

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Tugten
sætter ind
1500 • 1660

For
NU TID

Før
NU TID

1500 - 1660

Tugten sætter ind

Erik H. Henningsen og Ivan Ž. Sørensen

Før
NU TID
1500 - 1660
Tugten sætter ind

FØR NU TID

1500 - 1660

Tugten sætter ind

© 1982 by Dansk Lærerforening/Skov, Varde

Fotografisk, mekanisk eller anden

form for gengivelse eller mangfoldiggørelse

af denne bog eller dele deraf er ikke tilladt

ifølge gældende dansk lov om ophavsret.

OMSLAG: Design: art/Grafik i/s, København.

Bogen er sat med Times.

Trykt hos Skovs Trykkeri, Varde.

ISBN 87-587-0028-5

Serien FØR NU TID består af følgende titler:

1500 - 1660: *Tugten sætter ind.*

Ved Erik H. Henningsen og Ivan Ž. Sørensen.

1830 - 1849: *Borgeren tager ordet.*

Ved Jørn Ørum Hansen.

1875 - 1901: *Folket bliver klasser.*

Ved Birte og Jørgen Sørensen.

1929 - 1939: *Krise og konflikter.*

Ved Ole Ravn.

1958 - 1973: *Velfærdstro og protester.*

Ved John Mogensen.

Serien redigeres af: *Claus Detlef og*

Jørgen Kuhlmann.

Flere bind under forberedelse.

Trods ihærdig indsats har det ikke i alle tilfælde været muligt at finde frem til retmæssige copyright-indehavere. Såfremt vi på denne måde har krænket ophavsretten er det sket ufrivilligt og utilsigtet. Retmæssige krav i denne forbindelse vil selvfølgelig blive honoreret, som havde vi indhentet tilladelse i forvejen.

Indhold

Indledning 7

Utugt og troløvelse 16

Petrus Alfonsus: Fabel om fårene (12. årh.) 19

St. St. Blicher: Af Bindestuen (1842) 20

Redselille og Vidervold 22

Hr. Ebbes døtre 26

Stolt Elins hævn 28

Per Svinedreng 30

Bispens datter 32

Forgyldningen 33

Prinsessens gåde 33

Bondedrengen 36

Den ægteskabelige tugt 38

Marguereta af Navarra: Den skønne hyklerske (1559) 43

Christiern Pedersen: Af Jærtegnspostillen (1515) 46

Martin Luther: Af Den store Katekismus (1529) 50

Niels Hemmingsen: Af Om ægteskab (1572) 52

Af Frederik den 2.s ordinans om ægteskabssager (1582) 54

Mogens Gyldenstjerne: Brev (o. 1560) 55

Jørgen Rosenkrantz: Brev (o. 1590) 56

Søren Terkelsen: Mangen ønsker og begærer meget... (1648) 57

Agneta Horn: Af Levned 60

Af Hekseforhør (1686) 65

Den sociale tugt 68

Bønderne dræber hr. Tidmand 70

Af Bøndernes tolv artikler (1525) 72

Martin Luther: Af Imod bøndernes røver- og morderbander (1525) 74

Af Lavsartikler 77

Af Hvissinge gildeskrå (slutningen af 1500-tallet) 81

Peder Palladius: Af Om Visitatsbog (o. 1535) 83

Christiern Pedersen: Om at holde børn til skole (1531) 88

H. Justesen Ranch: Af Karrig Niding (o. 1598) 90

H.J. Grimmelshausen: Af Simplicissimus (1668) 92

Indledning

Stænderne

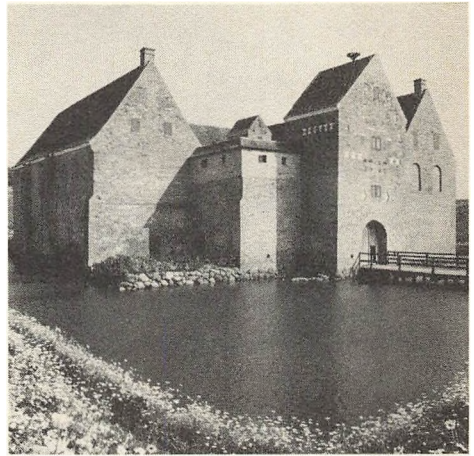
Det danske samfund i 1500- og 1600-tallet var et feudalsamfund. Det vigtigste træk ved denne samfundsform var opdelingen af befolkningen i stænder; nemlig: adel og bonde, gejstlighed og borger. Et andet væsentligt træk var, at samfundet var statisk; hvilket vil sige, at forholdet mellem de forskellige stænder var forholdsvist stabilt: man kunne ikke uden videre blive herremand, hvis man var træt af at være bonde!

I tiden op til 1500-tallet var der to ting, som spillede en afgørende rolle. For det første ramte pesten, »den sorte død«, i slutningen af 1300-tallet det danske samfund meget hårdt. Man regner med, at der skete en befolkningsnedgang på 30-40%. For det andet opstod der problemer med indvinding af ny jord, hvad der førte til øget kamp om jorden. Pesten betød naturligvis en stærk nedgang i den arbejdskraft, som herremændene rådede over, ligesom den samlede afgift fra bønderne selvfølgelig blev mindre.

Dette førte altså sammen til øgede spændinger mellem stænderne.

Adelen

Tiden mellem 1536 og 1660 er blevet kaldt adelsvældets dage. I 1536 fik adelen jordmonopol (dvs. eneret til jorden) - i 1660 blev dette igen ophævet. Adelen fik sine væsentligste indtægter på to måder. For det første fra landgilden. *Landgilde* er de ydelser, som bønderne skulle give til herremanden. Der var tale om naturalie-

Herreborgen *Spøttrup*, som ligger ud mod Limfjorden, er én af de få bevarede borge fra før reformationen. Den er opført omkring 1500 og tilhørte oprindeligt biskopperne af Viborg. Med sin beliggenhed og sine volde og voldgrave er fæstningen svær at indtage — og *Spøttrup* blev da også benyttet af herremanden Jørgen Friis, som blev forfulgt af Skipper Clement (se side 14).

ydelser f.eks. i form af kvæg, korn og lignende. For det andet blev herregårdernes marker drevet ved *hoveriarbejde*. Det vil sige, at bønderne skulle arbejde gratis for herremanden i perioder; både på herremandens marker og ved bygning af herregårde, broer og lignende. I nogle tilfælde kunne der være tale om 100 dage på et år. Det var dog ikke altid fæstebonden selv, der deltog i arbejdet. Ofte sendte han sine tjenestefolk eller sine børn på hoveriarbejde, men alligevel kom det til at koste ham arbejdskraft.

I 1500-1600-tallet øgede adelsmændene deres indtægter betydeligt. Årsagen til

Fra titelbladet til herremanden *Jacob Ulfeldts jordebog* fra 1588. En jordebog er en registrant over de gårde og tilliggender som tilhørte en bestemt herremand på et vist tidspunkt. Ulfeldts jordebog er særegen ved de mange illustrationer. Her ses bønder i arbejde: såning og pløjning — med den besværlige hjulplov. I modsætning til overklassen, som fra omkring 1500 til 1800 alene gik i knæbukser, ser man at bønderne bærer lange bukser.

dette var, at priserne for landbrugsvarer steg kraftigt. Derved kunne herremanden videresælge fæstebøndernes naturalieydelser med god fortjeneste. Endvidere var adelen fri for at betale skat og tiende. *Tiende* er den tiendedel, bønderne skulle betale til kirkens underhold, af deres afgrøder.

Adelen var den mest dominerende jordejer i Danmark. Efter reformationen (se side 12) ejede adelen 45% af den samlede landbrugsjord og bestyrede 50% for kongemagten. Efter reformationen var kirkegodset, (dvs.) det gods, som bispene besad) overgået til kongen, som havde adelige til at bestyre godserne for sig.

Adelens magtfulde stilling i Danmark ses bl.a. af det enorme herregårdsbyggeri, som fandt sted i perioden. Byggeriet af de mange store herregårde gav dog i løbet af 1600-tallet problemer, fordi man kom til at mangle de penge, som nu var bundet i bygningerne. Derfor måtte man låne hos udenlandske pengemænd, som så til gengæld fik godserne i pant. I nogle tilfælde blev godserne aldrig indløst - Marselisborg ved Århus er et eksempel på dette, idet det blev overtaget af handelshuset Marselis fra Holland.

Bønderne

I 1400- og 1500-tallet faldt antallet af selvejerbønder, mens antallet af fæstebønder steg. Årsagen til faldet i antallet af selvejerbønder skyldes, at denne gruppe blev pålagt ekstraordinære skatter. Under fæstebønderne stod bl.a. husmænd - og endnu lavere tiggerne.

Fæstebonden havde ingen privilegier eller rettigheder. Udover hoveripligten havde bonden også andre pligter. Således skulle han opfede herremandens stude og sørge for foder til kongens og adelens heste, når de rejste igennem landet. Desuden havde herremanden hånds- og halsret over bønderne; han kunne rejse sag mod dem - og idømme dem såvel legemsbeskadelser som frihedsstraffe. Bøder tilfaldt også herremanden. I løbet af vores periode sker der en udvidelse af hoveripligten. Det skyldes, at landgilden (afgiften) ligger fast. Skulle herremanden have mere ud af bonden, presse ham yderligere, var det eneste han kunne gøre: at øge hoveripligten.

Bonden var bosat i landsbyen. Jorden var delt op i lange strimler. Dette forhindrede at f.eks. en haglbyge eller en anden naturskabt ulykke kom til at ramme en enkelt bonde særligt hårdt. Desuden

garanterede metoden, at jordens bonitet (afkast) var ens for alle bønder. En gård kunne således have sin jord liggende mange forskellige steder - i mange strimler. Jorden var ikke fælles, men dyrkningen var. Dette var nødvendigt, da en bonde f.eks. ikke bare kunne slippe sit kvæg løs efter høsten; han måtte vente til alle var færdige. Alle gårde i landsbyfællesskabet var heller ikke lige store, ligesom bønderne ikke var lige rige. De mere velstående af bønderne havde endog mulighed for at få deres børn uddannet. Men dette var også den eneste mulighed for at komme ud af bondestanden - man kunne studere til præst eller lærer. I den anden ende var de fattige bønder, som i vanskelige perioder havde svært ved at klare deres afgifter, og som derfor

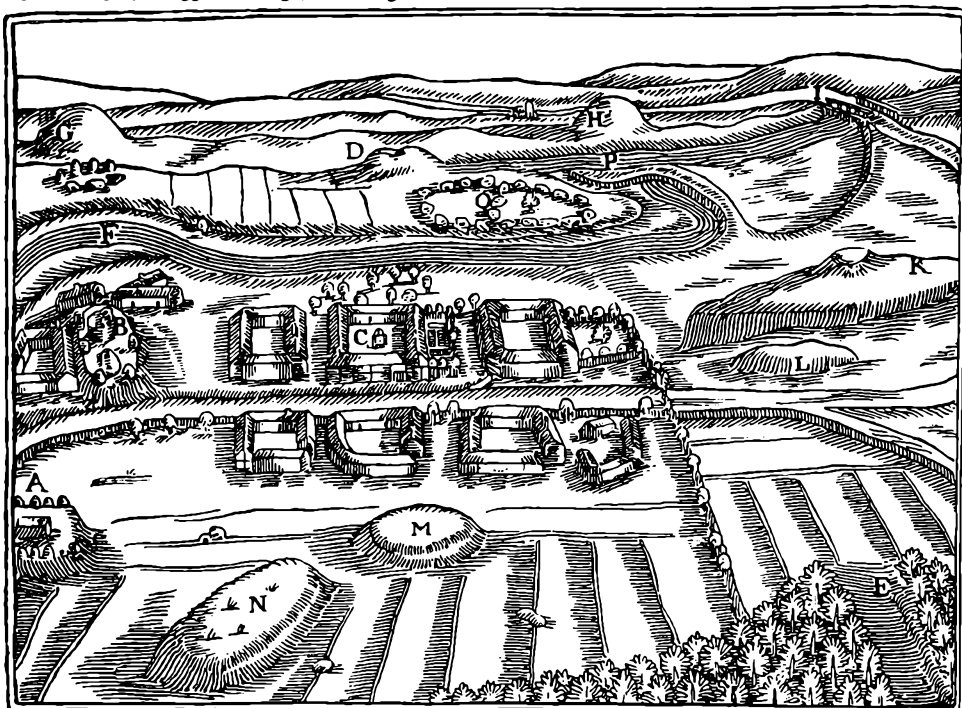
måtte opgive deres fæstegård og blive husmænd.

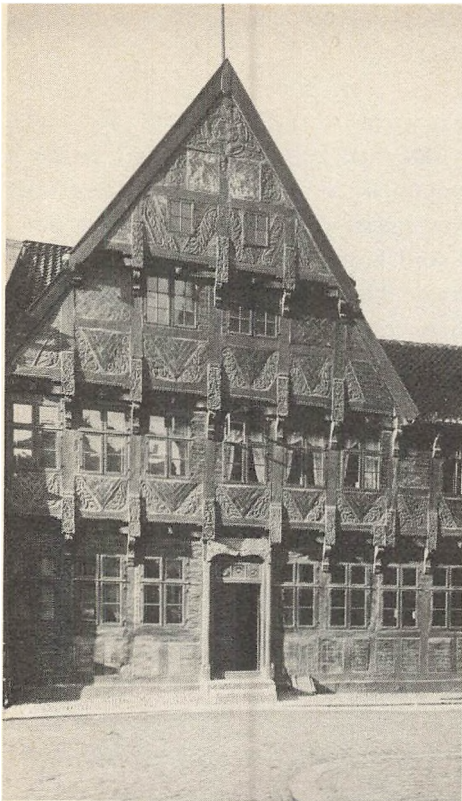
Borgerne

1500-tallets købstad i Danmark havde et udpræget »kommunalt« selvstyre. Det var meget lidt kongen blandede sig i hvordan den enkelte bys borgere styrede byen. Ganske vist kunne kongen eller hans lensmand gribe ind. Men det skete kun når der var noget særligt på færde. Men hvis man kan tale om en vis *frihed* for borgerne i forhold til kongen, så var der på ingen måde tale om *lighed* i købstadsborgernes indbyrdes forhold.

De ledende i byen var *købmændene*. Specielt rige var de købmænd, der levede af fjernhandel (det var *kræmmerne*, der tog sig af den daglige handel). Med køb-

Landsbyen Lejre ved Roskilde. Fra Ole Worms bog om danske oldtidsminder fra 1643 (hvori han bl.a. forsøger at identificere gravhøjene fra vikingetiden). De firlængede bondegårde er placeret langs landsbygaden, og omkring byen ligger de lange, smalle agre.

Borchs gård på torvet i Kolding er ét af datidens rigest udsmykkede bindingsværkshuse. Det er opført i 1595 af apotekeren Herman Reimingh. De fleste mere anseelige borgerhuse fra den tid er ellers købmandsgårde.

mændenes rigdom steg også deres ønsker om magtindflydelse.

I hver by styrede et råd, bestående af borgmestre og rådmænd og under medvirken af en byfoged. Nye medlemmer til rådet valgtes på livstid af borgerne selv. Men allerede i 1400-tallet blev det fastslået - med kongens begunstiggelse - at disse pladser udelukkende var forbeholdt købmændene.

Når *håndværkerne* blev udelukket fra rådet, var det bl.a. fordi dette råd - foruden at varetage byens almindelige forhold og fungere som dommere - havde som opgave at kontrollere priserne på håndværkernes arbejde. (Hvem der skul-

le kontrollere købmændenes priser spørges der ikke om!). Købmændenes interesse i en sådan begunstiggelse er ikke svær at få øje på: de var naturligvis interesserede i *lave priser* for det arbejde de skulle have udført, ligesom de med kontrollen over lavene kunne sikre sig *godt arbejde*.

Da købstæderne blev til i middelalderen, samledes borgerne fra alle egne og samfundslag. De havde ingenting fælles fra begyndelsen, ikke slægt eller hjemsted, ingen særlige retsregler, ingen lokal beskytter (som bønderne havde i deres herremand).

Som bønderne havde deres landsbyfælleskab, stiftede borgerne *gilder* og *lav* som et samlende punkt for deres tilværelse i det fremmede.

Gilderne er ældst. I sin oprindelige form er gildet en erstatning for slægten. Det skabte dels rammen for medlemmernes religiøse og selskabelige liv, dels fungerede det som en gensidig hjælpeorganisation.

Forskellen mellem *gilder* og *lav* er, at man i *gilderne* optog alle, hvis rygte og økonomiske forhold var sådan, at man kunne anerkende dem som *gildebrødre* og *-søstre*; mens *lavet* kun består af udøverne af et enkelt fag. Men langt hen havde *lavet* samme sociale funktion som *gildet*.

Da *lagdelingen* i byerne - mellem købmænd på den ene side og håndværkere og »den menige almue« på den anden - er tilstrækkeligt fremskreden, revner *gilderne* imidlertid.

Derimod udvikler *lavene* sig. *Lavets* vigtigste opgave bliver på lang sigt at sikre *lavsbrødrene* mod konkurrence fra *ikkefagfæller* eller *fagfæller* uden for *lavet*, de såkaldte *bønhase* eller *fuskere*. Man fandt på stadig mere raffinerede optagelsesbetingelser og -omkostninger, der ef-

terhånden gjorde det næsten umuligt at blive lavsmester. Lavet udviklede sig til et arbejdsmonopol.

Men dette forhold er samtidig medvirkende til, at lavene går deres opløsning i møde - omend dette først sker endeligt med næringsloven af 1857. Lavenes mange regler og indskrænkninger i den enkelte håndværkers arbejdsbetingelser hindrede nemlig udviklingen af en fri konkurrence, som kunne tvinge mestrene til at udvikle og anvende mere avancerede arbejdsredskaber og ansætte mange arbejdere - og derved øge og forbedre produktionen på landsplan. Og det var lige præcis det som Chr. den 4., og senere enevældens konger, baserede deres økonomiske politik på. Derfor kommer lavene i 1600- og 1700-tallet til stadighed i konflikt med myndighederne, i takt med at disse prøver at centralisere magten og politiken.

Denne modsætning kommer frem i

den indflydelse myndighederne efterhånden tilegner sig i udformningen af de *skræer* eller *artikler*, som udgør reglerne for lavsbrødrene. Og som de i begyndelsen udformede helt på egen hånd.

Kongen

Kongens position ligner på mange punkter herremandens. Kongens økonomiske basis var krongodset, som han var i besiddelse af, fordi han havde embedet. Hvis kongens søn blev vraget til embedet som konge, tilhørte krongodset den nye kongeslægt. Godset tilhørte ikke slægten, men embedet. I vores periode var Danmark et valgkongedømme. Dvs. at rigsrådet ved kongens død skulle *vælge* en ny, som så måtte underskrive en såkaldt *håndfæstning* - en slags kontrakt - hvori der var stillet betingelser for kongens magtbeføjelser. *Rigsrådet* bestod af store godsejere, hvorfor det også var de-

Velstående fynsk købmandsfamilie omkring 1650. Blomsterkransen om håret på to af børnene angiver at de er døde.

Chr. den 4., malet af hofmaleren Peter Isaacsz 1610. I Chr. den 4.s regeringstid (1588-1648) iværksattes en masse byggerier, som endnu i dag sætter præg på landet, f.eks.: Trinitatiskirken med Rundetårn (1637-56) og Børsen (1619-23); hele byer anlagdes, f.eks.: Christianshavn (1618) og Kristiania (1624, fra 1925: Oslo). Men i samme periode involveredes Danmark i mange krige, især mod Sverige, som førte landet i armod.

res interesser, der blev tilgodeset, når håndfæstningerne blev udformet. I perioder ønskede rigsrådet at trække kongevalget ud, bl.a. i 1530'erne. Dette fik dog katastrofale følger (se side 13), og efterhånden indså højadelen, at en konge var nødvendig for at holde sammen på riget og for at varetage de store godsejeres interesser.

Efter reformationen i 1536, hvor kirkegodset overgik til kongen, blev denne klart den stærkeste godsejer. I 1660 indførte kongen ved et statskup den såkaldte *enevælde*. Kongen kunne nu regere gennem sine embedsmænd uden om rigsrå-

det. Landet var ikke længere et valgkongedømme, men et arvekongedømme. Kuppet lykkedes gennem en alliance med borgerskabet, som økonomisk nu var blevet stærkere. Endvidere havde adelen mistet megen prestige under Danmarks deltagelse i 30-årskrigen (1618-48), fordi adelsmændene var stukket af og ikke havde forsøgt at forsvare landet. Dette var nemlig en af adelens få pligter, som de havde for alle rettighederne.

Gejstligheden

Kirken var i middelalderen en økonomisk betydelig magt og ejede meget jord. I slutningen af 1400-tallet ejede kirken omkring en tredjedel af jorden i Danmark. Udover jordens afgrøder havde kirken også tiende som indtægt, og den var - ligesom adelen - fritaget for skat.

Gejstlighedens anseelse var smuldret meget i tiden op til 1536. Mange steder blev der klaget over, at de kirkelige godsejere, bisperne, var nogle af de hårdeste overfor fæstebønderne. Endvidere forsøgte de lavest placerede i den kirkelige pyramide, sognepræsterne, at samle embeder for at klare dagen og vejen. Når man skulle klare flere embeder, betød det, at kontakten med den enkelte menighed smuldrede. Endelig var den katolske kirke ved at gå i opløsning på grund af korruption.

Blandt andet p.g.a. ovennævnte forhold ofrede kongen og adelen den katolske kirke ved reformationen og indførte protestantismen. Bisperne blev frataget deres magt. Kongen overtog deres gods, hvorved de ikke længere havde sæde i rigsrådet. På denne måde mistede de også den politiske magt. Den nye lutherske kirke afskaffede dog ikke bisperne, men den gav embedet et nyt navn, nemlig *superintendenterne*. Disse skulle aflægge

ed direkte til kongen. Superintendenterne rejste rundt og kontrollerede sognepræsterne og ingen præst kunne få et embede uden at være blevet forhørt af en superintendent. Kongen var nu kirkens øverste myndighed, hvor det tidligere havde været paven.

Manden bag reformationen - den tidligere tyske munk Martin Luther (1483-1546) - formulerede den nye kirkes samfundssyn. Han skelnede mellem det åndelige og det verdslige regimente. *Det åndelige regimente* vedrørte alle åndelige forhold, der havde at gøre med den enkeltes frelse. Indenfor dette område var alle mennesker lige overfor Gud. *Det verdslige regimente* havde at gøre med jordiske forhold. Her var alle ikke lige. Den til enhver tid herskende øvrighed var indsat af Gud, og derfor skulle man ubetinget adlyde denne øvrighed. Dette hang sammen med den såkaldte *kaldstanke*, som blev lanceret af Martin Luther. Det centrale i denne kaldstanke var, at man skulle forblive i den stand, hvor man nu en gang var blevet placeret. Derved kom den nye kirke til at retfærdiggøre det gældende feudale samfund. I forholdet til Gud var alle lige, i samfundet beholdt man uligheden.

Den politiske udvikling

I begyndelsen af 1500-tallet var den politiske situation i Danmark meget urolig. Chr. den 2. (1513-23) søgte at styrke sin egen og borgernes magt på bekostning af adelens. Dette kom bl.a. til udtryk i en lov fra 1521, hvor kongen gav købmændene eneret på al handel. Dette kom specielt til at gå ud over de jyske herremænd, som havde satset på en omfattende studehandel. Derfor ville adelen ikke finde sig i den nye lov. Resultatet blev, at Chr. den 2. blev fordrevet og erstattet af

DOCT. PETRI PALLADII DEN
FÖRSTE LUTHERSKE BISPE
I SJÆLLAND.

Peder Palladius (1503-60) blev i 1537 indviet som den første lutherske superintendent over Sjællands stift (se i øvrigt om Palladius side). Billedet gengiver hans (nu ødelagte) ligsten, tegnet omkring 1670. Den enkle halvlange kappe er udtryk for den tidligt-reformatoriske gejstlighedens bestræbelser på at nærme sig almindelige borgerfolk i deres påklædning (sammenlign med den katolske biskops påklædning side). En lignende tegning af Palladius' efterfølger viser denne sammen med sin hustru — for den lutherske kirkemand var ægteskabet en hellig pligt, i modsætning til de katolske præster som måtte leve i kyskhed.

den adelsvenlige Frederik den 1. (1523-33). Begivenhederne viste klart, at det var adelen, som havde den reelle magt.

I 1534 forsøgte borgerne igen at udfordre adelen til kamp om magten. Borgerne allierede sig med Lübeck, som så sine handelsinteresser truet. Rigsrådet

Christern In Denmarck / König In Schwedz vnd Normeden

Koloreret flyveblad med Chr. den 2. til hest. Den afsatte konge anvendte den nye bogtrykkerkunst i sin propaganda for at hverve tropper i udlandet, så han kunne genvinde den danske trone. Træsnit, trykt i Holland omkring 1530.

Den holstenske herremand Johan Rantzau (1492-1565) var en barsk, men succesrig feltherre for de tre konger han tjente: Frederik den 2., Chr. den 2. og Frederik den 2. Billedet er malet i 1563.

havde nemlig indgået handelskontrakt med Nederlandene; den kommende tids førende handelsmagt.

Samtidig med dette *borgeroprør* startede også et *bondeoprør* i Nordjylland - under ledelse af Chr. den 2.s tidligere admiral, Skipper Clement. Bondeoprørets kerne var selvejerbønder, der som tidligere nævnt var blevet hårdt ramt af skatter de foregående år.

Da de lybske lejetropper drog op gennem Jylland og Sjælland, satte adelen sig

ikke til modværg. Tværtimod så det katolsk dominerede rigsråd sig tvunget til at vælge en ny konge, nemlig Chr. den 3. (1534-59) - på trods af at han var lutheraner. Med general Rantzau som feltherre lykkedes det den nye konge at slå de to oprør ned. Først blev Skipper Clements hær brutalt slået ned i Nordjylland. Dernæst kom turen til København, som blev belejret og udsultet i en lang periode. I juli 1536 overgav København sig endelig, og Chr. den 3. kunne holde sit indtog i byen og indtage sin plads som Danmarks konge. Hermed var bønderne knust, ligesom også borgerne var sat på plads.

Blandt den herskende klasse skete der

nogle forskydninger. Med den lutheranske konges sejr overgik det officielle Danmark fra katolicisme til protestantisme. Reformationen var gennemført og kirkegodset overgik til kronen.

Foruden kongen gik adelen kolossalt styrket ud af borgerkrigen. Adelen sikrede sig *jordmonopol*, dvs. eneret til at besidde jord, samt *eneret til embeder*, dvs. stillinger i statens tjeneste. Kongen indtog rollen som herremanden over alle herremænd. Ved enevældens indførelse i 1660 steg han yderligere i graderne: da blev han konge af Guds nåde! Og først da blev adelens jordmonopol atter ophævet.

Utugt og troløvelse

Den mundtlige tradition

En bonde spurgte engang en herremand, om han troede, man skulle gøre hoveri i den anden verden. »Det kommer an på, om I forretter eders arbejde slet, for så kan det gerne ske, I også får samme skæbne der«. »Ja,« svarede bonden videre, »så skal vi måske bære strå og brænde til, at det nådige herskab kan få det varmere«.

Den humor og den foragt for herremanden, som man kan finde i en lille historie som denne, har levet i folkemunde i århundreder.

Denne og talrige andre historier, eventyr, sagn, viser o.s.v. har folkeminde-samleren Evald Tang Kristensen optegnet. I slutningen af 1800-tallet blev der gjort en ihærdig indsats for at få indsamlet så meget af dette folkelige fortællestof som muligt. Måske fordi man anede, at den mundtlige fortælletradition var i

færd med at gå til grunde. Den levede nemlig i kraft af almuens fællesskab; bl.a. i arbejdsituationer, som den man kan finde beskrevet i St. St. Blichers *Bindestuen* (se side 20). Med industrialismens fabrikker og kapitalismens totale forandring af alle samfundsmedlemmernes liv, blev der sat en stopper for almuens arbejdsfællesskab. Og dermed for en århundredgammel mundtlig fortælletradition.

Vi har i dette hæfte medtaget flere tek-

Kalkmaleri i Ørslev kirke ved Skælskør, malet i 1300-tallet. Frisen viser de fornemme folks kædedans. Men sikkert ikke til opmuntring for kirkegængerne; tværtimod: haren er én af de skikkelser djævelen optræder i; og måske er det spejle de yderste dansere holder i hånden: symbolet på forfængelighed. Ikke desto mindre viser billedet den sammenhæng som folkeviserne har fungeret i.

ster, som først er optegnet flere hundrede år efter den tidsafgrænsning, vi har sat (1660). Det skyldes at de *grundliggende* omstændigheder for deres tilblivelse ikke ændrede sig væsentligt i dette lange tidsrum. Og disse tekster kan meget vel have deres oprindelse i middelalderen - hvad f.eks. miljøbeskrivelser ofte vidner om. Hermed være ikke sagt, at en fortælling eller et eventyr, som f.eks. Evald Tang Kristensen har optegnet i f.eks. 1895, skulle være nøjagtig det samme, som man har fortalt i en pause under hoveriarbejdet 500 år tidligere.

Et typisk træk ved den mundtlige kultur er nemlig, at fortælleren altid kan forholde sig frit til fortællingen. Han kan forkorte eller digte til; afhængigt af situationen, hans egen indstilling til sagen, hans temperament eller humør lige på det tidspunkt han fortæller. I folkemindesamlernes optegnelser finder man derfor ofte den samme tekst i flere forskellige varianter. Det kan skyldes at den er overleveret forskelligt forskellige steder i landet. Og under forskellige omstændigheder. Men der er også eksempler på, at den samme fortæller udlægger den sam-

Mette Marie Jensdatter (1809-95). Evald Tang Kristensen fortæller om hende: »Hun sætter sin stolthed i at holde sig fri for fattigvæsenet, og det er al ære for en sådan gammel kvinde. Altid har hun levet i fattigdom. Men hun har levet sig ind i de gamle minder som kun få, og hun har haft betingelser for at tilegne sig, hvad hun hørte. En stærk hukommelse, en levende indbildningskraft og en naturlig poetisk begavelse har den gamle haft, og dertil lyst og gaver til at give fra sig, hvad hun havde tilegnet sig. Hun fortalte for mig, så skummet stod hende i mundvigene...«

me fortælling eller vise forskelligt på forskellige tidspunkter.

Imidlertid finder der også optegnelser af mundtligt fortællestof sted i vores periode. Næmlich af de såkaldte *folkeviser*. En betegnelse der stammer fra 1800-tallet, da man mente at disse viser udtrykte den oprindelige folkets kultur.

Viserne er bevaret i poesibøger, som blev en mode blandt adelens damer i slutningen af 1500-tallet og i det følgende århundrede. Men de er opstået langt tidligere.

Folkeviserne er *danseviser* og de er sandsynligvis opstået blandt — ligesom de først og fremmest er blevet brugt af — de unge mennesker på middelalderens større gårde - svende og møer, dvs. tjenestedrenge og -piger.

Folkeviserne handler som oftest om kærlighed. Hvilket jo ikke er underligt, når man tænker på deres oprindelse som ungdommens danseviser. Men det er dramatiske og konfliktfyldte kærlighedsforhold som skildres; spækket med drabelige gerninger. Viserne viser noget om de almindelige vilkår for at indgå i kærlighedsforhold. Men de gør det ved at vise *bruddene*: de forhold som *ikke* etableres. Fordi der er svig med i spillet fra én af parterne. Og den svage part er: kvinderne. Og det var ikke bare den pågældende kvinde som følte sig krænket af brudte løfter og andre svigefulde gerninger. Det var hele hendes slægt.

Når kvinden stod svagt i samfundet - og det vil sige i alle de forhold hun indgik i - var det fordi der ingen retsinstant var, som kunne varetage hendes interesser. Det er baggrunden for at vi i viserne ofte finder kvinden i den aktive hævnens rolle. Kvindernes selvtægt er dog mere ønsketænkning end den var virkelighed i datidens samfund.

Det samme kan siges om tilsviningen af magthaverne i den folkelige kultur overhovedet. Ganske vist er der tekster som refererer til faktiske historiske begivenheder, hvor de nederste i samfundet har taget våben i hånd. Men generelt var de magtesløse; de måtte nøjes med at tage til genmæle i ord og tanker. Historierne kunne nok lune og holde modet og værdigheden oppe - men de kunne ikke ændre meget!

Magthaverne var imidlertid opmærksomme på den effekt, som den mundtlige fortælletradition *kunne* have. Det ses især fra *forhørsprotokoller* fra Sverige; hvor bønderne ganske vist var hurtigere til at gribe til våben - i hvert fald på en mere organiseret måde - end det generelt var tilfældet i Danmark. Adskillige mænd og kvinder fra almuen er blevet stillet for retten for at have opfordret til oprør. Bl.a. ved at synge gamle kampviser og fortælle sagn og historier fra tidligere tiders oprør mod magthaverne. Efter et oprør i 1653 nedsatte Dronning Kristina en kommission, som skulle forhøre og dømme deltagerne i oprøret. I et instruktionsbrev til kommissionen hedder det bl.a., at den skulle få rede på »hvem der har styrket og hjulpet dem dertil og fortalt dem hvad der står i gamle krøniker om klubbehären« - en bondehær fra 1590'erne.

De to første tekster i dette kapitel er skrevet af »rigtige« forfattere, som vi kender navnene på. Men de *handler om* det at fortælle. Derved skulle de antyde nogle af de rammer som de følgende tekster har fungeret inden for.

De øvrige tekster handler om kærlighedens besværligheder - i et samfund, som begynder at sætte fastere regler for, hvordan man må udfolde sine lyster. Regler som især omfattede rigets øverste. Disse

regler er årsager til nogle af de konflikter, vi finder i folkeviserne. For hvor disse nok er opstået blandt herregårdenes tjennende unge, så er det hovedsageligt de unge adeliges problemer, de behandler. Og tildels deres tanker og holdninger, de udtrykker. Når dette er tilfældet, skal

man måske betænke *nedskriverens* indflydelse på udformningen af den tekst, vi har i hænde. Det var jo netop adelsfruer! Men i de tekster, som vi har fra almuens mundtlige overlevering, er tingene set nedefra. Her kommer lysten og den fattige til sin ret!

Petrus Alphonsus:

Fabel om fårene

Esopi leffnit oc nogle hans fabel som vore udsette aff Gredske paa latine oc aff latine paa tydske oc ere nu udsette af *Mester Christiern* paa Dansche oc nogle andre skøne Fabel Auiani, Doligani, Adelphonsi: oc nogle Poggij schemtte ord, de staa her i den Første Bogens dell. Malmø, 1556.

Sådan lyder titlen på den bog, hvorfra den følgende tekst er hentet. *Fablen om fårene* angives at stamme fra den nævnte Adelphonsi, dvs. Petrus Alphonsus fra 1100-tallet. Mester Christiern er Christiern Pedersen (se side 46). En fabel er en kortere, belærende fortælling på vers eller prosa. Moralen anskueliggøres som oftest ved at menneskelige forhold overføres til dyreverdenen. Forbilledet for alle senere fabeldigtere var den græske digter Æsop fra det 6. århundrede f.v.t.

Der var en ung person. Han havde stor lyst til at høre en fabel. Han bad sin mester, om han ville fortælle ham en lang fabel. Men denne sagde til ham: Se til at det ikke går sådan mellem mig og dig, som det gik med koggen og hans fabelfortæller. Den unge sagde: Mester, sig hvorledes det gik.

Han svarede: En konge havde engang en fabelfortæller, som var en underlig mester og som kunne mange dejlige historier. Og kongen havde ordnet det sådan, at når han ville hvile sig, da skulle han fortælle ham fem fabler, så han deraf kunne blive glad og veltilpas. Engang ville kongen gå i seng og han havde om dagen haft meget at bestyre og ordne med alle mulige ting. Han var meget træt, så han kunne ikke sove. Da begærede han at høre flere fabler, end han var

vant til. Mesteren fortalte ham tre fabler, dog med korte og få ord. Da sagde kongen: Du sagde dine fabler med korte ord, men jeg vil gerne høre dem med længere ord, siden vil jeg lade dig sove. Så begyndte mesteren igen at fortælle: Der var en rig bonde. Han tog tusind pund penning med sig og drog til marked og købte totusinde får. Hvert får for et halvt pund penning. Da han drev fårene hjem fra markedet, skulle han over et stort vandløb, som var blevet så stort, at meget vand løb over broen, så at han på ingen måde kunne komme over med fårene. Så udtænkte han mange forskellige slags påhit om, hvorledes han kunne få fårene derover. Til sidst fandt han en lille egestamme, på hvilken han kun kunne føre et eller to får med sig. Så begyndte han at føre dem over, først to dernæst to og så

fremdeles. Da begyndte mesteren at sove. Så vækkede kongen ham og sagde: Mester! jeg beder dig, om du vil fortælle mig denne fabel færdig. Han svarede: Herre, vandet er stort, egen lille og fårene er uden tal. Lad først bonden føre alle fåre-

ne over, siden vil jeg fortælle dig, hvorledes det går med fårene.

Med disse skæmteord stillede mesteren kongen tilfreds, så at denne undte ham at sove. Derfor kære søn: Lad dig nøjes med dette og forstyr mig ikke mere nu.

Steen Steensen Blicher: Af Bindestuen

Blicher (1782-1848) var præst og forfatter fra Jylland. I mange af sine noveller udnytter han den folkelige fortællestil. Dette gælder især *E Bindstouw* (fra 1842), som den følgende teksts oprindelige titel lyder. Det er en kreds af fortællinger med almuens arbejdsfælesskab som ramme. Hele værket er skrevet i dialekt.

Det var Aftenen før lille Juleaften — nej holdt! jeg lyver — det var saagu den Aften forinden endda, at der var Bindestue hos Skolemesterens, ham Kristen Koustrup. — I kjender ham nok? Der var Nok, der kjendte ham, for om Vinteren var han Skolemester, men om Sommeren var han Murmester; og han var lige dygtig til begge Dele. Og han kunde mere end det, for han kunde stille Blod og vise igjen og vende Vinden og læse over boldne Fingre og meget mere. Men til at mane var han ikke saa fuldkommen som Præsten; for han havde ikke gaaet i den sorte Skole. Saa var vi da samlede fra hele Byen — ja ja! Lysgaard By er ikke saa farlig stor: der er ikkun sex Gaarde og nogle Huse; men saa var de der ogsaa fra Katballe og Testrup, og jeg troer deres Karle i Knækkeborg var ogsaa drevne dertil. Men det kan nu være det Samme. Naa Farlil! Saa havde vi da endelig maalt af, og havde Allesammen faaet vore Garnender over Krogen i Loftet over Bordet og havde ogsaa begyndt at lade de fem Pinde tage fat. Saa siger Skolemesteren: »Er der ingen af Jer, der vil synge Noget eller fortælle Noget, saa gik det saa rart med

dette hersens Arbejde«. Saa tog hun Ordet — hun Kirsten Pedersdatter fra Papsø — for hun er altid saa fremtalende. — »Jeg kunde gjerne synge Jer en lille Vise, om I ellers gad høre den?« — »Da vil vi ogsaa det?« svarede jeg: »Klø Du kun til!« — Saa sang hun ogsaa en Vise. Jeg havde aldrig hørt den før; men jeg kan alligevel godt huske den; og den gik da endelig saadan:

Stæren sidder paa Gavlen
og synger, som han kan bedst.
Nedenfor gaar han Ejler
og flytter sin Husbonds Heste.
Banked han fast på Tøjrepælen,
smed Køllen derovenpaa,
vendte han sig om til Stæren:
»Jeg sang, hvis jeg var som Du«
»Ja, hvordan er jeg?« sagde Stæren.
»Jeg er kun en fattig Flugl,
jeg har ikke Andet end Fjærene.«

»Aa jo, Du har Dig nok en Kjæreste,
og I har Jer begge en Rede;
jeg har vel det Ene, men ikke det Andet,
jeg har ikkun liden Glæde.»

»Hedeegnene har altid været bindestuernes hjemegn. Unge og gamle samledes om vinteraftenerne fra mange spredt liggende steder lige så fuldt som fra småbyerne på et bestemt aftalt sted for at spare lys og varme og for at more hinanden under arbejdet. Disse bindestuer gik så vidt muligt på omgang, og de begyndte i november, når karle og piger var flyttet til deres nye tjenester, når kvæget var bundet ind, og når børnene havde fået noget på fødderne. Man kortede tiden ved at fortælle og synge, og mange havde et svært forråd af viser og eventyr, som de havde lært i deres barndom af forældrene. En pige satte bindestuen og bestemte, hvem der skulle parres (deraf kommer navnet gillekrog). Hun fik alt strikketøj udleveret, lod en karl holde bindehoserne, lod to andre holde armen langs kanterne af bordskiven og begyndte så at (afmåle) snese (garn), imens garnnøglerne opførte deres morsomme dans inde på bordet. Gillekrogen sad oppe i bjælken, og den bar alt garnet under bindingen«. (Evald Tang Kristensen).

Karen hun sørger sig snart tildøde,
og jeg kommer snart bagefter.« —

»Aa! giv hende Fæstepenge!«
sagde Stæren.

»Saa komme de Gamle jo nok
og rende Dig selv paa Døren«.

Der gik en Maaned, og der gik to,
og der gik tre Gange tre:
saa hented de Jordmoderen til Karen;
hun var kommen skidt afsted.

Det vared ikke for længe, saa fik hun
en grumme prægtig Dreng.

Moderen skød Slaaen for Døren
og satte sig paa hendes Seng:

»Hvem er saa Faderen, Du Karen?«

»Jeg kjender ikke Andre end Ejler« —
hende Taarer paa Kinderne trilled. —

»Jeg kunde vel tænke det,«
sagde Moderen,

»men Du har lavet det ilde;
var Du endda falden for Søren,
kan hænde sig, det kunde blevet godt:
Du baade ham selv og Gaarden
i Mindelighed da havde faaet;
men Ejler, aldrig i Verden
den Stodder min Datter skal faa —
det maa Du lide paa, Karen!«

Karen hun drejed sig halvt omkring,
og satte sin Pande mod (Senge-)Stokken.
Uglen tuded mod Kirketaarn,

paa Ranen galed han, Hanen,
 Hunden tuded mod Kirkeport,
 og Katten Mjaued i Arnen.
 Først saa døde den unge Moder,
 og snart bagefter kom Barnet.
 »Nu bliver han nok fra Døren,«
 sagde den forsmædelige Kvinde;
 »hvormeget har Du faaet vel af Karen?«

Vinteren led, og Foraaret kom,
 og Stæren paa Gavlen han sang:
 »Gaaer her endnu din uselig Pjalt!
 Kan ikke dig Tiden blive lang?«
 »Meget længer den skal ikke heller blive!«
 sagde Ejler; han gik til et Træ.
 Han bandt sit Hosebaand alt i en Løkke -
 »Nu skal jeg snart komme herfra!«
 Saa sagde han Farvel til Verden
 og putted sit Hoved derind -
 »Gud naade mig! Nu kommer jeg, Karen!«

»Det var ellers en sølle en!« sagde han,
 Jeppe. — »Den var saa bedrøvelig,« sag-
 de Ane Kathrine. — »Den var saa for-
 færdelig,« sagde Kirsten Mortensdatter.
 »Syng os en, der gaar lidt mer fornøjelig,
 Kirsten Pedersdatter!« — »Lad nu en
 Anden synge,« svarede hun, »siden I ik-
 ke er fornøjet med denne her.« — »Naa-
 ja,« sagde Ole Hansen, »jeg er ikke stiv i
 at synge; men jeg kunde fortælle Jer en
 lille Historie, der er hartad ligesom Vi-
 sen, undtagen at den faaer en bedre En-
 de.« — »Naaja, lad os saa faae den!«
 sagde Skolemesteren; »men gjør den ikke
 for lang!« — »Jeg skal ikke gjøre den
 længere, end den er,« svarede han. Og
 saa snød han sin Næse og begyndte.

Redselille og Vidervold

I 1853 udsendte Svend Grundtvig 1. bind af Danmarks gamle Folkeviser (DgF). Først i 1976 afsluttedes værket. *Redselille og Vidervold* kendes kun fra en enkelt adelsopskrift. Til gengæld er den et eksempel på en vise som har overlevet i den mundtlige bondetradition, hvorfra den kendes i over hundrede forskellige optegnelser. Den foreliggende tekst kan på ingen måde siges at være »autentisk«, idet Svend Grundtvig i sin *videnskabelige* udgave af folkeviserne lavede en blanding — efter et bestemt princip — af samtlige optegnelser. Den sidste i rækken af formidlere af visen er altså i dette tilfælde Svend Grundtvig.

Når det i strofe 9 hedder at moderen vil »dig ud af landet bortsende«, så betyder det, at hun vil sælge Redselille som trælkvind. Når Redselille (str. 34) ikke vil have at manden overværer »Kvindens Nød«, så hænger det sammen med, at det i middelalderen var forbudt mænd — under dødsstraf — at overvære en fødsel.

1. :/:Redselille og hendes kjær Moder :/:
 de træder Guldvæven den haarde.
 — *Aa ja ja!* —
De træder Guldvæven den haarde.

2. Redselille hun træder Guldvæven saa haardt,
saa Mælken den ud af Brysterne sprang.
3. Og Moderen talte til Datteren sin:
»Hvi rinder der Mælk af Brysterne din'?«
4. »Det er ikke Mælk, eder synes kun saa:
det er den Mjød, jeg drak i Gaar.«
5. Hun smak Redselille paa hvideren Kind:
»Hvorfor vil du lyve for kjær Moderen din?«
6. Mjøden er brun, men Mælken er hvid,
de er ikke nær hinanden lig.«
7. »Det gjør ingen gode at dølgje for dig:
Vidervold han haver lokket mig.«
8. »Og haver Hr. Vidervold lokket dig,
saa har du ej længer kjær Moder i mig.
9. Da vil jeg lade ham hænge,
og dig ud af Landet bortsende.«
10. Redselille kaster om sig sin Kaabe saa blaa,
saa ganger hun hen, hvor hr. Vidervold laa.
11. Hun banked paa Døren med Fingrene smaa:
»Stat op, Vidervold, tag Laasen fra!«
12. »Nej, ingen haver jeg Stævne sat,
og ingen lukker jeg i mit Kammer i Nat.«
13. »Stat op, Vidervold, og luk mig ind!
jeg er Redselille, Allerkjæreste din.«
14. »Er du Redselille, Allerkjæreste min,
saa gjerne staar jeg op og lukker dig ind.«
15. Vidervold stod op og lukked hende ind,
han satte hende paa forgyldene Skrin.
16. »Vidervold, Vidervold! min Moder er vred,
hun vil mig hverken høre eller se.

17. Hun vil lade dig hænge,
og mig ud af Landet bortsende.«
18. »Slet ikke saa vil jeg hænge for dig,
ej heller skal du af Landet for mig.
19. Ikke skal du sendes af Landet fra mig,
saa længe min graa Ganger kan bære dig.
20. Du samler nu alt dit røde Guld i Skrin,
imedens jeg sadler Graagangeren min!«
21. Han skued den hvide, han skued den graa,
den bedste lagde han Guldsadelen paa.
22. Han rev hendes Skjørt i fire Stykker smaa,
dem bandt han paa Hestens Ben at gaa paa.
23. Han løfted Redselille til højen Hest,
saa red de af Gaarde, som de kunde bedst.
24. De red saa lettelig over dens Gaard,
saa de kunde ej høre hans Hestetraad.
25. De red saa lettelig over den Gade,
saa de kunde ej høre den Hestes Plade.
26. Han red saa lettelig over den Bro,
saa de kunde ej høre den Hestes Sko.
27. Og der de kom udi grønningen Lund,
da lysted Redselille at hvile en Stund.
28. Og der de kom i fageren Eng,
da lysted Redselille at rede en Seng.
29. »Jeg faar saa ondt i begge mine Sider,
saa jeg kan hverken gaa eller ride.«
30. Hr. Vidervold breder ud sin kappe saa blaa,
Redselille sig agter at hvile der paa.
31. »Min Moder hun havde vel Kvinderne fem:
Krist give, jeg havde den ringeste af dem!

En vellykket fødsel — under ordnede forhold! Jordmoderen overrækker barselskvinden det nyfødte barn. Tegning fra *Unge karles og drenges spejl*, 1571.

32. Min Moder hun havde vel Kvinderne ni:
Krist give, jeg havde den ringeste af di!«
33. »Du binde et Klæde for Øjnene mine!
saa vil jeg dig hjælpe, som jeg var en Kvinde.«
34. »Før Manden skulde vide af Kvindens Nød,
langt heller vil jeg ligge i Engen død.
35. For oven det Bjærg der ligger et Slot:
der havde jeg døjet baade ondt og godt.
36. For neden det Slot der ligger en Bro:
der havde jeg slidt baade Strømper og Sko.
37. Alt under den Bro der rinder en Strøm:
Krist give, jeg havde en Drik udaf den!«
38. Hr. Vidervold var altid sin Kjæreste tro:
han hented hende Vand i hendes sølvspændte Sko.
39. Og da han kom alt til den Bro,
da hørte han den Nattergal liflig at slaa.
40. Og da han kom til den grønne Strand,
da sad der en Nattergal i Træet og sang.

41. »Redselille hun ligger i grønne Eng død,
med to smaa Sønner ud i hendes Skjød.«
42. »Krist give, jeg vidste, om din Tale var sand!
saa vilde jeg mig drukne i dette Vand.«
43. Da Hr. Vidervold kom i grønne Eng,
da var det jo sandt, som den Nattergal sang.
44. Redselille hun ligger i Lunden saa rød,
med to smaa Sønner udi hendes Skjød.
45. Saa grov han en Grav saa dyb og saa lang:
der gjorde han hendes Kirkegang.
46. Han grov en Grav baade dyb og bred,
og lagde Redselil og hendes Sønner ned.
47. Han tog Redselille med bløderen Haand,
og lagde hende udi Graven saa kold.
48. Han satte sit Sværd saa hart imod Sten,
at det gjorde ham udi hans Hjærte Men.
49. Han satte sit Sværd saa hart imod Jord,
at det rykte ham udi hans Hjærterod.
50. ∴: I røde Rosens Lund ligger fire Lig,
deres Sjæle de hviler i Himmerig.
— *Aa ja ja!* —
Deres Sjæle de hviler i Himmerig.

Hr. Ebbes døtre

Visen stammer fra et håndskrift fra ca. 1610. Hr. Ebbe skal til Rom
(str. 1) — på pilgrimsrejse.

<p>1. Det var Ebbe af Kviste,
han skulde til Romme ride;
hjemme blev hans døtre to,
dem til megen kvide.
<i>Så listelig på jorden.</i></p> | <p>2. Hr. Bonild og hr. Skanild
de ere to brødre både;
de lover så mangen skøn jomfru
og giver dem siden hadingsord.</p> |
|--|--|

3. Hr. Bonild og hr. Skanild
de går dennem i råd:
»Vi ville fare til Quesso
og love de jomfruer for had.«
4. Midt udi den borgegård
der bandt de heste sine;
og midt i det højeloft
så brød de riddere ind.
5. Hr. Bonild tog den ældste
så listelig under sin skind,
så bar han hende i højeloft,
der fremmed han vilje sin.
6. Svared det den yngste
hun stod i skarlagen rød:
»I lader mig med nåde blive
alt for Vor Herres død!«
7. Det var herre Skanild,
han tog den jomfru med vold;
så stege de på deres heste,
de rede så glade af gårde.
8. Det mælte den ældste søster,
for hende vord først til men:
»Vi går os til mølledam,
vi synker os ned med sten!«
9. Svared det den anden,
for hun vidste bedre råd:
»Lade vi det stande,
til Gud det hævne må!«
10. Det var Ebbe af Quesso,
han kom fra Romme hjem;
det var hans kære døtre,
de går hannem grædende igen.
11. »Værer velkommen, kære fader,
idag fra Romme hjem!
Hr. Bonild og hr. Skanild
de haver gjort os men.«
12. »Ildde haver jeg stedt min Romerrejse
og så min lange færd;
skal jeg i år gå jernklædt
og gjorde mig med sværd!«
13. Så lod de vokslys vækse,
og vokslys lod de sno;
så monne de søstre to
så sørgende i kirken gå.
14. For da går den første,
hende randt tår på kind;
efter gik den anden
med dragen sværd under skind.
15. Det var herre Bonilds moder
hun gjorde deraf godt gammen:
»I lader både de brødrehustruer
stå i stol tilsammen!«
16. Voge de herre Bonild
alt ved den kirkedør;
voge de herre Skanild ved Marie alter,
de nåede ham ikke før.
17. Det gjorde de søstre to,
de gjorde deraf god gammen:
»I lader nu det brødreblod
rinde i stol tilsammen!«
Så listelig på jorden.

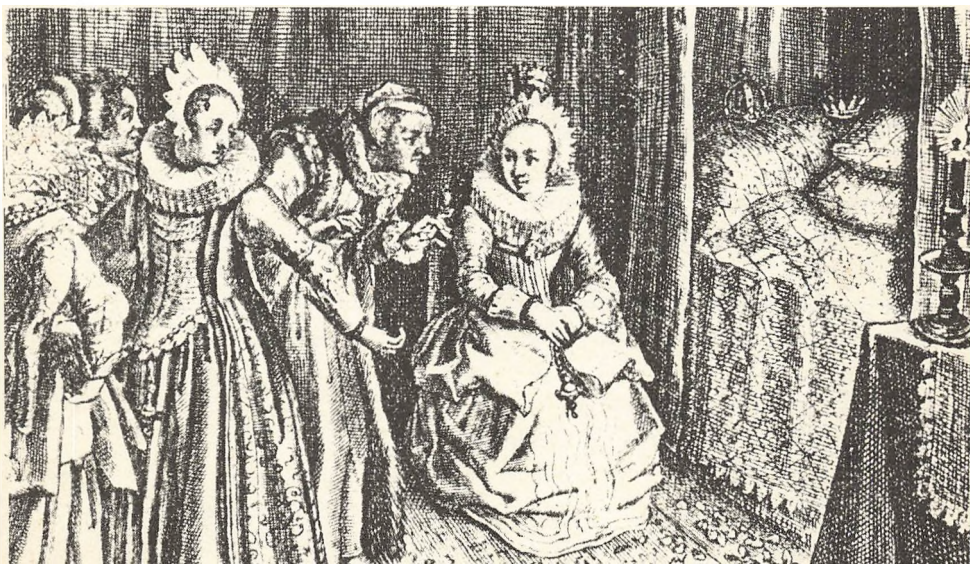
Stolt Elins hævn

Visen stammer fra et håndskrift fra ca. 1570. I strofe 17 tales der om et slegfredliv. En slegfred er en elskerinde.

1. Det var bolde hr. Renold,
han red sig under ø;
han fæster hr. Bondes datter,
så væn en mø.
Hun sveg hannem i søvne.
2. Han fæste hr. Bondes datter,
han førte hend' hjem;
kongen og vor ærkebisp
de red med dem.
3. Og så førte de den unge brud
i herre Renolds gård;
der var ikke det røde guld
for legeren spart.
4. Så fulgte de den unge brud
i salen ind;
for gik ridder' og svende,
de bar hendes skind.
5. Og så satte de den unge brud
på brudebænk;
frem går ridder' og svende,
de bar hender skænk.
6. Op stod stalten Elin,
hun tog sig kanden i hand;
så går hun at skænke vin,
mens dagen vandt.
7. Så går hun at skænke vin,
mens dagen vandt;
så vredelig tog hun sølvkar
af brudens hand.
8. Så skænked de ud den klare vin,
mens solen sken;
sildig om den aften fulgte de
bruden til senge.
9. Så fulgte de den unge brud
til brudehus;
for går ridder' og svende,
de bar de blus.
10. Så satte de den unge brud
i brudeseng;
op stod bolde hr. Renold
han dvælte ikke længe.
11. Alle da monne det gode folk
af brudehus gå;
foruden stalten Elin,
stod under det silke små.
12. Det mælte bolde hr. Renold,
alt som han lå:
»Vil I mig nu sige, min unge brud,
mens vi er ene to.
13. I siger mig nu det, min unge brud,
så væn en vånd:
hvorlunde lyster eder at sove
hos en troløs mand?
14. Alle min kristelige tro,
der Gud gav mig,
den gav jeg stalten Elin,
førend jeg loved dig.«
15. »Imen I havde så høvsk en mår
i gårde hos eder,
hvi red I da til min faders gård
og bad om mig?
16. Imen I havde så høvske en mår
i eders bo,
hvi red I da til min faders gård,
gav mig eders tro?«

17. »Jeg vilde ikke med stalten Elin leve
det slegfredliv;
fordi loved jeg eder, jomfru Dagmar,
til min ægtviv.«
18. Det svared jomfru Dagmar
så dydelig:
»Så vel måtte stalten Elin
have været eders lig'.«
19. Ikke vidste bolde hr. Renold andet,
end de var ene to;
stalt Elin hun stod i brudehus,
hun lyder derpå.
20. Det var i den første søvn,
hr. Renold fik;
det var stalten Elin,
til brud'seng gik.
21. Hun drog ud forgyldene kniv
af ærme rød;
hun slog til herre Renold,
det han blev død.
22. Op da vågnet den unge brud,
og vendte hun sig:
»Jeg beder dig for den øverste Gud,
du slå ikke mig!«
23. »Havde det ikke voldet den gode ord,
du svared for mig;
den samme død, hr. Renold fik,
havde jeg agtet dig.
24. Sæt du nu op din guldkrone
og din røde guldbånd!
Så sandelig komst du jomfru god
fra Renolds hånd.
25. Skynd dig nu til din fader hjem
og bær guld så rød!
Du kommer vist af hr. Renolds gård
så væn en mø.
Hun sveg hannem i søvne.

Ved datidens bryllupper var der et utal af ceremonier. En af dem var *sengeledningen*. Omkring midnat førtes bruden og brudgommen til brudesengen — hvor de i alles påsyn blev afklædt af henholdsvis brudepiger og svende. Billedet er fra Amsterdam 1636.

Per Svinedreng

Visen er optegnet i 1863 i Jylland. Ormen (str. 2) har samme funktion som runer i andre viser: en magisk kraft, som sætter offerets (her: kongedatterens) vilje ud af spillet. Udtrykket »Du tørst ikke ved...« i strofe 10 og 11 betyder: Du kan spare dig...

1. Per Svinedreng han græd, under busken han lå:
- *hå hå hå hå hå hå hå* -
»O gid jeg kongens datter kunde få.«
Komfallerallela komfallerallela.
2. Det hørte den orm, bag busken han lå:
»Du ved ej, hvad skæbne du endnu kan få.
3. Hvad vilde du vel give den mand,
der dig kongens datter kan fly i din hånd.«
4. »Syv tønder sølv og èn tønde guld
det vil jeg måle over med næven fuld.«
5. Om aftenen silde, da duggen faldt på,
liden Kirstin kast' over sig kåben så blå.
6. Hun banked på døren med sit skind:
»Stat op, Per Svinedreng, og luk mig ind.«
7. »Ingen så haver jeg stævne sat,
og ingen lukker jeg ind i nat.«
8. Hun stødte til døren med sit knæ,
at alle de små nagler de sprang fra.
9. Liden Kirstin satte sig på sengestok,
så fletted hun hans syv hovedlok.
10. »Du tørst ikke ved at lege med mig,
i mogen går jeg ind at kære over dig.«
11. »Du tørst ikke ved at klage over mig,
ret nu springer jeg i sengen til dig.«
12. Og der lå de nu den nat så lang,
til om morgenen det ringed til ottesang.

13. Per Svinedreng stod op og klædte sig på:
»I dag skal jeg ind for kongen at stå.«
14. Per Svinedreng kom ind og stille sig frem:
»Jeg haver så meget at kære for Dem.
15. Om dagen vogter jeg de svin udi eng,
om natten kan jeg ikke have ro i min seng.
16. Og dagen vogter jeg min herres svin,
om natten har jeg ikke ro for liden Kirstin.«
17. Kongen han heder på sin svend:
»Du beder liden Kirstin tren for mig frem.«
18. Liden Kirstin kom ind og stillet for bord:
»Hvad vil I, min kær fader, I sendte mig ord?«
19. »Her stander Per Svinedreng og kærer over dig,
han siger, han kan ikke have ro for dig.«
20. »Og vel var det sandt, at jeg til hannem gik,
men ingen god vilje hos hannem jeg fik.
21. Og vel var det sandt, at jeg hos hannem lå,
men ingen god vilje hos hannem jeg så.«
22. »Nu haver jeg en datter, som hedder Kirstin,
kan gå med Per Svinedreng og vogte svin.«
23. »Ja, jeg vogter ikke svin udaf trang,
thi jeg er kongens søn af Engeland.«
24. Per Svindreng kast' af sig sin kjortel så grå,
og så stod han klædt i sabel og mår.
25. Per Svindreng kast' om sig kappe så blå,
så gav han liden Kirstin så godt et guldbånd.
26. Nu haver liden Kirstin forvundet sin nød,
- *hå hå hå hå hå hå hå* -
nu bærer hun Engeland's guldkrone rød.
Komfallerallela komfallerallela.

Træsnit fra 1400-tallet.

Bispens datter

Visen er optegnet i 1873 af E. Tang Kristensen.

1. Bispens datter udi fremmede land,
 - *for det klinger udi arken* -
 hun fik engang i sinde, at hun vild' have mand.
For selv vild' hun holde op i særken. I ved jo værket, I ved jo vel, hvad jomfruens villi den er.
2. Så listed hun sig i den mørkeste vrå,
 så pikked hun på døren, hvor ungersvenden lå.
3. »Ingen har jeg stævnet, og ingen har jeg sat,
 og ingen lukker jeg ind til mig om nat.«
4. »Nu skal jeg gå til tingen og klage på dig,
 ...«
5. »Ja, går du til tingen og klager på mig,
 da skal du få at høre, hvad råden svarer dig.
6. Da vil råden svare: Og skam skal de få,
 - *for det klinger udi arken* -
 der ej knepper på.«
Når en selv holder op i særken. I ved jo værket, I ved jo vel, hvad jomfruens villi den er.

Forgyldningen

Optegnet 1905 af E. Tang Kristensen.

Der var en prinsesse, der en dag stod og spejlede sig både for og bag, for hun syntes, hun var umådelig smuk. Så lige med ét så river hun hendes klæder op for at se, hvad hun dér har.

— Huha, hvor er den grim, siger hun, den skal forgyldes.

Hun ringer på kammerjomfruen, og hun kommer jo straks og spørger om, hvad prinsessen ønskede.

— Jeg ønsker at tale med guldsmeden. Få mig bud efter ham.

Kammerjomfruen henter ham jo, og han kommer og spørger om, hvad prinsessen ønskede.

— Jeg vil have forgyldt min skjemys, den er så grim og ser farlig ud.

— Ja, det kan jeg ikke gøre, siger han, for jeg er en gammel mand, men jeg har en svend hjemme på værkstedet, som kan gøre det.

Mesteren går så hjem og siger til sven- den:

— Her er penge at tjene. Kan du tage dig det arbejde på og komme pænt om ved det, så skal vi få det godt betalt.

Han kommer så op til prinsessen og spørger, om hun ville så have hendes indretning forgyldt.

Ja hun ville, og det skulle være hurtig.

Så skulle hun lægge sig ned og samle klæderne op, og han står og ser på den.

— Ja, den kan godt forgyldes, siger han, men vi skal først have den filet.

Nå, så filer han den med rundfilen den første gang.

— Skal den files oftere? siger hun.

— Ja, vi må have det gjort et par gange til.

Nå, så kommer han til det anden gang, og da han er færdig med det den gang, så siger han:

— Nu tror jeg, jeg kan forgyldte den.

— Åh, siger hun, det er aldrig værd. Bliv bare ved med filningen, så lader vi forgyldningen være, og hvad det koster, skal jeg nok betale.

Så skulle han jo selv ordne det øvrige med mesteren.

Prinsessens gåde

Udateret optegnelse fra Telemark, Norge.

Der var engang en konge, som havde en datter, der havde tre forgyldte kussehår. Denne kongedatter havde mange bejlere, men kongen ville ikke give hende væk til nogen, før de havde gættet, hvad hun havde. Ude i skoven tæt ved kongens gård boede en gammel kone, og hun havde en søn. Kongen havde bestemt et mø-

de for alle bejlerne, så at den, som var den bedste til at gætte, hvad kongedatteren var skabt med, skulle have hende. Den gamle kone ude i skoven havde tre smågrise. En dag sagde hun så til sin søn, at han skulle rejse til kongens gård med den ene gris og sælge den, for hun tænkte, at de nok kunne bruge den til dether

bejlermøde. Drengen drog til kongens gård med grisen. Han traf prinsessen udenfor.

— Vil du købe en gris af mig i dag, prinsesse? sagde drengen.

— Hvad skal du have for den, min dreng? sagde prinsessen.

— Vil du trække skørterne så højt op, at jeg kan se dine ben?

— Ja, det skal du få, sagde kongedatteren, og så trak hun skørterne op, og drengen var fornøjet.

Da drengen kom hjem uden penge, blev hans mor meget vred, men drengen sagde, at han skulle gøre det bedre en anden gang.

Dagen efter skulle drengen til kongens gård og sælge den anden gris. Da drengen kom til kongens gård, traf han prinsessen udenfor.

— Vil du købe en gris i dag? sagde drengen.

— Hvad skal du have for den? sagde kongedatteren.

— Åh, vil du trække skørterne op over dine knæ, så kan du vel få den også, sagde drengen.

Kongedatteren gjorde det, og drengen var fornøjet.

Men da han kom hjem og fortalte sin mor, hvorledes handelen var gået den dag, blev hun vredere end dagen før. Men drengen lovede, at han skulle gøre det bedre en anden gang.

Den tredje dag skulle drengen ud med den gris, som hun havde tilbage. Da drengen kom til kongens gård, traf han prinsessen udenfor.

— Vil du købe en gris i dag? sagde drengen.

— Hvormeget skal du have for den? sagde prinsessen.

— Åh, vil du trække skørterne op til maven, så kan du vel få den også.

Stik af Israel von Mekenen fra omkring 1500. Når kongen i *Prinsessens gåde* lader prinsessen sove mellem bondedrengen og statsråden, så skyldes det ikke bare et forrykt indfald. Det er helt i overensstemmelse med den gamle skik *at ligge på tro og love*. Det bestod i at jomfruen lørdag aften modtog besøg af mulige friere — som i sangen *Det var en lørdag aften*. Mødet fandt sted i sengen, fuldt påklædt og i al sømmelighed. Samme pige kunne ofte have sengen fuld af unge »interesserede« mænd; og samme mand kunne på én nat nå at aflægge adskillige piger et nattebesøg. I løbet af 1600-tallet uddøde skikken stort set i Danmark. Peder Syv anfører i 1688 blandt danske ordsprog: »At sove hos hinanden på tro og love kan være ærligt, dog farligt«. I Norge trivedes skikken imidlertid til langt op i forrige århundrede — hvor eventyret er optegnet.

— Det bliver højt, sagde prinsessen, men vil du gå med om bagved?

— Ja, det vil jeg, sagde drengen og fulgte med.

Kongedatteren trak sine skørter op, og drengen så de tre hår.

Dagen kom, og bejlerne mødte i kongens gård, og kongen tog vel imod dem og tog dem med ind i storstuen. Drengen fra skoven mødte også og bad kongen, om han måtte komme ind og høre på.

— Nej, det må du ikke, sagde kongen.

— Jeg vil stå i skorstenen, hvis jeg bare må.

— Ja, så kan du få lov, sagde kongen, og drengen kom ind.

Så begyndte bejlerne at gætte, og de gættede og gættede.

Men så gættede en statsråd, at kongedatteren havde tre skjulte ting.

— Hun har tre forgyldte kussehaar, sagde drengen i skorstenen og turde ikke tie længere, for han følte, at de andre kunne gætte det.

Da blev kongen så rygende vred og spurgte drengen, hvordan han kunne vide det.

— Joh, det vidste jeg ligeså sikkert, som kongen i dag har spist tre grise, sagde drengen.

— Ja, svarede kongen, da skal min datter ligge mellem drengen og statsråden, og den, hun vender sig mod i morgen, skal få hende.

Så tænkte statsråden, at han var sikker på prinsessen, og de lagde sig alle tre. Prinsessen vendte sig mod statsråden.

Da det var ud på natten, sagde drengen:

— Jeg må op og lave, men hvordan skal jeg bære mig ad, for døren er låst?

— Åh, du kan gøre det i ildstedet, sagde prinsessen, du er alligevel et svin, sagde hun.

— Åh, det må vel ud, som er kommet

ind, om man så er prinsesse, sagde drengen.

Så fløj han op og hen i ildstedet. Der havde han en pose med alle slags vellugtende ting, som han smurte sig med. Så lagde han sig ned ved siden af prinsessen.

Lidt efter sagde statsråden: - Jeg bliver også trængende. Jeg tror jeg må op, sagde han.

— Ja, gør du det. Du kan gøre det i ildstedet, for vi kan give drengen skylden, sagde kongedatteren.

Så rejste statsråden sig op og gjorde i ildstedet, og så lagde han sig ned igen. Men så sagde drengen: — Siden I vil give mig skylden, så vil jeg op og spise det, jeg har lavet, sagde drengen og så rejste han sig op, hen til ildstedet og smurte sig igen med disse vellugtende salver, og så lagde han sig ned igen.

Men så lå statsråden og tænkte, og så sagde han til prinsessen:

— Nu har drengen spist sit. Nu tror jeg også, at jeg gør det, for nu kan man ikke give ham skylden.

Og så rejste han sig op og gav sig til at spise, og så lagde han sig ned hos prinsessen igen. Men da lugtede han som et helt lokum, og så sov de. Men prinsessen måtte vende sig mod drengen og lå og slikkede ham om munden i søvne. Og da kongen listede sig ind om morgenen og så, at hun lå vendt mod drengen, sagde han:

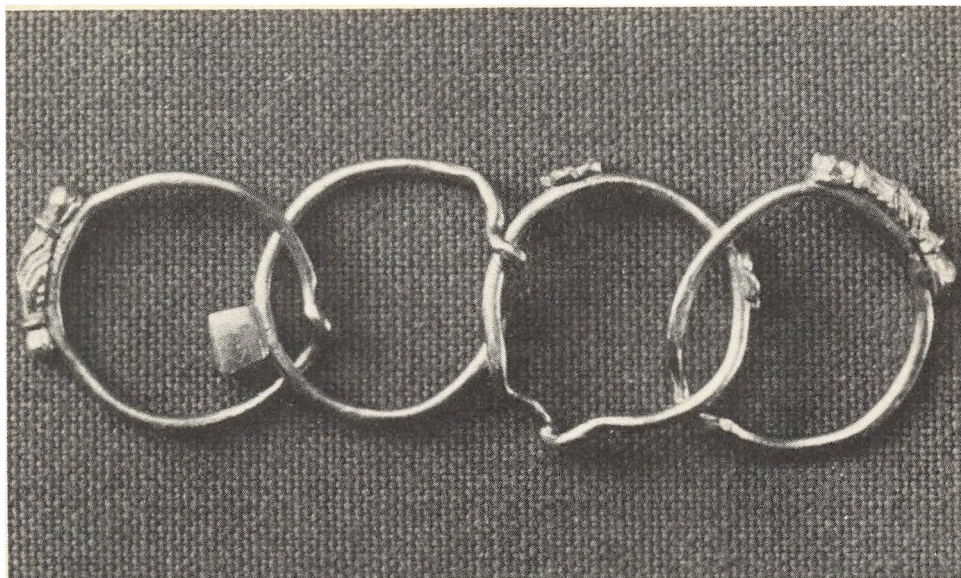
— Nu skal du få min datter og det halve land og rige.

Så holdt de bryllup i otte dage, og jeg var med i seks. Men så måtte jeg herhen og fortælle om denne frierfærd.

Bondedrengen

Optegnet af Evald Tang Kristensen, 1872.

1. Da de kom op på bredeste bro
— *hum hum ha, kom falderi dallala* —
da gav skønne jomfru skøn ridder sin tro
Skønne jomfruer, gemmer jer ære!
2. De vidst' ikke andt' de var enlig to,
da stod den skjulte bondedreng og lytted derpå
3. De vidst' ikke andt' de var ene i dvale
da stod den skjulte bondedreng og lytted til deres tale
4. Om aftenen så sent, da duggen drev på,
den bondedreng han hen til liden Kirstin mon gå
5. Han pikked på døren alt med sit skind:
»Stat op liden Kirstin! du lukker mig ind!«
6. »Ingen så har jeg stævne sat,
og ingen lukker jeg i mit bur om nat.«
7. »Du mindes vel, da jeg gav dig de guldringe fem,
din ære og tro loved du mig for dem.
8. Du mindes vel, da jeg gav dig de guldringe ni,
din ære og tro loved du mig for di.«
9. Liden Kirstin stod op i samme sind,
så lukk' hun den bondedreng i kammeret ind
10. Den bondedreng tog i, så hjertelig han lo:
»Og hvor skal jeg lægge min' strømper og sko?«
11. Hun skød til ham den forgyldene skrin:
»Kom så i sengen, allerkæresten min!«
12. Om morgenen så tidlig, da denne blev dag:
»Og nu må jeg hjem i min fader hans lov.«
13. Den bondedreng han ud af vinduet sprang
så sølvslagen knive de efter ham klang.

I middelalderen blev et forhold fuldbyrdet og lovligt ved *trolovelsen*, ved hvilken *fæstegaverne* blev overrakt. Ringene her findes på Nationalmusæet.

14. »Ak, havde jeg vidst, at du var en bondedreng,
da skull' du ret aldrig kommen levend' af min seng.

15. Ja, havde jeg vidst, at du var et bondebarn,
da skull' du ret aldrig kommen levend' af min arm.«

16. Liden Kirstin tog i, så hjertelig hun lo:
»Og nu har jeg din' både strømper og sko.«

17. »Strømper og sko får jeg, når jeg kommer hjem,
men aldrig så får du din mødom igen.«

18. »Ja, her skal vær' et marked i denne vor by,
og der køber jeg mig en mødom af ny.«

19. »Du køber dig fire, og du køber dig fem,
men aldrig så får du den rette ud af dem.

20. Ja, du køber dig otte, og du køber dig ni,
— *hum hum ha, kom falderi dallala* —
men aldrig så får I den rette udaf di.«
Skønne jomfruer, gemmer jer ære!

Den ægteskabelige tugt

Den katolske kirke stillede strenge krav om kyskhed, dvs. seksuel afholdenhed. Den accepterede nødtvungent det ægteskabelige samleje. Men for kirkens mænd, som skulle leve i cølibat, dvs. ugift, var der totalforbud. Dette gav nok anledning til mangen en munks samvittighedsnag, når han ikke kunne efterleve kyskhedskravet. Men det gik nok så meget ud over mangen en ung piges - eller drengs - dyd. Disse kirkens mænd - ofte med paven i spidsen - demonstrerede med al ønskelighed Luthers ord om, at »umulige løfter er ikke løfter, er ikke heller til at holde«. En historiker fra 1500-tallet fortæller, at Roms klostre var rene hore-

huse; og adelen betragtede og benyttede nonneklostrene som bordeller.

Kirkens mænd reagerede altså selv - på en naturlig måde, kunne man måske sige - mod den officielle tvang, som kirken påbød.

Også kunstnerne reagerede. Den kødets lyst, som man dyrkede på trods, kom åbent til skue i de store *renæssance*-maleres kunst: Leonardo da Vinci, Michelangelo, Rafael, Tizian og mange flere. Alle fremstillede de det menneskelige legeme med en sanselighed, der savner sin lige; både før og efter!

Den reformation, som Luther satte igang, var også en reaktion mod den katolske kirkes umulige og unaturlige krav. Luther harcellerede ikke så meget over katolikkernes usædelighed som mod *årsagen* til denne: kyskhedskravet.

Hans von Aachen: Jupiter og Kalliste. Ca. 1600.

Hvem har befalet dig at love og sværge, hvad der er mod Gud og hans orden, nemlig at du sværger, at du ikke er nogen mand eller ikke nogen kvinde, da det dog er sikkert, at du er skabt af Gud enten som en mand eller en kvinde? Vil du vide, hvem du har lovet at overholde kyskhed? Jeg skal sige dig det: den lede djævel i helvede og hans moder.

For Luther var menneskets drifter en naturlig sag. Men som Gud havde udstyret mennesket med sådanne drifter, havde han også indrettet en viselig instituti-

on, som de skulle udfoldes indenfor: ægteskabet.

For datidens befolkning - i alle stænder - var ægteskabet imidlertid noget andet end en *hellig* institution. Det var fremfor alt et *verdsligt* redskab til at sikre sine børns og sin slægts fremtid. I middelalderen levede man også i tugt og ærbarhed; men det var ikke for Guds skyld — hvor gudsfrygtig man end var.

I middelalderen var der to måder at få sig en ægtefælle på. Enten lod man andre vælge for sig; eller rettere: man blev påduttet en ægtefælle. Hvilket var det almindeligste. Eller man mødtes i nattens mulm og mørke til stævnemøder med mulige emner. F.eks. når man i al ærbarhed lå sammen på tro og love og søgte at tale sig til rette (se side 34).

I begge tilfælde resulterede det i *trolovelser*, som faktisk var et giftemål; og den var bindende. Trolovelsens sociale funktion var at sikre slægtens fremtid, idet slægten hermed *bortfæstede* et medlem - ofte mindreårige piger - i visheden om, at man havde lavet et godt parti. Pigenes mening om sagen havde intet at sige. Ej heller et begreb som forelskelse; skulle et ungt menneske blive ramt af følelser af denne art, skulle vedkommende nok blive sat på plads af slægt og venner (se side 56). Kærlighed var noget, der udsprang af det én gang indgåede ægteskab!

Det var den verdslige bortfæstelse, som den lutheranske kirke ville til livs. Man forsøgte at hugge bortfæstningen over i to handlinger: 1. *en ny form for trolovelse*, som ikke var bindende, og som da slet ikke kunne gøre det ud for giftemål. Det var *forberedelsen* til ægteskabet. 2. den senere *vielse*, som skulle foregå med præstens velsignelse foran kirkedøren. Det var ægteskabets *fuldbyr-*

Som alle datidige retslige afgørelser var *trolovelser* et treleddet forløb: tiltale, svar og afgørelse; hvert led krævede sin sammenkomst. Hovedafgørelsen skete ved det møde, hvor parret fæstedes sammen i forbindelse med overrækkelsen af fæstegaver. Fra Olaus Magnus' *Historia om de Nordiskafolken*, 1555.

delse. Kirkens bestræbelser efter reformationen gik i denne retning — og medførte total forvirring!

Spørgsmålet var: hvornår var folk *lovlige* ægtefolk? Og det vil sige: i verdslig forstand. Var det — som de brede lag opfattede det — når de unge blev fæstet til hinanden hjemme, med forældrenes eller eventuelt en præsts velsignelse? Eller var det — som kirken opfattede det — når de unge var blevet viet af en præst foran eller i kirken? Eller var det — som adelen opfattede det — efter denne sidstnævnte handling med efterfølgende kostbar bryllupsfest?

Med Frederik den 2.s ordinans af 1582 (se side 54) greb regeringen ind i et forsøg på at klare begreberne. Men de blev blot yderligere forplumrede! Man fastholdt opdelingen mellem trolovelse og vielse/giftemål/bryllup, hvor de sidste tre begreber var et og det samme. En opdeling, som egentlig var imod Luthers tanke: at ægteskabet skulle stiftes ved én og samme handling (og som katolikkerne havde indført i 1564). Man udstedte forbud mod mindreåriges bortfæstelse —

Kirketugt. Selvom den lutherske kirke officielt havde afskaffet skriftemålet, blev det dog bevaret under nye former. Her tilgives en bonde under et privat skriftemål i kirken. For grovere forseelser måtte man skrifte åbent om søndagen i menighedens påhør.

hvad der imidlertid ikke anfægtede almindelig praksis; og da slet ikke kongens! Hvad den nye betydning af begreberne trolovelse angik, så kunne man ikke uden videre ændre en århundred gammel sædvane. De trolovede lå uforstyrret med hinanden og betragtede sig som rette ægtefolk at være. Men nu havde trolovelsen jo ikke længere bindende kraft. Så de unge trolovede kunne efter gammel

skik ligge med hinanden; og efter den nye lov kunne de så bryde forbindelsen, hvis de savnede noget hos hinanden. Og det var jo ikke meningen med det hele, hvad Sjællands biskop, efter nogle sager af denne art i 1593 gjorde opmærksom på.

Ordinansen af 1582 påbød at en præst skulle være til stede ved trolovelsesceremonien som vidne. Det var de adelige slet ikke glade for. For den nye lutherske

præstestand udgik ikke som den gamle katolske fra adelens rækker alene. Påbudet om en simpel præsts tilstedeværelse gjorde hele affæren til et plumpt foretagende. Så i Chr. den 5.s Danske Lov af 1683 måtte denne bestemmelse — for adelens vedkommende — trækkes tilbage. — Først i 1799 afskaffedes trolovelse helt som offentlig handling.

Men på trods af forvirringen vandt kirken stadig større indflydelse — ikke mindst på befolkningens sædelige liv. Kirken fik menneskets driftsliv bøjet ind under Guds tugt i ægteskabet, og den kom hermed til at spille en vigtig rolle i styrkelsen af kongemagten. En forudsætning herfor var bl.a. en disciplinering og civilisering af befolkningen. Og kirken var en dygtig tugtemester — hvad ikke mindst kvinderne fik at føle.

Heksene

I 1500- og 1600-tallet var Europa hærget af de store hekseprocesser. Det anslås at ca. 10 millioner mennesker blev brændt på bålet som hekse.

Når hekseforfølgelserne kunne få et sådant omfang, skyldes det sammenfaldet — i en særlig historisk situation — mellem to former for heksetro.

For det første: den folkelige. Naturens besynderlige gang — med ulykker og pest, nordlys og mange andre himmelske fænomener — var uforståelig for datidens befolkning. Det kunne kun forklares som højere magters indgriben i livet. Overtroen og troen på tegn i sol og stjerner florerede — også blandt de lærde. Og hermed også troen på troldmænd og -kvinder. Omkring år 1500 blev trolddomskraft i Danmark ikke opfattet som et ubetinget onde. Det var tilladt - f. eks.

med magiske formler - at søge at bøje og tvinge skæbnen i en positiv retning; når blot det ikke kom andre til skade. Men at skade andre - f. eks. ved »at kaste onde øjne« på dem - lå jo lige for, hvis man skulle opnå noget til egen fordel. Sammenknyttet med den katolske tro på djævlene gav overtroen anledning til anklager og chikanerier mod mangan en fattig og magtesløs gammel kone, som søgte at bedre sin elendighed med lidt primitiv magi. Sådanne syndebukke afhjalp til en vis grad befolkningens åndelige magtesløshed, når den skulle forklare ulykker og armod.

For det andet: den lærde, teologiske heksetro. Denne er den katolske kirkes værk. Den kirke, som var den åndelige overbygning på det europæiske feudale samfund. I sin ekspansionsperiode i 1200-tallet kom dette samfundssystem i konflikt med afsides liggende områder forskellige steder i Europa: først og fremmest bjergsamfund i Pyrenæerne i Frankrig og i Alpedalene; samfund som ikke uden videre lod sig feudaliseres. Til bekæmpelse af disse *kættere* — som de sociale afvigere hedder i religiøst sprogbrug — stiftedes i 1232 den pavelige inkvisition under ledelse af den spanske dominikanerorden — »tiggermunkene«. Som modstykke til deres eget guddommelige system, udarbejdede de et djævelsk system — med hemmelige sammenkomster og seksualorgier med Satan; et system som de anklagede deres modstandere for at tilhøre.

Da tankesystemet efterhånden var udbygget, blev det alment accepteret; og det blev anerkendt fra højeste sted i 1484 med pavebullen mod hekse. Når heksejagten først kulminerede i Europa i årene 1560 til 1630 skyldes det sammenstødet mellem reformationen og den katolske

Kobberstik fra den største hekseproces i Sverige, som fandt sted i årene 1669-76. Knap 300 mennesker blev brændt på bålet. Den statsligt nedsatte »trolddomskommission« fik til opgave at fremtvinge tilståelser. 75% af de anklagede nægtede sig skyldige, men alle blev dømt; fældet af børn som — under tvang — bevidnede at have mødt de anklagede mænd og kvinder til heksesabbat på Blåkulla. — Den store hekseproces, som altså var foranlediget af myndighederne, fandt sted i et område, hvor almuen få år før havde gjort oprør mod ekstra skatteudskrivninger.

modreformation. Og i effektiv heksejagt stod den protestantiske kirke ikke tilbage for den katolske. I protestanternes nidkære Bibellæsning fik de belæg for det

gudvelbehagelige i heksejagt og -brænding; Jesus siger til apostlene: »Hvis nogen ikke bliver i mig, kastes han ud som en gren og visner; man samler dem og

kaster dem i ilden, og de brændes«. (Johannesevangeliet kapitel 15,6).

Kirkekampen, som bølgede over Europa, bragte den folkelige og den teologiske heksetro sammen, og blev anledningen til den storblåede forfølgelse af uskyldige mennesker — omend netop folketroen gjorde, at såvel vidner som den anklage-

de ofte selv var overbevist om deres skyld. Men naturligvis har ikke mindst de hårdhændede torturmetoder, som blev anvendt, fremkaldt de mange tilståelser og angiverier af naboer, slægtninge osv. Det var imidlertid kun når myndighederne medvirkede, at hekseforfølgelserne tog overhånd.

Marguerite af Navarra: Den skønne hyklerske

Marguerite af Angoulême, hertuginde af Alençon, dronning af Navarra, søster til Frans 1. af Frankrig (1492-1549). Hun sympatiserede med de første Huguenotter, de franske kirke-reformister. I 1559 udkom hendes *Heptameron*, en samling — ofte frivole — historier, hvis ramme er en gruppe adeliges baderejse til Pyrenæerne. Under en afbrydelse af rejsen begynder selskabet at fortælle historier. *Den skønne hyklerske* er én af historierne.

En højfornem og meget indflydelsesrig prinsesse boede på sit skønne slot, og blandt hendes selskabsdamer var den unge Jambicque. Hun var storagtig og hovmodig, og prinsessen skattede hende så højt, at hun intet foretog sig uden at spørge hende til råds, — overbevist om, at der ikke fandtes klogere og dydigere dame.

Denne Jambicque betragtede med så dyb en foragt al letsindig kærlighed, at hun hårdt irettesatte enhver anden dame på slottet, som forelskede sig i en af de unge adelsmænd, og talte så slet om dem hos prinsessen, at hun ofte bragte dem i unåde, og derfor var hun mere frygtet end elsket af selskabet. Selv henvendte hun aldrig ordet til nogen mand, undtagen meget højt, så alle kunne høre det, og yderst storagtigt, og følgen var, at hun nød almindelig anseelse som al kærligheds fjende — skønt hendes hjerte kunne tale et helt andet sprog, hvis det fik lov.

På slottet var en adelsmand i prinsessens tjeneste, og Jambicque var så betaget af ham, at hun slet ikke kunne holde det ud. Men hun var så besat af hensynet til sin værdighed og sin høje anseelse, at hun ganske skjulte disse følelser. Der gik et års tid, men da hun ikke, som andre der elsker, søgte en smule lindring i blik og blide ord, opstod en sådan ulmende brand i hendes hjerte, at hun efterhånden var beredt til alt. Og hun blev enig med sig selv om, at hvis blot det skete således, at kun Gud vidste det, var det alligevel bedst at tilfredsstille denne fortærende længsel.

En dag sad hun inde hos prinsessen, da hun så sit hjertes elskede på terrassen uden for vinduet, og da hun havde stirret på ham, lige indtil lyset svandt, og skumringen berøvede hende synet af ham, tilkaldte hun den lille page, som var i hendes tjeneste, og sagde:

— Du ser den herre i skarlagensrød sil-

kevams, og hvis kappe er kantet med zobel? Sig til ham, at en af hans venner ønsker at tale med ham i galleriet ud mod haven derhenne.

Mens pagen forrettede dette ærinde, smuttede hun selv gennem prinsessens påklædningsværelse ud i galleriet, iført et stort slag med hætte ned over panden og halvmaske for ansigtet. Da adelsmanden nærmede sig, lukkede og låste hun straks de to døre, som førte ud til galleriet, og uden at fjerne sin maske omfavnedes hun ham fyrigt og hviskede næsten uhørligt:

— Allerede længe, min ven, har jeg elsket Dem så højt, at jeg kun tænkte på at finde sted og lejlighed, hvor jeg kunne møde Dem, men så højt sætter jeg min ære, at hensynet til den har holdt mig tilbage og tvunget mig til at skjule min lidenskab. Men nu har kærligheden besejret frygten, og da jeg ved, at De er en sand adelsmand, beder jeg Dem sværge, at De vil elske mig uden at omtale det for nogen, uden at søge opklaret, hvem jeg er, og til gengæld lover jeg at være Dem en trofast og kærlig veninde og aldrig at elske andre end Dem. Men hellere vil jeg dø end blive genkendt af Dem.

Adelsmanden lovede alt, hvad hun forlangte, og hun gjorde det let for ham ved heller ikke at nægte ham noget. Det var vinter, og det var mellem fem og seks om aftenen, så han kunne ikke skimte blot mindste glimt af hende. Men han følte, at hun var klædt i fløjel, som dengang ikke var hverdagsdragt for andre end meget højfornemme damer. Og så vidt hans følsomme hænder kunne skønne, var også alt under fløjlet, som det skulle være, friskt og velformet. Og derfor bestræbte han sig for at elske hende af al sin kraft og evne. Hun gjorde ikke mindre rund-

håndet gengæld, og adelsmanden gættede let, at hun var frue.

Straks efter ville hun fjerne sig uden et ord, men adelsmanden sagde:

— Jeg er dybt taknemmelig for den måde, som De ganske ufortjent har ladet vederfares mig, men med endnu større fryd vil jeg modtage en gunst, som De tilstår mig på min bøn. De har givet mig så dyb en tilfredsstillelse ved Deres godhed, at jeg bønfalder Dem om at lade mig vide, om jeg tør gøre mig håb om at opleve en tilsvarende lykke, og hvordan jeg skal forholde mig i så henseende, eftersom jeg jo er afskåret fra at genkende Dem og derfor ikke aner, hvordan jeg skal forfølge mit mål.

— Derom skal De ikke bekymre Dem, sagde damen. Vær forvisset om, at jeg hver aften, når prinsessen har spist, nok skal huske at lade Dem eftersøge på terrassen, hvor De var for lidt siden. Jeg lader blot budet minde Dem om Deres løfte, så ved De, at jeg venter Dem i dette galleri. Men hvis budet taler om at gå til bords, kan De enten trække Dem tilbage til Deres værelse eller indfinde Dem i prinsessens salon. Og først og sidst beder jeg Dem aldrig at prøve på at opspore, hvem jeg er, hvis De da ikke ønsker, at vort venskab skal briste.

Derefter skiltes damen og adelsmanden. Og siden mødtes de gennem lang tid på aftalt måde, uden at han nogen sinde fik at vide, hvem hun var. Og han spekulerede meget over det og kunne ikke begribe sammenhængen, for han fattede ikke, at der i denne verden fandtes en kvinde, som ikke higede efter både at blive elsket og set. Og det faldt ham ind, at måske var hun en ond ånd, for han havde hørt en eller anden tåbelig prædikant si-

ge, at den, som én gang har set djævlén i øjnene, kan aldrig elske ham. Og denne uro fik ham til at stræbe efter at opdage, hvem det var, der gav ham så varm en kost.

En dag, da hun havde tilkaldt ham, satte han derfor med et stykke kridt et mærke bag på hendes skulder, uden at hun opdagede det, og straks efter at hun havde bortfjernet sig, ilede han ind i prinsessens salon og stillede sig tæt ved døren for bagfra at kunne studere enhver, der trådte ind. Og der kom så denne fru Jambicque, med så hovmodig en holdning, at det var helt forbløffende. Men endnu mere forbløffende var det at opdage det hvide kridtmærke på hendes skulder, og han ville ikke tro sine egne øjne. Men han studerede hendes skikkelse og hendes ansigt, som hans hænder kendte så godt, og så måtte han indrømme, at det kunne ikke være andre end hende. Det var ham en stor glæde at være således udvalgt blandt alle af denne kvinde, som rygtet aldrig havde givet nogen elsker, og som havde afvist så mangen en skøn adelsmand.

Men kærligheden er en evig forandring, og den tålte ikke, at han forblev længe i denne tilfredshed. Han blev så stolt og så optændt af forhåbninger, at han besluttede at røbe sin kærlighed, for han kunne ikke tro andet, end at hun ville elske ham endnu højere, når hun vidste sig genkendt. Og en dag, da prinsessen var i haven, spadserede Jambicque hen ad en af de andre gange. Adelsmanden så, at hun var ene, og nærmede sig for at underholde hende, og han lod, som om han slet ikke kendte hende nøjere og sagde:

— Frue, mit hjerte har længe nærret hede følelser for Dem, men angsten for at

mishage Dem har forhindret mig i at røbe dem. Men nu kan jeg ikke udholde dette liv mere, længslen fører mig mod døden, for jeg er trygt forvisset om, at ingen anden mand vil kunne elske Dem som jeg.

Jambicque lod ham ikke tale ud, hun afbrød ham forbitret:

— Har De nogen sinde set eller blot hørt fortælle, at jeg lånte nogen tilbøder øre? Jeg ved, at det har De aldrig, så Deres frækhed forbavser mig. Hvor tør De vove at tale således til en dame af min rang? De bør dog kende mig godt nok til at vide, at jeg aldrig kunne elske nogen anden end min mand, og jeg råder Dem meget til aldrig nogen sinde oftere at tiltale mig på den vis!

Adelsmanden blev så forbløffet ved dette overmål af forstillelse, at han brast i latter og udbrød:

— Så streng er De nu ikke altid over for mig, ædle frue. Er et helt og fuldt venskabsforhold ikke altid at foretrække frem for et halvt? Hvorfor dog dette komediespil?

Jambicque svarede:

— Jeg nærer hverken helt eller halvt venskab for Dem, jeg føler hverken mere eller mindre for Dem end for de andre herrer, der tjener prinsessen. Men fortsætter De med slig tale, er det muligt, at jeg fatter så stærkt et had til Dem, at De får det at mærke til Deres fortræd.

Men adelsmanden fortsatte ufortrødent: — Glemmer De helt den kærlige behandling, som De giver mig, når jeg ikke kan se Dem? Hvorfor fornægte alt dette nu, da dagens lys giver også mit øje nydelsen af Deres skønhed og ynde?

Jambicque gjorde alvorstuldt korsets tegn og svarede:

— Enten er De gået fra forstanden, el-

ler De er verdens største løgner, for aldrig har jeg tænkt på at behandle Dem mere eller mindre kærligt end nu, og jeg må bede Dem forklare disse udtalelser nærmere?

Og den arme adelsmand troede nu, at han kunne overvinde hende ved at sige rent ud, hvor og hvordan han havde mødt hende før og fortælle hende om det kridtmærke, han havde sat på hendes skulder for at kunne genkende hende, men det gjorde hende så aldeles rasende, at hun kaldte ham en ondsindet person, som opspandt infame løgne om hende, men det skulle han nok komme til at fortryde.

Han vidste godt nok, hvor vel anskreven hun var hos prinsessen, så han gjorde alt for at formilde hende, men til ingen nytte. Hun forlod ham uden et ord mere og gik lige til prinsessen, som lod alle an-

dre sidde for at samtale med Jambicque, som hun elskede lige så højt som sig selv. Hun så, at hun rystede af vrede og spurgte hvorfor? Jambicque ville intet skjule for sin herskerinde, men fortalte hende alt, hvad adelsmanden havde sagt, og hun sværtede ham så godt til, at han straks fik prinsessens ordre til at forlade hendes hof og begive sig til sit hjem uden at tale med noget menneske inden afrejsen — og der skulle han blive, indtil han hørte andet fra hende.

Han adlød hastigt af frygt for, at der ellers skulle ske ham værre ting. Og så længe Jambicque var hos prinsessen, var han forvist fra hendes nærhed, og aldrig nogen sinde hørte han et eneste ord fra den, som havde lovet at volde hans varige fortræd, hvis han nogen sinde prøvede på at udfinde, hvem hun var.

Chr. Pedersen: Af Jærtegnspostil

Christiern Pedersen (ca. 1475-1554) var oprindelig katolsk gejstlig og forfatter. Omkring 1520 overgik han til protestantismen. Som Chr. den 2.s huspræst fulgte han den tidligere konge i dennes kamp for at generobre tronen. Under et af disse forsøg blev Chr. Pedersen taget til fange, men blev dog ikke straffet af Chr. den 3.

Chr. Pedersen skrev både religiøst opbyggelig litteratur og mere pædagogisk litteratur (se side 88). Til det religiøse forfatterskab hører *Jærtegnspostillen*, som er fra 1515, hvor Chr. Pedersen var katolik. Dog er postillen, d.v.s. prædikesamlingen, skrevet på dansk, i modsætning til den øvrige litteratur på dette tidspunkt. *Jærtegnspostillen* har til formål at forklare meningen med evangelierne for almindelige mennsker og er komponeret således, at der først er en udlægning af teksterne, dernæst følger en fortælling om jærtegn d.v.s. undere. Det følgende uddrag om ægteskab følger efter prædiken over brylluppet i Kana. *Tamperdagene*, som nævnes side 48, er katolske fastedage, som holdtes i hvert kvartals begyndelse. Fra midten af 1500-tallet (til 1797) trådte den såkaldte *tamperret* sammen på disse dage. Det var en særlig domstol som behandlede ægteskabsager. *Gangdagene* er bestemte forårsdage, hvor man gik over markerne i bøn om frugtbarhed. Såvel en hedensk som en kristen skik.

Om ægteskab og hvem der først stiftede det

Vor Herre stiftede selv ægteskabet; derfor er det den ypperste orden og regel som er til. På samme måde som Sct. Franciscus stiftede gråbrødreordenen, Sct. Dominicus sortbrødreordenen og Sct. Benedictus sin orden, således stiftede Vor Herre selv ægteskabsordenen. Derfor er den fornemmere end alle andre regler og ordner er. For det andet stiftede Vor Herre ægteskabet på det ypperste sted som er under himlen. Det var i Paradis, den tid som han gav Adam og Eva sammen. For det tredje stiftede Vor Herre ægteskabet i den allerypperste by, som var i uskyldighedens by. For det fjerde hædrede han ægteskabet, idet han ville fødes af Jomfru Maria, som var bestemt til ægteskab med Josef. For det femte hædrede han det derved, at han selv ville være med til bryllup sammen med sin mor og sine disciple. Der gjorde han dette store jærtegn, idet han forvandlede vand til vin. For det sjette hædrede han ægteskabet derved, at det er et af den hellige kirkes syv sakramenter. Da Gud har stiftet ægteskabet så ypperligt, så bør alle, som er i ægteskab, agte og tænke over det og leve sådan sammen i verden, at de må prise og takke Gud i himmerige derfor til evig tid.

De som er i ægteskab, de skal forholde sig på følgende syv måder, så at de kan blive salige i ægteskabsstand. Først skal de have kærlighed til hinanden som Paulus skriver i brevet til efeserne, kapitel fem: »O, I mænd, elsk jeres hustruer«. Her stilles et spørgsmål om, hvordan kærligheden bør være mellem husbonden og hustruen. Her svarer de lærde mænd ved at sige, at den kærlighed, som de har til hinanden, bør overgå alt som er i verden. Og dette betyder den guldring, som

de får sammen. Denne ring bør være af guld og rund og sættes på den fjerde finger. Først skal den være af guld, for på samme måde som guld overgår al anden malm i verden, så bør også kærlighed i ægteskabet overgå al den kærlighed, som er på jorden.

Thi Vor Herre siger også selv i den hellige skrift, Genesis kapitel 2: »En mand skal opgive sin far og mor og blive hos sin hustru«. Her skulle nogen spørge, om man bør elske sin hustru mere end sine forældre. Hertil svares: man bør elske sin hustru mere, og man bør hædre sine forældre mere. For det andet bør guldringen være rund, så at den ingen ende har. Det betegner, at den kærlighed som er i et ægteskab skal være evig og uden ende. For det tredje skal ringen sættes på den fjerde finger. Det betegner, at de vil få hjertelig kærlighed til hinanden, fordi kloge folk og læger skriver, at der går en åre fra hjertet til den fjerde finger. Derfor sættes ringen på denne, så at deres kærlighed skal være trofast fra hjertens grund. Her skulle nogen spørge, hvorledes husbonden skal åbenbare og bevise en sådan kærlighed for sin hustru og hun det samme igen for ham. Hertil svares, at den ene ikke skal blive vred på den anden, hverken med ord eller gerninger, som Paulus skriver: »O, I mænd, elsk jeres hustruer og vær ikke hurtige eller vrede på dem«. Dette er der desværre mange, som ikke overholder, de taler næppe et godt ord nogen sinde til deres fattige hustruer. For det andet bør hustruen have magt over mad og øl og andet, som hun har behov for til føde, ligesom husbonden. Thi Kristus siger selv: »De er ikke nu to, men de er èt liv«. Når nogen hustru er sygelig eller i barselsseng, da bør husbonden tage fra sin egen mund og give det til hustruen, hvis der er noget,

som hun har lyst til. Hustruen bør bevise sin kærlighed overfor husbonden, idet hun skal hædre og ære ham, som jomfru Maria gjorde Josef, idet hun sagde til sin søn: »Din far og jeg ledte efter dig«; der nævnte hun hans navn førend sit - ham til ære. Derimod handler mange, som forsmår deres husbonde fordi de er gamle, syge eller fattige. Skønt jomfru Maria var dejlig, ung og fribåren, da hædrede hun alligevel Josef, som var fattig. Vor Herre bød, at alle kvinder skulle være deres husbonde lydige, idet han sagde til Eva: »Du skal være under din husbonds befaling«. (...)

For det tredje skal de, som er sat sammen i ægteskabet, strengt overholde deres ægteskab på begge sider, så at de ej bedriver hor med nogen på jorden, fordi det er en forfærdelig synd for Gud i himmerige. Dette må bevises på fire forskellige måder. For det første er det imod det hellige sakramente og ægteskab, som Gud selv har bestemt. For det andet går det over al tyveri, som nogen kan stjæle, thi det han stjæler rangerer over alt andet forfængeligt gods i verden. Det bevises således: Fordi en mand bør elske sin hustru over alt her i verden og hun ham på samme måde. Der er mange, som hellere ville miste alt det gods de kunne få her i verden, end give tilladelse til at nogen skulle beligge deres hustruer. For det tredje kan det sammenlignes med manddrab, da husbonden og hustruen er ét legeme og ét kød som Vor Herre sagde selv: »De er ikke nu to, men de er ét kød og ét liv«. Sct. Clemens, paven, siger: »Hvad er værre blandt alle synder end hor«, som han ville sige »intet«. Hor er så slem en synd, at man hellere skulle lade sig slå ihjel end bedrive det; som den ærlige kvinde Susanna, hun ville hellere

have ladet sig stene ihjel end bedrive hor, som der står skrevet i Daniels bog, kapitel 8. For det fjerde (skal man ikke bryde ægteskabet) på grund af den slemme hævn og pine, som følger efter både på sjæl og legeme, thi mange bliver åbenlyst hævnet i denne verden. Som det skete for en, der havde bedrevet hor. Da han kom til kirken, da fór mange djævle i ham og plagede og pinte hans legeme ganske forfærdeligt for alles øjne. Siden blev hans stakkels sjæl ført til den evige pine og fordømmelse. (...)

Det femte, som de skal overholde i et ægteskab er, at de skal leve lydigt sammen, så den ene skal rette sig efter den anden, når og hvor den ene tilsiger den anden. Af dette kan så avles nogen frugt eller foster, som kan komme Gud til pris og ære. Dog er der fem gange om året, hvor husbond og hustru bør afholde sig for legemernes beblandelse. Første gang er ved fastetide, som Sct. Ambrosius siger: »Ingen skal have omgang med sin hustru i fasten før otte dage efter påsken«. Den anden gang er på *tamperdage* og *gangdage*, da den hellige kirke og alle kristne mennesker bør bede Gud om tre slags ting: Først om fred, siden om godt vejr, så endelig at Gud vil bevare den afgrøde, som er på jorden og gøre den drøj og mangfoldig. Herom siger Sct. Augustin: »Når man skal faste eller have procession, da er det ikke sømmeligt, at de som er i ægteskab har samkvem med hinanden«. Den tredje gang er de hellige dage og de hellige nætter. Herom skriver Sct. Gregorius: Det var en kvinde, som havde været sammen med sin husbond en søndag nat; om morgenen skulle hun gå i procession omkring kirkegården. Da kom djævelen og slog hende og pinte hende ganske forfærdeligt midt imellem

alle folk. Den fjerde gang er, når de ikke er tilpas eller syge. Femte gang er, når de er højgravide, da skal husbonden ikke være sammen med dem, før de er gået i kirke efter deres foster.

Et jærtegn om to som levede sammen i ægteskab og jomfrudom

Sct. Gregorius, som var biskop i en by kaldet Tours, han skriver, at der var en mægtig, rig ung mand i et land i Frankrig, kaldet Arvernia. Han fik en af de rigeste jomfruer, som var i dette land, til sin hustru - efter begge forældres vilje. Disse forældre havde kun disse to børn. Da brylluppet var overstået og de var kommet i seng sammen, da vendte hun sig mod væggen og græd bitterligt. Han spurgte, hvad der var sket; hun tav og svarede ham ikke. Da sagde han: »Jeg befaler dig i Jesu Christi Guds navn til at sige, hvad der er sket med dig«. Hun vendte sig om til ham og sagde: Selvom jeg græd hele mit liv, så kunne jeg alligevel ikke afvaske den sorg, som jeg har i mit hjerte, fordi jeg har lovet Jesus Kristus min jomfrudom. Ve mig arme pige, at jeg nu er forladt af ham, at jeg ikke kan fuldkommengøre det, jeg havde til hensigt. Ve mig, at jeg skulle leve til denne dag, at jeg nu skal miste alt, hvad jeg havde troet at skulle bevare til evig tid. Se hvor ynkeligt jeg er forladt af min udødelige brudgom Jesu Christus, som har lovet mig det skinnende paradys til morgengave. Ve mig ulyksalige menneske, at jeg i stedet for den levende Guds søn i himmerige skal have en jordisk brudgom. Ve mig, at jeg døde den time, jeg blev født. Ve mig, at jeg ikke døde, før jeg diede min mors bryst. Jeg begærer ikke guld, sølv eller penninge, fordi jeg begærer kun Guds dybe sår i hans hellige hænder, side

og fødder. Jeg regner ikke med hverken guldkrone, krans eller smykke, men jeg tænker kun på Vor Herres spidse tornekrone. Jeg regner ikke med alverdens gods, rigdom eller vellyst; thi jeg har mit håb til den allerstørste himmerigs glæde, at jeg må omgås der med Gud og hans værdige helgener og ikke med dig eller andre mennesker her i verden«.

Brudgommen svarede: »Kæreste brud, du ved at vore forældre satte os sammen, for at vi skulle øge vor slægt, så at godset ikke skulle blive uden arving«. Hun svarede: »Denne verden er intet. Gods, sølv, eller guld eller penninge er for intet at regne, og heller ikke dette forgængelige liv imod det evige liv og glæde som er himmerige, dersom man bliver hellig og salig og ser Guds allerklareste ansigt til evig tid«. Han sagde: »På grund af dine ord og gode råd er jeg rede til at leve med dig i jomfrudom, hvis du ønsker det af mig«. Hun svarede: »Vil I holde dette, da skal jeg give Jer en del af den morgengave, som Jesus, min brudgom, har lovet mig i himmerige«. Han sagde ja, og gjorde det velsignede kors for sig og han gav hende sin hånd på, at han ikke skulle begære noget sådant af hende. Derefter levede de sammen i jomfrudom i mange år, hvilket klart blev bevist efter deres død: Da hun blev jordet, da så han op mod himmelen og sagde: »Du allermægtigste Gud, nu giver jeg dig min brud som så ren en jomfru, som da hun kom i min seng«. Hun lå i graven og sagde: »Hvorfor sagde du det, skønt ingen spurgte dig om det?«. Dog blev hun begravet. Nogen tid efter døde han og blev begravet på den anden side i kirken. Da skete der et stort jærtegn, thi på den anden dag, da folk kom i kirke igen, da stod de to grave sammen, som før var adskilt. Dette viste

deres hellige levned, som de havde sammen her i verden, at deres kroppe ville være sammen i jorden, ligesom deres sjæle var sammen i himmerigs glæde.

Derhen at komme etc. (det skal den allermægtigste Gud unde os alle sammen, han som er velsignet til evig tid, amen).

Martin Luther:

Af Den store Katekismus

En katekismus er en lærebog i den kristne tros grundsætninger ofte i form af spørgsmål og svar. Luthers *Store Katekismus*, fra 1529 havde grundige redegørelser om de forskellige emner. Den var beregnet som håndbog for præster. Der har nok også været en del præster, som endnu ikke helt havde fået tilegnet sig den nye lære. Den store Katekismus indeholdt de ti bud, fadervor, de kristne trosbekendelser samt omtale af dåben og nadveren. Til bl.a. børneundervisningen skrev Luther *Den lille Katekismus*, som efter Luthers opfattelse indeholdt hvad enhver kristen *skulle* vide. Den lille Katekismus blev brugt af lærerne til at indterpe børnene den rette kristendom, og på landet skulle sognepræster bruge halvdelen af prædiktiden på katekismen (= udenadslæren).

Det sjette bud: Du må ikke bryde ægteskabet

De efterfølgende bud er lette at forstå ud fra det foregående, for de går alle ud på, at man skal vogte sig for at handle til skade for næsten. De er imidlertid opstillet i god orden: Først henvendt på næstens egen person, dernæst på den person, der står ham nærmest eller det gode, som næst efter hans eget liv står ham nærmest, nemlig hans ægtefælle, med hvem han er ét kød og blod. Derfor kan man ikke tilføje ham større skade med noget andet, der hører ham til. Det bliver derfor også sagt klart på dette sted, at man ikke må tilføje ham nogen skam ved hans ægtefælle. Ordlyden gælder især ægteskabsbrud, fordi det i det jødiske folk var ordnet sådan, at enhver havde pligt til at være gift. Derfor giftede de unge sig så hurtigt som muligt, medens den ugifte stand ikke regnedes for noget. Offentlige horehuse var ikke (som nu) tilladte. Derfor var ægteskabsbrud hos jøderne den mest udbredte form for ukyskhed.

Men da der hos os findes en sådan skændig blanding af al slags utugt og lidelighed, er dette bud hos os også rettet mod alle de former for ukyskhed, man kan opregne. Ikke alene den ydre handling er forbudt, men også alt det, som fører, ophidser eller giver anledning til den. Altså skal hjertet, munden og hele legemet være kysk og ikke give lejlighed, hjælp eller råd til ukyskhed. Men heller ikke det er nok; man bør desuden afværge, beskytte og redde, når der er fare på færde, og også yde hjælp og vejledning, for at næstens ære ikke skal blive krænket. For hvis du undlader det, hvor du kunne træde hindrende i vejen, eller hvis du ser gennem fingre med det, som om det ikke angik dig, er du lige så skyldig, som hvis du selv havde begået handlingen. Kort sagt bliver det altså forlangt, at enhver både selv skal leve kysk og hjælpe sin næste til det. Gud vil med andre ord med dette bud have enhvers ægtefælle værnet og bevaret, så at ingen forgriber sig på hende.

Men fordi dette bud ligefrem angår ægteskabet og dermed giver anledning til at tale om det, skal du forstå og lægge mærke til følgende: For det første, hvor meget Gud ærer og priser ægteskabet, når han ved sit bud både bekræfter og beskytter det. Oven for i det fjerde bud har han bekræftet det: »Du skal ære din fader og din moder«. Men her har han som sagt værnet og beskyttet det. Derfor ønsker han også, at vi ærer og fastholder det og lever i det som en guddommelig, salig stand, da han allerførst, forud for alle andre stænder, har indstiftet det og derfor skabt mand og kvinde forskellige (som det er tydeligt), ikke til løsagtighed, men for at de skal holde sammen, være frugtbare, avle børn og ernære og opdrage dem til Guds ære. Derfor har Gud også rigt velsignet ægteskabet fremfor alle andre stænder og forsynet det med alt, hvad der findes i verden, for at det skulle være godt og rigeligt forsørget. Ægteskabet er altså ingen spøg eller et tilfældigt påfund, men en fortræffelig ordning, som Gud mener det alvorligt med. Det kommer nemlig for ham fremfor alt an på, at man opdrager mennesker til at tjene verden og bidrage til gudserkendelse og et saligt liv, bestemt af alle dyder, og til at kæmpe mod ondskaben og Djævelen.

Derfor har jeg altid prædiket, at man ikke må foragte eller ringeagte ægteskabet, sådan som den blinde verden og vore falske »gejstlige« gør, men man skal betragte det ud fra Guds ord, som har smykket og helliget det, så at det ikke står lige med alle andre stænder, men forud for og over dem alle, det være sig kejser, fyrster, biskopper og hvem man kan nævne. For alle, uanset om de hører til verdslig eller gejstlig stand, må ydmyge sig og finde deres plads i ægteskabet, som

Illustration fra opbyggelig bog fra første halvdel af 1500-tallet. Bogens hensigt er at gøre læserne opmærksom på, hvad de bør holde sig fra!

vi skal høre. Derfor er ægteskabet ikke en særlig, men den mest udbredte og ædleste stand, som strækker sig til alle kristne, ja, ud over hele verden.

For det andet skal du vide, at ægteskabet ikke alene er en agtværdig, men også en nødvendig stand, og det er alvorligt befalet af Gud, at mænd og kvinder, som er skabt dertil, i alle stænder skal være gift, med undtagelse af nogle få, som Gud har fritaget, fordi de ikke er egnede dertil, eller frigjort ved høje, overnaturlige gaver, så at de uden ægteskab kan bevare kyskheden. Men hvor naturen arter sig, som den er givet af Gud, er det umuligt at leve kysk uden for ægteskabet. For kød og blod bliver nu engang ved med at være kød og blod, og den naturlige drift og lyst går sin gang uden at kunne standses eller hindres, som enhver ser og føler hos sig selv. For at det skulle være lettere til en vis grad at undgå ukyskhed, har Gud givet befaling om ægteskabet, for at enhver skulle hæve sin del anvist og lade sig nøje dermed, skønt Guds nåde også her behøves, for at også hjertet skal være kysk.

Heraf ser du, hvordan vores *papistiske* sværm, præster, munke og nonner, handler mod Guds ordning og bud, når de foragter og forbyder ægteskabet og

fordrister sig til at love evig kyskhed, hvorved de bedrager jævne mennesker med løgnagtige ord og skinhellighed. For ingen har så lidt kærlighed og lyst til kyskhed som netop de, der på grund af deres store hellighed undgår ægteskabet. Enten horer de offentligt uden at skamme sig eller også bedriver de hemmeligt endnu værre ting, som man ikke engang tør nævne, sådan som man desværre så ofte har erfaret. Kort sagt, selv hvis de holder sig fra gerningen, er dog deres hjerte fuldt af ukyske tanker og liderlighed, så at de plages af en evig brand og hemmelig pine, som man kan undgå i ægteskabet. Derfor er også i dette bud alle løfter om at leve kysk uden for ægteskabet fordømt og afskaffet, ja, det er endog befalet alle elendige fangne samvittigheder, som er blevet bedraget ved deres klosterløfter, at de skal forlade den ukyske stand og indtræde i ægteskabet. Man må tage i betragtning, at selv hvis klosterlivet var villet af Gud, stod det dog ikke i deres magt at bevare kyskheden, og at de, som bliver i klosteret, blot stadig vil synde mere og mere mod dette bud.

Dette har jeg nu sagt, for at man skal give ungdommen lyst til ægteskabet og lade den vide, at det er en salig og gudvelbehagelig stand. Dermed kunne man med tiden igen komme så vidt, at ægteskabet atter kom til ære og værdighed, og der

blev mindre af det smudsige, vilde og uordentlige væsen, som nu breder sig overalt i verden med offentlige horehuse og andre skammelige laster, der er udsprunget af foragt for det ægteskabelige liv. Det er derfor også forældres og øvrighedens pligt at passe på de unge ved at opdrage dem i tugt og ærbarhed, og, når de er voksne, at lade dem gifte sig på ærlig vis efter Guds vilje. Dertil vil Gud give sin velsignelse og nåde, så at det fører til lyst og glæde.

Til slut skal det siges, at dette bud ikke blot kræver, at enhver i gerning, ord og tanker lever kysk i sin stand, det vil for det meste sige i ægteskabet, men også at han elsker og værdsætter den ægtefælle, Gud har givet ham. For skal den ægteskabelige kyskhed bevares, må mand og kvinde fremfor alt leve sammen i kærlighed og fællesskab, så at de af hjertet og med usvækket troskab elsker hinanden. Det giver frem for alt andet kærlighed og lyst til kyskhed, og hvor den findes, vil også kyskheden følge af sig selv ganske frivilligt. Derfor har Paulus også så flittigt formanet ægtefæller til, at de skal elske og ære hinanden. Her har du igen en værdifuld gerning, ja, mange store gode gerninger, som du trygt kan rose dig af mod alle gejstlige stænder, der er oprettet uden Guds ord og bud.

Niels Hemmingsen:

Af Om ægteskab

Niels Hemmingsen (1513-1600) var omkring midten af 1500-tallet en af protestantismens ledende mænd. Han arbejdede hårdt for at stabilisere den nye kirke, bl.a. ved hele tiden at ensarte den. For at sikre den nye tro overfor udlændinge skrev Hemmingsen 25 *religionsartikler* (fremmedartikler). Bisperne skulle bruge artiklerne til at kontrollere alle fremmede, som ønskede at slå sig ned i Danmark. Hvis de ikke var bevandret i lutheranismen, kunne de ikke komme ind i landet. Hemmingsens overvejelser om ægteskabet fra 1572 kom til at danne grundlag for Frederik den 2.s ægteskabsordinans 1582.

Kalkmaleri i Tågerup kirke på Lolland fra omkring 1500. Det viser til venstre Adams skabelse; og til højre Evas skabelse — af Adam. Den lutherske kirkes strikte bibellæsning gav anledning til stadig understregning af kønsrollerne; men argumentationen for kravet om kvindens underdanighed var også tilpasset samfundsforholdene, som når Niels Hemmingsen siger: »Utroskab imod mand eller kvinde udi ægteskab kalder jeg hor. Mandens synd er større for Gud, thi manden er kvindens hoved, og han bedrager en anden til sin synd med sig. Kvindens synd er større hos menneskene, fordi hun ved sit horeri, om hun bliver frugtsommelig, forventer godset fra de rette arvinger til sine horebørn, hvormed hun over hor besviger sin mand og fører fremmede arvinger ind i hans gods«.

Det femte punkt (i beskrivelsen af ægteskabet som jeg tidligere gav) er, at Guds vilje skal være ægtefolk en evig regel, hvorefter de skal leve.

Denne regel gives af Gud på fire måder: Først med tegn, dernæst med lignelse, siden med befaling og endelig med klare udtrykte ord og befalinger.

Den første måde om ægteskabsregler er tegn. Gud han skabte manden før kvinden, derfor vil Gud have, at manden skal have myndighed over kvinden og være hendes hoved. Derfor er det imod Guds vilje, hvis kvinden vil tiltage sig myndighed over manden, eller hvis manden forringer sig og er kvinden underdanig. Dernæst blev kvinden taget af A-

dams side, derfor er det Guds vilje, at hun hverken skal være over ham eller hånligt foragtes af ham. Og heri står mandens og kvindens lighed, at han er hovedet og hun er hovedet underdanig, ellers var de ulige.

Derfor skal ægtefolk altid have dette tegn i deres hjerter, hvoraf de kunne lære at bære deres byrde sammen. Naturen giver hos alle fromme dette tegn for, at kvinden skal skjule sit hoved, hvormed det betegnes, at hun skal være sin mand undergoven og leve under hans tag og være tilfreds med hans seng alene. (...)

Fornem vielse midt i 1600-tallet. Selve vielseshandlingen rykker med tiden fra kirkedøren ind i våbenhuset (som her) og frem til alteret.

Af Frederik den 2.s ordinans om ægteskabssager

Frederik den 2.s ægteskabsordinans fra 1582 blev udsendt for at få ensartede regler indenfor ægteskabsområdet, hvor de forskellige kapitler ofte tog forskellig stilling. Kapitlerne, d.v.s. munke eller præster ved et kloster eller en kirke, fungerede som retsinstans i ægteskabssager. Ordinansens (forordningens) bestemmelser skulle give kapitlerne faste regler at dømme efter.

Om Trolovelse

1. Eftersom ægteskab er Guds egen ordning og indstiftelse og derfor bør påbegyndes med stor alvor og gudfrygtighed, så har de vise og gudfrygtige forfædre villet ordne det således, at de personer - som agtede at indgå i det hellige ægteskab - først skulle troloves og siden skulle

de lade lyse tre gange for sig på tre søndage efter hinanden. Det skulle siges fra prædikestolen i den kristne kirkes forsamling, at hvis der var nogen, som lovligt kunne forhindre et sådant ægteskab, så skulle dette nævnes og undersøges før ægteskabet blev fuldkomment. (...)

2. Derfor hvis nogen har noget at sige, da skal det gøres før der lyses tredje gang. Hvis de ikke gør det, da skal man ikke regne med, hvad de derefter siger.

3. Ligeledes skal enhver, der vil lave forbud mod ægteskabet, fortælle sognepræsten det i to eller tre dannemænds nærvær og han skal være forpligtet til straks at tage stævning om, hvorfor han eller hun vil forhindre ægteskabet. Hvis dette ikke gøres, da skal forbudet heller ikke gælde. (...)

4. Og dersom nogen gør forbud eller stævner nogen i sådan en sag uden at have fornuftig grund til det, så straffes denne af øvrigheden og må genoprette den skete skade for modparten.

5. Og for at alting kan gå mere ordentligt og skikkeligt til, skal der efter denne dag ikke finde nogen trolovelse sted, uden at præsten og fem vidner er enige om det.

6. Det skal heller ikke tillades dem, som er rettelig trolovede, at søge seng sammen, før de er viet og gift i kirken. En-

hver der drister sig til at gøre dette, når de er blevet påmindet af sognepræsten, skal straffes af øvrigheden. Og hvis de, der således er trolovet, har et ondt liv og nægter at lade sig vie, så skal sognepræsten give en tidsfrist, inden hvilken de skal komme til kirken og lade sig kristeligt vie og gifte sammen. Hvis de ikke gør det, skal præsten åbenlyst forbyde dem sakramenterne. Og hvis de stadig ikke vil rette sig derefter, da skal de åbenlyst sættes i band.

Nogle særlige grunde til, hvorfor de som er trolovede, må adskilles

(...) Hvis det sker, at nogen herefter trolover sig med hinanden og den ene efter trolovelsen ikke er så rig, som vedkommende har sagt. Den anden vil derfor have en sådan trolovelse omstødt. Af denne grund må de ikke skilles, fordi det synes at være en meget stor letfærdighed, at nogen skulle give sig ud i sådan en vigtig handel, førend de kender hinanden.

Mogens Gyldenstjerne:

Brev til Helvig Gøye

Mogens Gyldenstjerne, statholder og rigsråd (1481-1569) skriver o. 1560 til sin svigerinde, Helvig Gøye. Dennes datter, Karen Gyldenstjerne, blev i 1565 gift med den omtalte Jørgen Marsvin (ca. 1527-1581).

Min venlige broderlige hilsen sendt med Vorherre! Kære fru Helvig, søster og ganske gode ven! næst efter al taksigelse giver jeg Jer venligt til kende, at jeg har talt med Jeres søstre og broder Christoffer Gøye, om der ikke kan gøres en ende med hensyn til sagen omkring min salig brors datter Karen. Hun er nu ved at

blive voksen, og den gode ærlige mand Jørgen Marsvin har talt med Jer og Jeres datter Kåren, tillige med hendes slægt på fædrenes og mødrenes side og fået de svar, som han har begæret. Dertil har han fået Jeres samtykke til at indløse det af hendes fædrene gods, som har stået i pant. Så mærker jeg også, at den gode

mand gerne vil have hende hjem, som det sømmer sig, og dette forlanges nu for ham.

Deraf kan intet godt komme, da det også er blevet fortalt mig, at I er blevet spurgt om det og I skulle have svaret, at det var op til hende selv, hvad hun vil gøre. Det plejer ikke at gå sådan til. Fader og moder med nærmeste slægt og venner plejer at råde for giftermål. Hvor de selv har rådet, dér er det ikke gået godt.

Derfor beder jeg Jer, kære søster! Tænk Jer om og gør en ende på sagen snarest. Det vil jeg ubetinget råde Jer til,

thi med hensyn til dette vil der kun komme ondt i fremtiden. Jørgen Marsvin er en fin karl, som har en nådig og gunstig herre og konge og han har noget selv: En god sædegård i Skåne og en på Fyn. Jeg kan ikke forestille mig, hvor hun kan få bedre forhold. Vidste jeg det, ville jeg gerne give et råd, som det er min pligt. Derfor beder jeg Jer, kære søster. Følg mit råd og bebrejd mig ikke min skrivelse. Og jeg beder Jer, kære søster! Skriv mig et svar igen. Hermed betror jeg Jer til Gud.

Jørgen Rosenkrantz:

Brev til Holger Rosenkrantz

Jørgen Rosenkrantz, rigsråd (1523-96) skriver o. 1590 til sønnen Holger, senere rigsråd og teolog (1574-1642), som befinder sig i Wittenberg. Magister Daniel er Holgers hofmester.

Jeg hører med glæde, at du er blevet befriet for din skrøbelighed, men derimod har jeg ganske ugerne hørt og erfaret, at du har fået en anden sygdom, som på latin hedder Amor og på dansk en naragtig kærlighed. Jeg er blevet advaret af gode, lovydige og ærlige folk, som har fortalt, at der skal være en pige i dr. Winzheims svogers, Franzis, hus, til hvilken du har fået lyst og kærlighed, så at du sjældent kan være væk fra hende og derfor bliver du hindret i dine studeringer. Således har du nu fået en narrekappe på dit hoved med gode lange ører. Det ærgrer mig af hele mit hjerte, at jeg skal høre sådanne nyheder om dig, at du på grund af dette har mistet dit gode rygte og navn, som du tidligere har fået for din flittige studeren og pæne levned.

Så vil jeg hermed advare dig alvorligt og befale dig, at du holder op med dette

naragtige liv og overvejer, hvorfor jeg har sendt dig derhen og med store omkostninger underholder dig, at du herefter opgiver et sådant slemt liv, som du hører ilde for, og helt og aldeles skyr og flygter fra ovennævnte hus og den person, som du har fået det dårlige rygte for, så at ingen kan have grund til nogen mistanke om dig på nogen måde.

Hvis det ikke sker, og jeg herefter i sandhed får at vide, at du ikke forlader tidligere nævnte naragtige foretagende og tilmed bedrøver os - dine forældre - i vores alderdom, så kan du være sikker på, at vi vil overveje vores hjælp, hvad der vil ærgre dig så længe du lever.

Dette har jeg under de givne omstændigheder ikke kunnet undlade at skrive til dig og jeg har ligeledes skrevet til magister Daniel om dette.

Konen sætter horn i panden på sin mand, mens den unge elsker ser til. En *hanrej* er en nedsættende betegnelse for en bedraget ægtemage. Ordet betyder egentlig »hane-rådyr« — en kastreret hane, hvis sporer man afklippede og fæstede i kammen, hvor de voksede fast som »horn«. — Man må betænke, at utroskab dengang — på trods af kirkens manende tale — var en hyppig og hurtig foreteelse. Det var et spørgsmål om alt eller intet — her og nu; uden en senere tids lange indledningsmanøvrer med koketteren og forelskelse. Tegning fra 1625.

Søren Terkelsen:

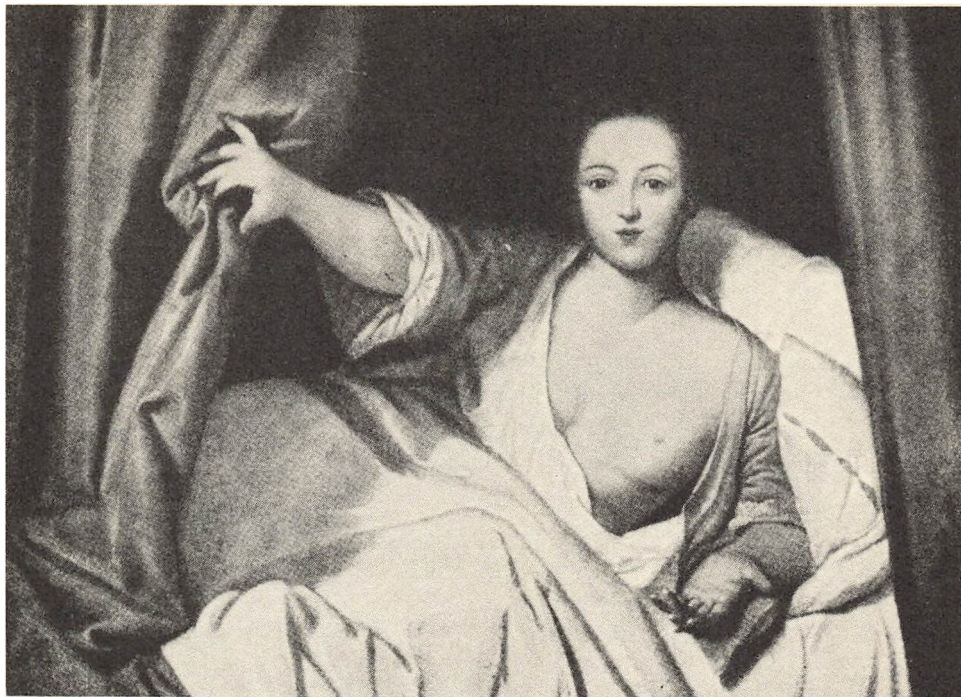
Mangen ønsker og begærer meget,
må dog nøjes med det han får

Søren Terkelsen (?-1656) var kammertjener for Chr. den 4.; udnævntes i 1633 til tolder, men afskedigedes få år efter p.g.a. uregel-mæssigheder i embedsførelsen. Han oversatte især tyske *hyrdedigte* — en meget populær genre i datiden, hvor hyrders og hyrdinders — oftest ulykkelige — kærlighed skildres i et meget idealiseret landligt miljø. Den følgende tekst fra 1648 er oprindeligt forfattet på tysk o. 1642 af Gabriel Voigtländer, som var tilknyttet det danske hof.

1. Så skal hun være vist, den pige som jeg får,
så skal hun være, der med mig til senge går:
Ret rig skal hun ej vær', jeg vorder ellers svend,
ej heller alt for arm, thi jeg ej agter den.

2. Ej bedre udaf byrd, ej højer' ud af stand,
at hun mig ej forsmår, men agter som en mand:
for meget ikke smuk, så at hun vogtes må,
iblandt de grimme skal hun og ikke stå.

- 3 Ej brun, ej meget sort, at ingen klavrer op
på mit kirsebær træ, og bryder gren og top:
som har ej krøllet hår, for langt, for smukt, for tæt,
at ikk' en anden sig deri forvilder slet.
4. Hun ej for meget blank skal vær', at ingen fler'
end som jeg selv alen', sig i dette spejl beser:
og ej runken, at jeg går i veje vild.
Hun skal ej se for surt, ej være alt for mild.
5. En næse ej for stor, for spids, for bred, ej brødt,
hvorpå slet ingen sig, uden jeg selv, har stødt:
og læberne tilpas, fra fremmed kysse fri;
ej blå, thi sådan kys er ej behag udi.
6. Ej bleg, ej mager, og af kinde-ben' ej tyk;
ej fyrig, men som Venus udi hendes smyk':
ej tænder gul' og sort', ujævne og indsatt',
at, når hun snakke vil, man orden' ej kan fatt'.
7. Ej ører alt for lang', at hun ej agtes skal
at vær' af æsels slægt; med ej for stort en dal
i hagen: den må og ej være alt for bred:
ej halsen stor og tyk, og ej for meget fed.
8. Og patter ej for stor', at hun kan skjule dem,
og under armen ej tør sætte dem i klemm':
ej slunken, at jeg og ikk' indbilde mig
at tønd'en er forsøgt, og hun er ingen pig'.
9. Ej plumpe arme, og ej hænderne for blød',
ej lådne, ikke hård', og huden ej for rød:
På ryggen ej for krum, såsom et lutefor,
at man skal ikke tænke, en under trøjen bør.
10. Af lænder ej for smal, såsom en høvlebænk,
og bugen som en tønd', (alt ville mig det krænke':)
og ej for svang, at jeg i sengen intet fandt,
foruden hud og ben; det smerter og en mand.
11. Når dette alt så er beskaffen, som det bør,
så er det andet og, hvad mere dertil hør;
af bene at hun ej for plump er, så jeg får
at slæbe hende frem, når hun til dansen går.

Mercier: Opfordring. Første halvdel af 1600-tallet.

I sin forherligelse af kroppen slog renæssance-malerne sig ikke til tåls med det middelmådige — det kommer først med reformationen. I renæssancens lære var kønnene jævnbyrdige. Men i Norden sejrede Luthers lære om kvindens underdanighed og tilbageholdenhed.

12. For ond skal hun ej vær', og ej for meget from,
thi hint det skader mig, dett' og gør pungen tom.
Alt for alvorlig ej; for venlig ikk' i sind;
thi ellers går jeg ud, en anden kommer ind.
13. Hun skal ej mundkåd vær', og ikke heller stum:
jeg kan det en' ej lid', og dette lader dum:
og ikke alt for kåd; jeg det ej gerne ser:
ej heller bly, thi da mit folk ad hende ler.
14. For frygtsom og for frisk, for vild, så og for tam
hun intet være må, men stille som et lam;
i hjerte, ord og sind sig trodsig ej bete;
thi jeg kan, ved min død, en hidsig hjern' ej se!
15. Ej være altfor plump, for høflig, for subtil,
at hun kan ramme måd', og følge rette stil:
thi hint det står ej vel, og dett' er hykleri;
som manden er, man skal alt skænke mjød udi.

16. For duelig skal hun ej vær', ej for meget lad,
ej karrig, ej for rund, og ingen skiden hjad:
det ene vil jeg ej, det andet ilde står;
det tredj' ingenlund' at hue jeg formår.
17. For lystig skal hun ej vær', ej for sorrighfuld;
i klæder ej for stolt; det koster mig mit guld:
med måd' er alting bedst; det øvrige er spot:
at vær' af hver vellidt, det er så meget godt.
18. Så skal hun være vist, den pige, som jeg får;
så skal hun være, der med mig til senge går.
Hvor findes sådan en, i dette hele land?
Men får jeg hende, da er jeg en lykksom mand.

Agneta Horn:

Af Levned

Agneta Horn (1629-1672) var en svensk adelsdame, som tilhørte den svenske højadel. Hendes far var også svensk feltherre og deltog i 30-årskrigen. Teksten skildrer hendes behandling af frieren Erik Sparre samt hendes hemmelige forlovelse med Erik Cruus, en soldat som hun senere blev gift med. Uddraget er hentet fra hendes selvbiografi *Levned* (svensk: *Leverne*), som først blev fundet i 1885. Den nøjagtige datering af selvbiografien kendes ikke.

Men når jeg kom hjem, så var der ikke bedre for mig der. Men min stifmor brugte ikke mund over for mig, men sad og bagtalte mig og al min mors slægt og sagde, at jeg måtte være blevet gal sådan et leben og postyr jeg altid var i. Og meget hellere havde jeg set, at jeg havde siddet på isen på Vättern, så havde jeg dog siddet i fred, skønt det var koldt.

Og det var ikke nok med alle de spektakler for mig, men Gud skulle sende mig en endnu større plage, eller hvem det nu

var, der sendte mig den lede Erik Sparre på halsen, det kan jeg ikke vide, men ville med djævelens vold og magt, at jeg skulle love ham det, som ikke passede mig. Thi jeg ville ingenlunde have ham. Og så meget var han mig imod, at jeg hellere så skammen selv end ham. Og det menneske var mig til så stort besvær, at det er mere end jeg kan sige.

Og hvad jeg døjede i de to år for hans skyld både fra den ene og den anden, det kunne en hel bog skrives fuld om. Og

meget led jeg for hans skyld, efterdi jeg ikke kunne overvinde min samvittighed til at sætte min hu til ham. Og dog ville de, at jeg skulle give ham mit ja. Og det var så nær, at jeg aldrig skulle blive af med ham, om ikke Gud havde hjulpet mig af med ham.

Og han drog op til Stockholm. Men han skrev mig altid til. Og jeg svarede ham aldrig. Og aldrig rørte min hånd hans breve, jeg bad min stiftmor beholde både ham og brevene.

Men jeg sagde: »En brav soldat vil jeg have og ikke en sådansom han«. (...)

Anno 1645 i januari drog min morfar til grænsen for traktaten mellem Danmark og Sverige. Men min mormor blev i Stockholm og ventede på, at min moster skulle komme op fra Danmark.

I september måned kom min morbror Erik fra Frankrig. Og jeg var meget glad derfor, thi vi holdt meget af hverandre. Og begge glædede det os i vore hjerter at vi fik hinanden at se ved liv og helse. Og han var mig til megen gavn i den tid, efterdi jeg ikke turde klage min nød for andre end ham. Han trøstede mig altid og gav mig gode råd om, hvordan jeg skulle bære mig ad, når det gik mig alt for hårdt imod og bad mig om at handle som jeg altid havde gjort: Vise tålmod og bie. »Gud vil alt hjælpe dig«.

Men i oktober måned kom min herr far og min stiftmor fra danske-krigen. Og atter gæstede de til al ulykke i fru Ebba Leijonhufvuds hus. Og så snart de kom hjem tog de mig fra min mormor og hjem til sig, hvilket jeg denne gang ikke gerne gjorde, når de var der i huset, hvilket jeg vel vidste skulle blive mig til bitterlig stor plage og viderværdighed, og synderligen nu da hun mod al min vilje har overtalt mig snart med gode, og snart med onde ord, og tvunget mig halvvejs at give Erik

Sparre mit løfte, eftersom jeg ikke turde sige hende imod, men for at være hende til vilje måtte skyde det over på min herr far, at hvad han ville, det måtte jeg vel lade mig nøje med.

Men jeg sagde ikke, at jeg ville lade mig nøje dermed. Det var mig jo ikke mere kært end selve den bitre død. Og meget hellere ville jeg have mistet mit hoved end jeg ville bortgiftes til ham. Og når jeg så ham hos andre, som for øjnene af mig gjorde nar af ham, tænke jeg i mit stille sind: »Herre Gud, hvad skal du stille op med den vindhas«, så led var han i mine øjne. Og dog turde jeg længe ikke sige det. Men alle kunne vel se, at jeg ikke kunne tåle ham.

Og meget bidrog dertil at en soldat lå mig på sinde. Og alt det der siden brød ud og for hver en bitter tåre jeg på den tid græd for hans skyld, de er ikke til at tælle. Og alle de onde og fortrædelige ord jeg måtte tåle og høre i de to år både fra den ene og den anden for hans skyld, var så ulidelige, at jeg ikke i længden kunne bære dem, men ville nu ved den første lejlighed jeg kunne gøre mig fri af ham, på hvad måde det end måtte ske.

Og mig tyktes vel, at jeg ikke kunne gøre min far imod og sige nej. Men det tyktes mig dog meget tungere og alt for ulideligt at binde mig ved den jeg ikke tålte at se for mine øjne og som de gjorde nar af for mine øjne. Det græmmede mig, at jeg i alle mine livsens dage skulle blive hos en sådan. Og jeg tænkte: »Jo hellere du vil, han skal dø, jo længere får du nok beholde ham«.

Og jeg kunne ikke tåle, at han skulle tale til mig, langt mindre røre mig, før jeg var sikker på, jeg havde ham der, hvorfra han ikke snart skulle komme igen.

Og jeg fattede nu den beslutning at intet menneske, hvem det end monne være,

skulle hverken lokke eller true mig dertil. Thi min morfar og morbroder dem havde jeg i ryggen. Thi de ville ikke gerne, at det skulle ske.

Og jeg begyndte jo nu at blive ældre, thi jeg var nu mine seksten år, så jeg kunne noget så nær selv mærke og dømme, hvordan den kærlighed var som skyldes inderlig oprigtig kærlighed, eller om kærligheden mere skyldtes andre årsager. Thi jeg var ikke mere enfoldig end at jeg kunne se og forstå at han mente, at han elskede mig mere, fordi han med mig fik pungen fuld og fordi han mente han ved hjælp af mig kunne komme frem, mere end det var for den store kærlighed, han nærrede til mig, thi den var tør og ringe nok, hvilket hans familie også lod mig forstå, nemlig at når han fik mig, så skulle han indløse sin fars hus. Hvortil jeg svarede: »Først få og siden flå«.

Og engang sagde fru Ebba til mig: »Du skal ikke have Cruus; han skal have en fattig jomfru, og du skal hjælpe en fattig mand i sadelen«.

Hvortil jeg svarede: »Nej, min fru mor, om han så aldrig er så fattig og jeg holder af ham, så skulle det vel gå. Men jeg er bange for, at han intet har selv men skal leve af min nåde, og sjældent er det godt, at hustruen gør manden rig«.

Slige ord vakte min store fortrydelse. Og når jeg desforuden ikke syntes om ham, så gjorde alt sådan mig endnu mere rasende led ved ham, og synderligt fordi de først forsøgte at lokke mig, og da det ikke gik, så at true mig. Thi mig tyktes det var vel ingen hestehandel, jeg måtte vel selv se mig for, hvem jeg gav mig til, at mit og hans sind stemte overens. Og det gjorde ikke dennes sind og mit, vi var som nat og dag.

Og min herr far gav mig da endnu en fjorten dages tid til at betænke mig i.

Imidlertid talte jeg med min morbror, og han gav mig det råd, at jeg skulle sige kort nej, så slap jeg.

Derefter gik vi op på slottet til en dans. Og da han skulle danse, da stjal de skeden til hans sværd, så han måtte danse med blottet værge. Og alle lo ad ham og sagde til mig: »Kære ven, se dog hvor de gør nar af din fæstemand«. Og det ærgede mig, så jeg var ved at sprænges; thi jeg må bekende, at jeg var en jomfru der var ret højmodig og kostbar med mine varer, så at den der ville have dem han skulle ikke gøre sig til nar.

Og fra den dag og den stund mærkede han vel, hvor det bar hen, thi han kom og bød mig op til dans, og jeg ville ikke, men bad ham gå med skam, når han gjorde sig til nar. Og kunne han tåle det, så kunne han vel tåle mere, og jeg var ikke til sinds at danse med en nar som han var.

Hvortil han svarede: »Jeg tror I er galen«.

Og jeg svarede: »Det er en af os to. Men uro Jer ikke. I skulle aldrig få den sorryg at holde om den galne«.

Og der kom en anden, som jeg straks fulgte og da tænkte jeg: »Æder han dette i sig, da æder han nok mere«.

Men han sagde ikke andet end: »Er det kønt af Jer ikke at ville danse med mig?«

Jeg sagde: »Jeg skal først danse med Jer, når jeg ikke ser nogen mere passende«.

Og dronningen sagde: »Kan I tåle at se en anden danser med Eders fæstemø, og med Jer vil hun ikke danse?« (...)

Anno 1647, den 20. februar, forlovede jeg mig med Erik Cruus i Stockholm, hemmeligt, uden at nogen vidste derom, i min mormors hus i vort lille kammer. Gud lade det være sket i en god og lykkelig stund.

Da lovede vi hinanden, at intet menneske skulle skille os to ad, kun den grumme og ubarmhjertige død, der ingen kærlighed eller andet agter, men skiller alle kære venner ad. Og snarest skiller den dem, der har hinanden mest kær.

Og jeg må bekende, at vi elskede hinanden af hele vort hjerte, så at vi ikke havde noget, der lå os på sinde eller som var gået os imod ifra vor barndom, som vi ikke sagde til hinanden og vi holdt ingenting hemmeligt. Og vi var så inderligt tilfredse med hverandres sind, at vi var meget glade begge to.

Men om jeg end var meget forliebt i ham, så holdt jeg dog min kærlighed så hemmelig, at ingen rigtig mærkede den. Og min egen veninde, som dagligen var hos mig, vidste det ikke. For at være mig til vilje gjorde han på sin side ligeså og handlede således, at når vi var sammen med andre, vidste ingen, om ikke det snarere var min veninde end jeg. Thi han talte med hende og ikke med mig. Når hun så det, så gav han hende dobbelt så meget som mig og undertiden mig slet ikke. Men i løndom så fik jeg nok det meste og det bedste.

Men jeg gjorde dem begge forvirrede over for hinanden. Når han gav hende noget, så sagde jeg: »Hvorfor giver I ikke også mig? Men blod er vel aldrig så tykt, at det ikke er tyndere end vand«. Så mange sagde: »Vi har alle troet, at det var Agneta Horn, men nu ser vi, at det er Kirstin Posse. Ingen kan blive klar over, hvem af dem det er«.

Thi når jeg rødmede, sagde jeg: »Tvi dig, Stina, skal jeg stå her og rødme over dig?« og så fik jeg hende til at rødme og sagde så, at jeg hjalp hende hermed.

Og når vi var alene, så lo vi begge så hjerteligt ad, at vi havde bedraget dem. Thi alle så vel, at det var den ene af os,

men de vidste ikke hvem før pinselørdag.

Da overtalte han mig til, at han måtte tale min morfar til og skrive min herr far til, hvad jeg nu ikke længere kunne forhale og gav efter for ham. Derfor bad han sin morbror, feltherren, om at tale min morfar til om mig og fik til svar fra min morfar og mormor, at om det var min herr fars vilje, men i synderlighed om det var min vilje, så havde han intet at sige derimod, men så det gerne og ville af hele sit hjerte ønske os lykke til. Og de skrev min herr far til derom.

Men pinsedag drog min morfar og mormor og jeg til Ekebyhof til fru Ebba for at blive der i helligdagene. Men mig så hun skævt til, men ville dog ikke tale med mig, men ventede, at jeg skulle spørge hende, hvad hun tyktes derom. Men om hun ikke skulle få det at vide, før jeg sagde hende det, så havde hun aldrig fået det at vide. Thi jeg vidste så vel, at det ikke ville behage hende synderligt. Derfor ville jeg ej heller besvære hende.

Og efter højtiden drog vi tilbage til Stockholm. Og der var vi til den 27. juni, da vi drog fra Stockholm til min moster på Alsike. Så fulgte min fæstemand os did, thi han kunne ikke længere være uden mig.

Og da vi drog derfra til Tidö, rejste han til Sätuna. Og da han kom did, blev han så inderlig syg, at han måtte lade sig føre til Stockholm. Og de første bud jeg fik fra ham var, at han var så meget syg, hvad der hemmeligt bedrøvede mig såre, omend jeg ikke turde tale om det eller lade mig mærke med noget. Så når nogen spurgte mig, om jeg ikke sørgede, fordi han var syg, sagde jeg: »Hvorfor det? Jeg har ikke nødig at sørge over min eneste kære. Mister jeg den ene, så får jeg vel en anden igen«.

Men i mit hjerte menté jeg noget an-

Corfitz Ulfeldt blev i 1636 gift med Chr. den 4.s datter Leonora Christina. Deres ægteskab karakteriseres som overmåde lykkeligt, baseret på gensidig hengivenhed, troskab og respekt; også i modgangs-årene omkring 1660, hvor Ulfeldt blev dømt til døden for højforræderi (mens han var i udlandet) og Leonora Christina blev fængslet i Blåtårn, hvor hun, i løbet af de 22 år hun tilbragte dér, skrev sin *Jammersminde*. Til venstre i billedet ses skamstøtten af Ulfeldt, som til 1841 stod på Gråbrødre Torv i København.

det. Thi Gud ved, hvor ondt det gjorde mig, fordi jeg vidste, at han elskede mig af hele sit hjerte. Og jeg elskede ham på samme måde. Derfor græd jeg mangan en hemmelig tåre, når andre sov, indtil jeg fik at vide, at han var bedre.

Og min moster kom med os did og tog mig med sig i sit kammer, så jeg skulle ligge hos hende og ikke i vort kammer. Thi hun gjorde sig forfængelige tanker, som aldrig var i vort sind, thi vi var begge for ærlige til at tænke sådant, og han el-

skede mig alt for højt dertil. Af den grund blev han så vred på hende og sagde, at nu havde hun længe nok rådet over mig, og hun skulle ikke bilde sig ind, at hun havde nogen herrevælde over mig. Og han begærede, at hun ikke skulle vogte på mig. »Thi jeg håber«, sagde han, »at min kæreste og jeg ikke skulle foretage os andet, når hun er i sit kammer, end det som ærligt er og vi gerne vil lade alle se på. Thi jeg elsker hende alt for højt til at jeg ville kaste skam på den, som jeg selv vil have ære af. Derfor forstår jeg ikke, hvorfor I vogter så geskæftig på hende. Og jeg kan ikke tænke andet, end at I selv har måttet været sådan, som I tiltror os begge at være, siden I nærer sådan mistro til en anden«. Og min moster blev så vred, men han ikke mindre.

Og den 18. august kom hans tjener tilbage fra Livland med brev fra min herr far, som svarede ham på hans brev, at han gav sit samtykke til, at vi skulle få hinanden, hvilket han blev meget glad for. Og jeg på min side var ikke mindre glad, ihvorvel jeg ikke lod mig mærke dermed.

Og så sagde min morfar til mig, at jeg nu måtte sige min mening. Og om jeg ikke ville, så var der endnu tid til at vende om og ikke vente så længe dermed, som jeg gjorde med Sparre. »Men herefter er det for sent«.

Hvortil jeg svarede: »Om min morfar vil, at jeg skal sige nej, så skal jeg gøre det, men ellers har jeg ikke tænkt mig andet end at leve og dø med ham. Og Sparre har aldrig indtaget mit sind såsom denne mand. Men om jeg vidste det var min morfar imod, så skulle det aldrig ske«.

»Det er ikke min mening«, sagde min morfar, »hvis du virkelig selv vil have ham, at du skal sige nej. Thi jeg ser nok på ham, at han er en redelig og god mand

og ikke af noget slet sindelag, så om du noget så nær kan rette dig efter hans sind, da skulle du ikke få nogen hård mand i ham. Og jeg kan let dømme derom, eftersom han har været så god ved

min datter, sin svigerinde og sine brorsbørn, så at jeg tvivler om, at hendes egne brødre nogen sinde ville gøre det for hende, som han har gjort«.

Af Hekseforhør

Adelen spillede ofte en rolle ved igangsættelsen af lokale hekseprocesser; og den kunne ofte nok — og med god grund — føle sig som genstand for onde ønsker fra de lavere stænders side. Mette Nielsdatter (i den følgende tekst) krydsforhøres af landsdommeren i Viborg i 1686 — på et tidspunkt hvor stadig flere i øvrigt begynder at anse hekseri for hysteri og bedrageri; men ikke adelsmanden og heksejægeren Jørgen Arenfeldt på Djursland, som blandt sine ofre kunne tælle den fattige omflakkende kone, Mette Nielsdatter.

Landsdommeren: Hvad hun hedder? - Den anklagede: »Mette Nielsdatter«.

Om hun var troldkvinde? - »De siger så«.

Om hun kunne læse? - »Ja«.

... Hvor mange guder er der til, og hvor mange personer? - »3 guder og - 9 personer«, hun kendte dem ikke.

... Hvad død hendes far fik? - »Han døde strådød i sin seng«.

Hvad død hendes mor fik? - »Hun døde af helsot, ærligen«.

... Om ingen af hendes folkefærd er blevet brændt? - »Nej, så Gud var der ikke!«

Om ingen af hendes folkefærd havde været berygtet for trolddom? - »Nej«.

Hvor gammel hun var den tid, hun kom i med fanden? - »Gud fri hende!«

Om hun kunne *kærne*? - »Nej«.

Om hun nogentid havde hørt tale om trolddom? - 'Hun havde hørt, de havde gjort det og kunne gøre det'.

Om hun ikke havde været til Guds bord, siden hun blev født? - 'Ikke uden den tid, hun stod til skrifte for drengen, hun fik, som var for 16 år siden'.

Om hun ikke havde hørt, at troldfolk

kunne rejse storm og forgøre kvæg? - »Nej«.

Om hun tror, at der er troldfolk til? - 'Hun vidste det ikke. - *Hun* kendte ingen'.

Om hun tror, at troldfolk kunne forgøre folks kvæg?

- 'Hun troede det ikke'.

Efterdi at hun ikke tror, at der er troldfolk til, om de da ikke lider for uret, som bleve brændte for trolddom? - 'Hun vidste det ikke'.

Hvorfor bønderne frygtede for hende ... efterdi hun kan ikke trolddom, som hun siger? - 'Der var ingen, der frygtede hende', og bad hun, at 'Gud skulle betale Rasmus Kok'. Og derhos blev hende sagt, at det var fanden hun mente.

... Hvorfor hun truede de Boeslum mænd? - 'Hun sagde ikke andet end efter deres egen mund'.

Om hun ikke var vred på de Boeslum mænd, da hun sagde de ord, at de Boeslum mænd ikke skulle blive bedre kørende, end hun var gående - og det er også sket -? - 'Hun var ikke mere vred på dem end på mig'.

Hvorledes deres kreaturer kunne få skade, fordi hun truede dem? - 'Hun vidste det ikke'.

... Om hun kendte nogen af de troldfolk, som for nogen tid i Grenå var anholdt? - »Den ene var Hr. Mikkels moder i Holbæk«.

Hvorfor hun havde ligget i horeri og ikke giftet sig? - »Der er så mangen et fattigt menneske, der får et barn«.

... Hvorfor hun ikke kunne synke, den tid hun blev kast i stranden ved Ebeltoft? - »Ved jeg det«, 'hendes lunge og bryster bar hende oppe, og hun kunne ikke synke, formedelst hun var bandsat i Kobberup og Fellingbjerg kirker'. - Tilforn havde hun bekendt, at hun ikke kunne synke, formedelst hun ikke havde fået mad i fem dage.

Hvor gammel hun var den tid hun blev bandsat? - »Otte år gammel«.

Hvorfor hun brød ud af fængslet? - 'Fordi de sagde, hun skulle aflives den samme dag'.

Hvem hjalp hende ud? - »Slet ingen«.

Hvorledes hun fik håndknuderne af? - 'Hun kunne ryste håndknuderne af sig, formedelst de var så store'.

Hvor fik hun fjederne af sine ben? - 'Hun slog låsen i sønder'.

Hvorfor hun begærede den øjeløse synål af bysvendens kone, den tid hun blev ført hen at svømme? - 'Bysvendens kone sagde, at dersom hun havde ægstål i hendes mund, da kunne hun synke'.

Om hun gerne ville have sunket? - »Ja«.

... Hvor hun fik de brændemærker, hun havde på ryggen? - 'Af bøddelen i Århus for 36 år siden for et skørt, hun købte'.

... Hvor mange guder der er til? - »Tre«.

Hvad de hedder? - »Gud Fader, Søn og Helligånd«.

Hvor mange personer? - »Tre« 'Men hvad de hedder vidste hun ikke'.

Vandprøven var ét af de »beviser«, man brugte ved hekseprocesserne. Man bandt kvindens hænder og fødder sammen og kastede hende i vandet. Flød hun ovenpå var hun en heks, gik hun til bunds var hun uskyldig!

Hvorfor hun tilforn sagde, der var 9 personer? - 'Det vidste hun ikke'.

... Efterdi hun ej tror, at der er troldfolk til, om de da lider for uret, som bliver brændt for trolddom? - »Haver de gjort trolddom, da lider de ikke for uret«.

Hr. Landsdommer tilholdt hende alvorligen at bekende sandhed og sin misgerning, ellers kom hun til at fare med djævelen og de onde ånder og måtte være djævelens, hvortil hun intet andet svarede end: »Da lad gå! Vorde til djævelen!«

... Om bysvendens kone i Ebeltoft kunne noget med trolddom? - »Det ved fanden og hun«.

Om hun gerne ville have sunket, da hun var udkastet på vandet? - »Ja, så Gud vil jeg så, så havde jeg fået ende derpå«.

Hvem der holdt hende oppe at hun ikke kunne synke? - »Vandet«.

Om hun ikke havde ondt, da hun flød på vandet? - 'Hun havde det ikke ret godt'.

Hvor hun da havde ondt? - 'For sit hjerte', og siden svarede hun »allevegne«.

Hvordan hun havde ondt? - 'Hun var besvimmel'.

Hvornår hun da kom sig igen? - 'Den tid de tog hende op'.

... Hvorfor hun sagde, at om hun havde ligget en halv time længere på vandet, da havde hun fået ende derpå? - »Jeg mener, jeg havde bleven død«.

Om hun ikke var bange for at dø? - 'Hun havde lige godt deraf'.

... Om hun ville vel svømme endnu? - 'Da måtte de hellere putte hende ned upint'. Hvorfor hun begærede ikke at pines her? - 'Det var tidligt nok, når de tog livet af hende'.

... Hvorfor hun havde bekendt på Claus Rakker, at han ville tage hende ud? - Først sagde hun, 'hun vidste intet deraf', og siden sagde hun: 'de troede hende både det ene og det andet på, da fik hun at sige noget'.

... Hvorfor det gjorde hende ikke ondt, og hvorfor der gik ikke blod ud, da de stak hende i nakken med en stor nål? -»Ved jeg det; de stak på den hårde halsben«.

Den sociale tugt

Teksterne i de to foregående kapitler handler bl.a. om besværlighederne med at finde en ægtefælle. Disse besværligheder forøgedes ved de begrænsede muligheder datidens unge havde for *selv* at træffe unge mennesker af det modsatte køn. I byerne indskrænkede mulighederne sig som oftest til festlige lejligheder i det lav, som faderen tilhørte. Det var derfor ikke noget særsyn, at f.eks. en bødkerdatter blev gift med en bødkersøn. For de unge adelige frøkener på landgodserne var *afstanden* en yderligere begrænsning. Det var ikke så tit der kom en ung, giftefærdig adelsmand på besøg.

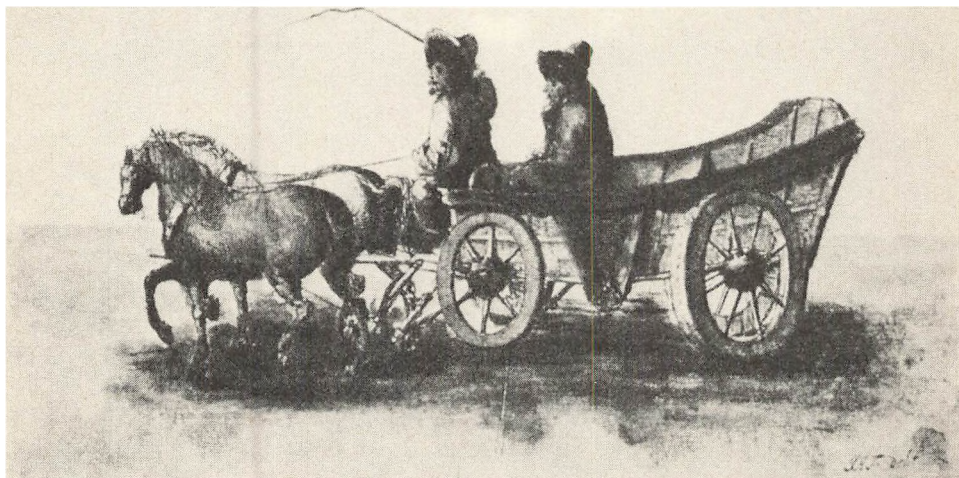
I det hele taget må man tænke på, at landet var opdelt i et utal af små lokalsamfund, uden synderlig indbyrdes kon-

takt. Ikke mindst fordi vejnettet var tyndt og samfærdselsmidlerne primitive.

I slutningen af 1500-tallet begynder regeringen at sætte ind på disse områder - dog ikke for kærlighedens skyld! Al transport - af personer som materialer - foregik med simple *vogn typer*, hovedsageligt på jordveje. For at gøre transporten mere effektiv stillede kongen krav om at alle vogne skulle have samme akselbredde. Og i forbindelse med indførelsen af større, ensartede vogne, blev denne bredde større end tidligere. Hoveribønderne rundt om i landet blev derfor sat til at gøre jordvejenes hjulspor bredere. Et eksempel på central planlægning!

Landets år og vandløb var på forskellige årstider en alvorlig hindring for sam-

Den uaffjedrede bondevogn fra 1600-tallet. Den var let at ombygge til forskelligt brug — den kunne forlænges til hjemkørsel af høsten, den kunne pyntes til søndagens kirkekørsel osv. Ved ufremkommelige steder skilte man vognen og bar de enkelte dele.

Undertiden var der kun broer til den gående trafik, mens vogne var henvist til vadestedet ved siden af. Især i tøbrudstiden var sådan en å en hindring for samfærdslen.

færdslen. De skulle krydses ved vadesteder. I det 16. og 17. århundrede iværksatte regeringen imidlertid et omfattende *brobyggeri*. Hoveribønderne rundt om i landet blev derfor sat til at lave træbroer. Endnu et eksempel på central planlægning!

I perioden opstod der efterhånden to vejssystemer. De almindelige landeveje var bundet til landsbyerne. Ved siden af dem opbyggede især Frederik den 2. (1559-88) og Chr. den 4. (1588-1648) et net af *kongeveje*, der som oftest skærer direkte igennem landskabet. De var ikke for menigmand; de var lukkede med bomme; kun beregnet for kongen, når han fra sin residens-stad, København, drog rundt i landet. Hoveribønderne blev altså sat igang med at lave nye veje, belagt med sten og grus, ligesom de skulle sørge for vedligeholdelsen; også af de afspærringer, som skulle forhindre dem

selv i at anvende vejene. Kongevejene var med til at skabe et sammenhængende krongodsområde, hvilket styrkede kongens position. Men de var også en manifestation af kongens overmåde selvfølelse og magt.

Reformationen og borgerkrigene i 1530'erne ændrede ikke standsforholdene i landet væsentligt. Modsætningen mellem herre og tjenere (bønder) bestod fortsat. Ja, den blev yderligere skærpet. Men en vigtig modsætning inden for den herskende klasse blev løst ved denne lejlighed, hvor kronen inddrog kirkegodset. Følgen blev en udvidelse af den feudale tvang og udbytning af bønderne. Men nu yderligere konsolideret ved hjælp af lovgivningen. Centraliseringen af rigets administration kulminerede med enevældens indførelse i 1660. En af forudsætningerne for denne centralisering var udbygningen af samfærdselsforholdene.

Kolding i 1500-tallet. Den lukkede kongevej med »Kongens vindebro« ses til højre.

Bønderne dræber hr. Tidmand

Visen stammer fra Anders Sørensen Vedels *Et hundrede Udvalgte Danske Viser* fra 1591. Udtrykket »ædelling« i str. 4 betyder adelsmand, og er i denne sammenhæng en — måske ironisk — betegnelse for de undertrykte selv. Men i øvrigt var grænsen mellem middelalderens adelsmænd og selvejerbønder ikke så tydelig.

1. Årle om morgen, det var dag,
hr. Tidmand klæder sig for sin seng,
og han drog i sin skjorte skøn.
Det love alle de sønderbo.
2. Han drog i sin skjorte skøn
og silketrøje, var herlige grøn.
Og bukkeskinds-støvle snørte han ad ben.
3. Bukkeskinds-støvle snørte han ad ben,
foryldene spore spændt' han omkring.
Så drog han til Sønderherreds ting.

Skatteoprævning til den svenske konge i 1400-tallet. Fra Olaus Magnus' *Historia om de Nordiska folken*, 1555.

4. Så rider han til Sønderherreds ting,
han kræver ud skat af ædeling.
Syv skæppe rug af hver mands plov.
5. Syv skæppe rug af hver mands plov,
hver fjerde svin af oldenskov.
Op da stod den gamle mand.
6. Op da stod den gamle mand:
»Den skat vi aldrig udgive kan.
Og førend vi skulle den skat udgive.
7. Og førend vi skulle den skat udgive,
førre skulde hver mand på tinget blive.
I Sønderherreds bønder, står sammen i ring.
8. I Sønderherreds bønder, står sammen i ring,
I lade ikke hr. Tidmand komme levendes af ting«.
Det første slag, den gamle mand slog.
9. Det første slag, den gamle mand slog,
han slog hr. Tidmand ned til jord.
Nu ligger hr. Tidmand, hannem rinder blod.
10. Nu ligger hr. Tidmand, hannem rinder blod,
endnu går ploven i sorten jord,
og end går svin på oldenskov.
Det love alle de sønderbo.

Af Bøndernes tolv artikler

Den følgende tekst er skrevet af nogle schwabiske bønder i 1525, som mente, at når reformatoren Martin Luther (se indledningen) havde gjort op med den katolske kirke og havde prædikeret, at alle folk var lige i forholdet til Gud, så måtte dette også gælde her på jorden. Derfor forsøgte de at gøre oprør mod deres godsejere. Dette blev dog slået ned af fyrsterne. Teksten her er holdt i et religiøst sprog, men det er tydeligt de sociale forhold, som har forfatterens interesse. Man kan næsten betragte teksten som et katalog over overgrebene på bønderne.

Alle bønder og husmænds grundlæggende og rette hovedartikler om forholdet til de gejstlige og verdslige myndigheder, af hvem de føler sig forulempet.

Den anden artikel

For det andet: fordi den rigtige tiende er bestemt i Det gamle Testamente og bekræftet i Det nye Testamente, så vil vi ikke desto mindre gerne give den rigtige korntiende, dog som det er rimeligt. Da man skal give i Guds navn og dele med sin næste, så gælder dette også for en præst, som Guds ord også klart siger det. Vi er også villige til for fremtiden at indsamle denne tiende til vor kirkeprovst, som en *menighed* har valgt. Og deraf vil vi give præsten - som er blevet valgt af en hel menighed - noget til ham selv og hans familie, i det omfang menigheden finder det passende. Hvad der bliver tilovers skal man give til de fattige, hvis der findes sådan nogle i den samme landsby - naturligvis efter menighedens skøn. Skulle der derefter blive noget tilovers, skal man opbevare det som såsæd, hvis der skulle blive nød i landet. I stedet for at pålægge de fattige landskatter, kan man bruge dette overskud. For eksempel hvis der var en landsby, som på grund af nød havde solgt tienden, så skal den ikke straffes for dette. Vi vil nemlig afregne med dem på en billig måde og måske eftergive dem gælden med tiden. Men den der ikke har købt såsæd fra en landsby, men arvet det fra sine forældre, *vil* vi ikke, *skal* vi ikke

og *bør* vi ikke være forpligtet til at give noget. Undtagelsen fra dette er det, som er nævnt ovenfor, nemlig det nødvendige til at underholde den valgte præst eller de trængende, som der står i Bibelen - det være sig gejstlige eller verdslige. Den lille tiende vil vi slet ikke give, for Gud har skabt kvæget frit til menneskene, og vi betragter den som en urimelig tiende, som mennesket selv har fundet på. Derfor vil vi ikke betale den i fremtiden.

Den tredje artikel

For det tredje har det indtil nu været skik, at man har holdt os i livegenskab. Dette bør man have medlidenhed med os over i betragtning af, at Kristus har købt os alle fri med sine dyrebare blodsudgydelser — her er hverken hyrden eller den højeste undtaget. Derfor er det i overensstemmelse med skriften, at vi *vil* og *skal* være frie. Dog lærer Gud os ikke, at vi skal være helt frie og ingen øvrighed have. Vi skal efterleve budene, elske Gud og på alle måder finde Herren i vor næste. Vi skal gøre det, som vi gerne vil have andre skal gøre med os, ligesom Gud ved nadveren har beordret os til vederkvægelse. Derfor skal vi også leve efter hans bud. Viser dette bud os, at vi ikke skal

være lydige overfor øvrigheden? Vi skal ikke alene være ydmyge overfor øvrigheden, men vi skal også ydmyge os overfor enhver — på samme måde som vi også er lydige mod vor valgte og lovlige øvrighed i alle fornuftige og kristne spørgsmål, sådan som Gud har bestemt det for os. Vi er heller ikke i tvivl om, at I som sande og retfærdige kristne vil løse os fra livegenskabet eller vil fortælle os, at vi allerede ifølge evangeliet er blevet løst fra det.

Den sjette artikel

For det sjette klager vi hårdt over hoveriet, som tiltager og forøges dag for dag. Vi ønsker, at man giver os nogle lettelser og ikke belaster os så hårdt, men nådigst retter sig efter, hvad vore forfædre tjente — altsammen i overensstemmelse med Guds ord.

Den syvende artikel

For det syvende at vi i fremtiden ikke vil lade os pålægge yderligere byrder af et herskab. Men ligesom et herskab forlener én med et lod, på samme måde skal han besidde den efter overenskomst mellem herremanden og bønderne. Herremanden skal ikke mere tvinge og presse ham til at yde gratis tjeneste, således at bonden nu kan dyrke og nyde sin jord ubekymret. Men hvis hoveriet, udover det krævede mindstemål, er nødvendigt for herremanden, da skal bonden villigt og lydigt være til rådighed for andre. Dette skal dog være på et tidspunkt, som passer bonden, og altid mod et rimeligt pengevederlag.

Den ottende artikel

For det ottende besværer vi os over, at der er mange, hvis godser ikke kan betale landgilde, og som derefter påligner bønderne dette, hvorved disse ødelægges. Vi

Bonde med oprørsfane. Træsnit fra 1512.

kræver, at herskabet lader hæderlige mennesker undersøge disse godser og i rimeligt omfang lade os slippe for landgildet, så bonden ikke skal gøre sit arbejde uden løn, for ethvert arbejde er sin løn værd.

Den niende artikel

For det niende lider vi under den store forbrydelse, at man hele tiden laver nye forordninger, efter disse straffer man os ikke efter sagens natur, men til tider straffes vi af ondskab og til tider i nåde. Det er vor mening, at vi bør straffes efter den gamle skrevne straffelov, som behandler hvert enkelt tilfælde — og ikke gør det tilfældigt.

Beslutning

For det tolvte er det vor beslutning og endegyldige mening, at hvis en eller flere af de her opsatte artikler ikke er i overensstemmelse med Guds ord, (men for øvrigt mener vi nu ikke, at man vil erklære dem usømmelige overfor Guds ord), så vil vi afstå, hvis man forklarer os grunden ved hjælp af Skriftens ord. Hvis man allerede nu indrømmede os nogle artikler, og det senere viste sig, at de var uret-

færdige, så skulle de være døde i samme stund og ikke eksistere mere. Og hvis ligeledes flere artikler i dette skrift strider mod Gud og er næsten til besvær, så vil vi også forbeholde os og beslutte os for at

øve os i kristelig sædvane og orden, hvilket vi beder Gud Herren om hjælp til. Han som ene og alene, og ingen anden, kan give os den. Kristi fred være med os alle.

Martin Luther: Imod bøndernes røver- og morderbander

Teksten er fra 1525. Med udtrykket »ærkedjævelen fra Mühlhausen« menes præsten Thomas Münzer (1490-1525), der optrådte — med et meget oprørsk sprog — i fristaden Mühlhausen. Oprindeligt var han tilhænger af Luther, men anklagede senere denne for fyrstetilbedelse. Münzer blev under kampene i 1525 fanget og halshugget.

I det forrige skrift vovede jeg at fordømme bønderne, fordi de havde tilbudt at tage imod formaning og belæring. Kristus befaler jo, at man ikke må dømme (Mattæusevangeliet kapitel 7). Men inden jeg får set mig om, går bønderne vi-

dere og griber til magt, mens de glemmer deres tilbud. De plyndrer og raser og opfører sig som gale hunde. Nu kan man sandelig se, hvad de har spekuleret på. Det, som de i evangeliets navn har fremført i de tolv artikler, var bare løgn. Kort og godt: det er det rene djævelskab. Og særligt gælder det ærkedjævelen, der regerer i Mühlhausen og ikke sætter andet igang end rov, mord og blodsudgydelser, således som Kristus jo siger om ham i Johannesevangeliet kapitel 8, at han har været morder fra første færd. Da nu disse stakkels bønder og mennesker lader sig vildlede og gør noget andet, end de tidligere har sagt, så bliver jeg også nødt til at skrive på en anden måde om dem. For det første må jeg stille dem deres synder for øje — sådan som Gud befaler Esajas og Ezekiel — for det tilfælde, at nogle af dem skulle ønske at komme til erkendelse. Derefter må jeg belære den verdslige øvrigheds samvittighed om,

Wider die Rordischen vnd Raubischen Rotten Der Baroren.

Psal. vij.
Geyne nicht werden in jeds treffen/
Dnd (syn mitenill/ werde oder in auffgeant
1525
Martinus Luth. Wittenberg.

Titelblad til Luthers flyveblad: *Imod bøndernes røver- og morderbander*. Et flyveblad er et trykt blad med aktuelt stof, men samlet om ét emne — avisens forgænger.

hvordan den skal forholde sig i denne sag.

Tre slags forfærdelige synder mod Gud og mennesker pådrager disse bønder sig, og derved har de mange gange gjort sig skyldige til døden på legeme og sjæl. For det første har de svoret deres øvrighed huldskab og troskab og lovet at være lydige undersåtter, sådan som Gud befaler det, når han siger: Giv kejseren, hvad kejserens er, og Romerbrevet kapitel 13: enhver skal underordne sig øvrigheden o.s.v. Men når de egensindigt og forbryderisk opgiver denne lydighed og tilmed gør opstand mod deres herrer, har de forbrudt legeme og sjæl, på samme måde som de troløse, falske, løgnagtige, ulydige forbrydere og banditter plejer at gøre. Derfor fælder Paulus i Romerbrevet kapitel 13 også følgende dom over dem: De, der gør modstand mod statsmagten, vil påføre sig selv dom. Dette skriftord vil også gå i opfyldelse til sidst, hvad enten det sker om kort eller lang tid, for Gud vil have, at troskab og forpligtelse skal overholdes.

For det andet gør de oprør, røver og plyndrer på forbryderisk måde klostre og borge, der ikke er deres... For oprør er ikke almindeligt drab; men ligesom en storbrand, der antænder og hærger et land, således medfører oprør, at et land bliver fuldt af mord og blodsudgydelser, der skaber enker og faderløse og ødelægger alt ligesom den allerstørste katastrofe. Derfor skal alle, der kan, slå til, dræbe og stikke ned — skjult eller åbenlyst. Alle skal huske, at der ikke kan være noget mere giftigt, skadeligt og djævelsk til end en oprører. Det er, ligesom når man er nødt til at slå en gal hund ned. Hvis du ikke gør det af med den, så gør den det af med dig, ja med et helt land sammen med dig.

Luther sammen med en bonde. Fra et katolsk flyveblad: *Luthers to falske tunger, hvordan han med den ene forfører bønderne, med den anden fordømmer dem.* 1525.

For det tredje benytter de evangeliet til at dække for disse grufulde, forfærdelige synder, kalder sig kristne brødre, får folk til at sværge sig troskab og tvinger dem til at være med til disse ugerninger. Derved spotter de Gud, vanhelliger hans hellige navn på den allerværste måde og ærer og tjener således djævelen under evangeliets maske. Derved har de sandelig tidobbelt gjort sig skyldig til døden på legeme og sjæl...

Det nytter heller ikke noget, at bønderne anfører, at efter 1. Mosebog kapitel 1 og 2 er alt skabt frit og fælles for alle, og at vi alle sammen er døbt med samme dåb. For i den nye pagt er Moses sat ud af kraft og gælder ikke; men dér står Kristus, vores mester og lægger os med legeme og ejendom ind under kejseren og den verdslige lov, når han siger: Giv kejseren, hvad kejserens er. Således siger Paulus også i Romerbrevet kapitel 12 til alle døbte kristne: Enhver skal underordne sig statsmagten. Ligeledes siger Peter: I skal underordne jer enhver menneskelig ordening...

Fordi bønderne da nu får både Gud og

mennesker på halsen og allerede så mange gange har gjort sig skyldig til døden på legeme og sjæl og ikke underkaster sig eller afventer nogen voldgift, men fortsat farer frem som gale, er jeg her nødt til at belære den verdslige øvrighed om, hvilken fremgangsmåde den med god samvittighed skal bruge i denne situation. (...)

Så skal øvrigheden nu frimodigt fortsætte her og med god samvittighed slå til indtil sidste blodsdråbe. For den har den fordel, at bønderne har en ond samvittighed og kæmper for en uretfærdig sag, og øvrigheden har endvidere den fordel, at den bonde, der bliver dræbt, går fortabt med legeme og sjæl og tilhører djævelen for evigt. Men øvrigheden har en god samvittighed og kæmper for en retfærdig sag og kan med hele hjertets frimodighed sige til Gud: Se min Gud, du har indsat mig som fyrste eller herre — derom kan der ikke være tvivl for mig — og har betroet mig sværdet for at straffe lovovertrædere med, jævnfør Romerbrevet kapitel 13. Det er dit ord, og det kan ikke lyve. Så må jeg udøve dette embede, hvis jeg ikke skal miste din nåde. Så er det også klart, at disse bønder i dine og verdens øjne mange gange er skyldige til døden, og at du har betroet mig, fyrsten, til at straffe dem. Er det nu din vilje, at de skal dræbe mig og fratage mig magten og tilintetgøre den — nuvel, så lad din vilje ske. Så dør jeg jo og udslettes efter dit guddommelige bud og ord og beviser min lydighed mod din befaling og mit embede. Derfor vil jeg afstraffe dem og slås til sidste befaling og mit embede. Det vil du ordne på bedste måde. Sådan kan det gå til, at den, der bliver dræbt på øvrighedens side, er en ægte martyr i Guds øjne, hvis han kæmper med sin overbevisning, som jeg lige har omtalt. Han handler jo i lydighed mod Gud og hans ord. Og om-

vendt: Den, der mister livet på bøndernes side, skal brænde til evig tid i helvedes flammer, for han bruger sværdet i ulydighed mod Gud og hans ord og er et djævelens barn. Og selv om det sker, hvad Gud forbyder, at bønderne sejrer (thi for Gud er alle ting mulige, og vi ved ikke, om han måske som forløber for dommedag, der ikke kan være langt borte, vil lade djævelen tilintetgøre al orden og øvrighed og forvandle verden til en ruinhob), så kan de, der rammes under udøvelsen af deres tjeneste med sværdet, dø frimodigt og bukke under med god samvittighed. De overlader djævelen det verdslige rige og modtager til gengæld det evige rige. Så mærkelige tider er det nu, at en fyrste bedre kan gøre sig fortjent til det evige rige ved hjælp af blodsudgydelser end andre ved hjælp af bønner.

Endelig er der endnu en ting, som det er rimeligt, at øvrigheden skal være opmærksom på. Bønderne er nemlig ikke bare tilfredse med, at de hører djævelen til, men de tvinger og presser mange gode og fromme mennesker, som nødtigt gør det, til at gå ind i deres djævelske forbund og gør dem således delagtige i al deres ondskab og fortabelse. For den, der er villig til at følge dem, går også til helvede med dem og er ansvarlig for alle de ugerninger, som de begår. Alligevel drives de med, fordi de har så svag en tro, at de ikke kan stå imod. Hundrede gange hellere ville en god og from kristen jo lide døden fremfor på den mindste måde at følge bønderne. Ja, hvor kunne der blive mange martyrer ved hjælp af de blodtørstige bønder og mordprofeter. Disse fanger hos bønderne burde øvrigheden imidlertid forbarme sig over. Og hvis øvrigheden ellers ikke har nogen anden grund til at gå løs på bønderne med sværdet og

selv sætte livet på spil, så er den her nævnte grund mere end tilstrækkelig: At man skal redde og hjælpe disse sjæle, der af bønderne er tvunget ind i denne djævelske sammensværgelse, og som imod deres gode vilje synder så forfærdeligt og derfor må gå fortabt sammen med dem. For disse sjæle er virkelig i skærsilden, ja de er i helvedes og djævelens lænker.

Derfor, kære herrer, befri nu, red nu, hjælp nu! Forbarm jer over de arme mennesker. Stød, hug, dræb nu, hvem der kan. Dør du derved, er det til lykke for dig. En saligere død kan du ikke få, for du dør i lydighed mod Guds ord og

befaling (Romerbrevet kapitel 13) og i kærlighedens tjeneste for at frelse din næste fra helvedes og djævelens lænker. Så beder jeg nu alle, der kan, om at flygte fra bønderne som fra djævelen selv. Men for dem, der ikke flygter, beder jeg om, at Gud vil oplyse og omvende dem. Men hvis de ikke er til at omvende, da give Gud, at de ikke må få held og lykke. Det skal enhver from og god kristen sige amen til. For den bøn er både god og rigtig og behager Gud, det ved jeg. Synes man, at det er for skarpt, så husk på, at oprør er frygteligt, og at verdens undergang kan ventes hvert øjeblik.

Skrå for St. Andreas- og Tømmermandsgilde i København 5. december 1515

Om lav og lavsartikler og -skrår: se indledningen side 11.

Vi borgmester, råd og byfoged i København gør vitterligt for alle, at den onsdag, som var St. Nikolaj aften, år 1515 efter guds fødsel, blev på Københavns rådhus med Københavns råds og byfogdens samtykke denne skrå givet og gjort til St. Andreasapostelens lov, hæder og ære; således at St. Andreas' gilde ikke skulle nedlægges, og så guds tjeneste ydermere skulle øges og opretholdes. Det skete med samtykke og på begæring af de gildebrødre, som da var til stede, nemlig de fornuftige mænd Boe tømmermand, Niels Olsen tømmermand, Per Nielsen tømmermand og Ys Jyde tømmermand, med flere af St. Andreas' gildebrødre, som de har samtykket for tømmermænd at være på tømmermandsembede, nemlig Christiern tømmermand, Hans Bunde, Oluf Hallebach og Henning tømmer-

mand. Denne skrå skal herefter holdes ubrydeligt med alle dens punkter og artikler, således at enhver skal ske ret og skæl, såvel den der arbejder, som den der lader arbejde udføre, så at god samdrægtighed må være iblandt menigheden.

1. Om at blive brødre. Den mand eller svend, som nu er til stede i København eller herefter kommer til byen, og som kan bjærge sig ved tømmermandsembede, han skal blive borger inden 6 uger, efter at han er kommet her til byen, således som vores *privilegier* foreskriver, og siden skal han blive broder i St. Andreas' gilde og gøre i alle henseender det som skrån indeholder, og give til indgang 6 skilling og 2 hvid; søster ligeledes.

2. Om at blive mestermænd. Når nogen tømmermand eller svend, som vil vinde

tømmermandsembede, så han kan trøste sig og kan være høvedsmand for en bygning, da skal oldermanden og stolsbrødre og to af de andre mestre følge ham ind på rådhuset for borgmester og råd og med deres ed bevise, at han kan gøre fyldest for embedet; siden skal han selv sværge at vilde holde alt det, som denne deres skrå indeholder og at være sin oldermand lydig, som det sig hør og bør; dernæst skal han give 1 tønne øl til lavet og 1 mark voks til St. Andreas' gilde. Ligeledes når tømmermændene holder stevne for dem selv, da skal han kalde til stevne så længe, at en anden kommer i hans sted.

10. Den broder eller gæst, som kives eller drager nogen i håret i lavshuset eller i gården, bøder 1 tønne øl og 2 mark voks.

11. Den broder eller gæst som spilder lavsøl med vilje, slår bægre, stobe eller skåle i sønder, bøder 1 tønne øl til brød-

rene og 2 mark voks, og giver sådanne kar, som han slog sønder, dobbelt igen. Hver broder skal svare og gøre fyldest for sin gæst, om han forbryder sig på noget.

12. Ligeledes bøder den broder eller gæst, som brækker sig i lavshuset eller i gården, $\frac{1}{2}$ tønne øl og 1 mark voks. Ligeledes bøder den broder eller gæst, som kalder en anden ved ukvemsord, tyv, skalk, forrædder i lavshuset eller i gården, 1 tønne øl og 2 mark voks; og hvad oldermanden eller stolsbrødre bryder, skal de betale dobbelt.

16. Ligeledes når nogen broder eller søster af St. Andreas' gilde afgår, da skal alle brødre og søstre af dette gilde følge den døde til graven; den broder eller søster, som tilsiges og ikke kommer, bøder 1 mark voks, med mindre de kan bevise, at de har lovligt fravær.

Artikler givet Københavns

Tømmerlav af Kong Chr. den 5., 30. juli, 1674

Vi Christian Den Femte af Guds nåde konge til Danmark og Norge, de Venders og Goters; Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormern og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst, gør alle vitterligt, at Vi allernådigst har fundet det for godt og rådeomt, fremdeles at forunde tømmermændene herudi Vor residensstad København, til deres nærings forbedring, behørige privilegier og artikler, og at forandre det tidligere indrettede tømmermandslav (forså vidt det kunne give anledning til misbrug og adskillige usømmeligheder). Derfor har Vi allernådigst, indtil Vi anderledes bliver tilsagt,

forundt og givet dem efterskrevne privilegier og artikler, som følger:

22. Om svende. Ingen tømmermand må give sine svende til løn under tyve mark, hverken på stykværk, dagløn eller ugeløn, og alle lavsbrødrene skal, når deres møder og forsamlinger sker, forenes og fastsætte stykværk, uge- eller dagløn, hvad enhver svend med rimelighed bør have og fortjene, således at svendene såvelsom mestrene på begge sider kan vedblive.

25. Den svend eller dreng, som foragter sin husbondes eller madmoders øl og mad, som er ustraffeligt, og der klages

over ham, bøder en daler; formår han ikke at betale bøderne, da straffes han i kælderens to dage og nætter til vand og brød.

28. Om drengene. Det skal være enhver tømmermand frit for at oplære drengene, som er født af ærlige forældre, og ingen, enten inden for eller uden for lavet må forhindre dette, med mindre han har nogen lovlig fordring på deres personer. Og den som begiver sig til at lære tømmermandshåndværket, han skal tjene for sin lære i to ganske år, og når hans lære er ude og han regnes for en dygtig svend, da skal mesteren uden forbehold give ham hans lærebrev.

29. Som det befindes, at endel lære-

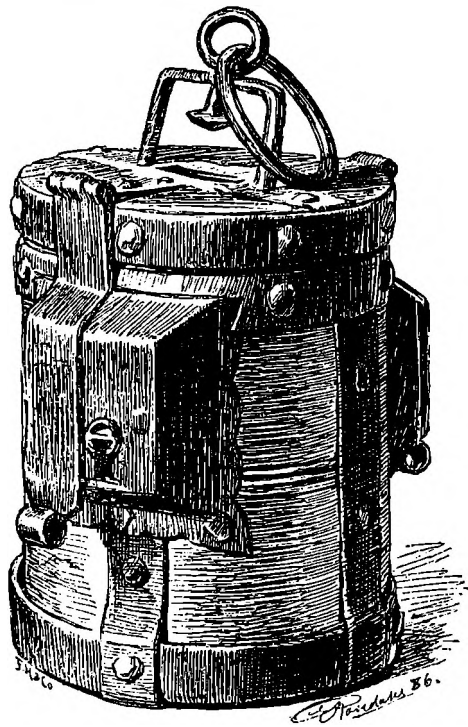
drengene, straks deres læreår er ude, ned sætter sig her i staden, og sådanne svende ikke er så dygtige som de burde være, så må ingen tømmermandssvend nedsætte sig her i byen i et år efter at han har ud tjent sine læreår; han skal begive sig udenlands på fremmede steder og vandre på sit håndværk i det mindste to år.

31. Ingen mester må forsømme sin dreng med undervisning på håndværket; heller ikke bruge ham til anden bestilling end der vedkommer håndværket til dren gens forbedring, når mesteren ellers har tømmerarbejde for hånden. Dersom nogen mester gør herimod, stander han til rette.

Tømmermands-lavsartikler. 4. november, 1682

Vi Christian Den Femte, af Guds nåde, konge til Danmark og Norge, de Venders og Gothers; Hertug udi Slesvig, Holsten, Stormern og Ditmarsken, Greve udi Oldenborg og Delmenhorst. Gøre alle vitteligt, at Vi allernådigst for godt og rådsomt har befundet adskilligt at afskaffe udi lavene, (såvel her udi Vor Kongelige residensstad København, som overalt udi begge Vore riger Danmark og Norge), som kunne give anledning til misbrug og adskillige usømmeligheder. Dertil har vi ladet forfatte nye artikler for hvert lav især, som Vi allernådigst har forundt og givet, ligesom Vi også hermed forunder og giver tømmermændene følgende artikler, som de allerunderdanigst skal rette og forholde sig efter, og ikke efter denne dag forstå sig i, at lave nogen ny vedtægt eller anden anordning imellem sig, såfremt de ikke derfor vil stande til rette og straffes.

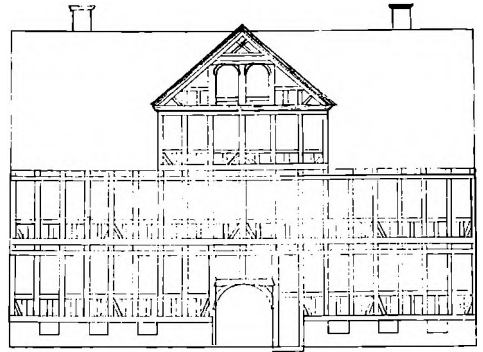
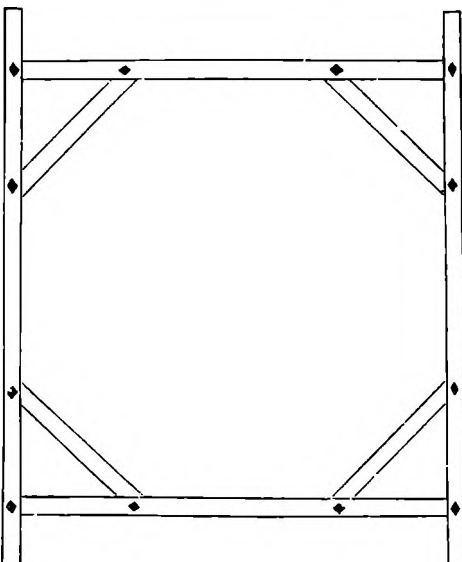
Københavns tømmermestres bøsse til opkrævning af bøder blandt lavsbrødrene.

1. Ingen må påtage sig noget tømmermands-arbejde, enten for selv at forfærdige det, eller antage og holde svende og drenge dertil, førend han har vundet borgerskab og er indskrevet i tømmerlavet. Forser nogen sig her imod, bødes første gang 4 rigsdaler, anden gang dobbelt så meget, og tredje gang straffes på kroppen.

3. Oldermænden skal ved navn lade antegne alle de gamle og unge mestre, som nu er borgere og gør brug af håndværket, ligeledes dem som herefter begærer at indtages i lavet, såvelsom hvor de bor; sådan så han des bedre kan vide at finde dem, når enten noget i Vores eller byens ærinde forefalder at forrettes, eller når de vil eftersøge bønbase på deres håndværk. Og for at de des bedre kan fanges, skal det være den nævnte oldermænd til ladt at udnævne fire mestre, som skal være berettiget til, med ham og en af underfogederne, at opsøge de nævnte bønbase, og af dem oppebære den oven-

De københavnske tømrers mesterstykke 1657.

Tømmer Gudmand Olsens tegning ved hans mesterprøve i 1696.

nævnte straf; og hvis de ikke straks betaler, må de henføre dem til stadens arresthus, indtil de betaler bøderne.

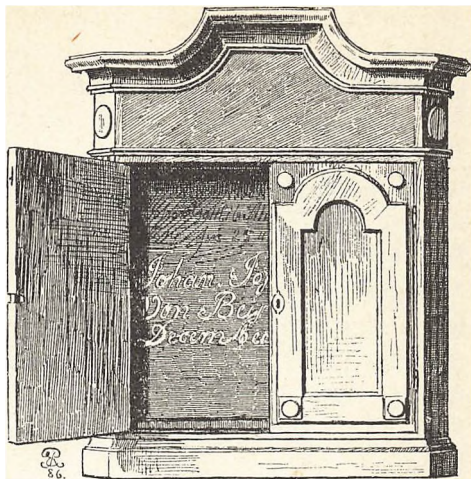
5. Når nogen tømmermand antages til mester, da skal han først gøre sit mesterstykke, som skal være at sammenbinde en firekantet karm, tre alen lang og bred, med fire hjørnebånd i, hvilken skal samles tæt i alle samlinger for og bag, så stykkerne kan passe. Desuden en skitse på papir efter cirkel og linial på en bygning, vindeltrappe og anden trappe; ligeledes skal han gøre overslag på, hvor meget tømmer der behøves til et hus (hvis størrelse forevises eller foresiges ham), hvilket skal ske efter Vores allernådigste forordnings indhold af den 23. December 1681. Desuden skal han, hvad hans håndværk angår, videre eksamineres af bygmesteren.

7. Den lavsbroder, som bliver tilsagt af oldermænden at møde om de ærinder, som Vores allernådigste forordning af den 23. December 1681 omhandler, og han ikke møder til det klokkeslet, han tilsiges, bødes 12 skilling til lavets fattige; bliver han borte en halv time over tiden, bødes 24 skilling. Men bliver han en hel time eller helt borte, bødes han tre dob-

belt, med mindre han kan bevise at have haft lovligt fravær

20. For at mestrene kan holde tilbørlig myndighed over deres svende, såvidt deres håndværk vedkommer, da skal der udi hver oldermands hus hænge et sort brædt eller tavle, hvor de svendes navne skal antegnes, som enten forholder sig modvilligt imod deres mestre, eller begiver sig af tjeneste før de aftalte terminer, som de skal tjene i, er forbi. Eller hvis de stifter gæld og ikke betaler. Og sådanne svendes navne må ikke udslettes, førend de tilbørligt har tilfredsstillet vedkommende.

22. Hermed byder og befaler Vi borgmestre og råd i alle Vore købsteder, som får tilskikket disse artikler under Vores Kancelli-segl, at de alvorligt overholder dem, og straks lader dem læse og forkynde på behørlige steder til alles efterretning.

Tømmersvendenes sorte tavle.

Givet på Vort slot København den 4.
November 1682.

Under Vort Signet
Christian

Hvissinge gilde-skrå

Teksten er fra slutningen af 1500-tallet.

Såre fornøjelig at bruge i landsbyerne og andre steder: Ved fastelavns-gilder, majgreve-gilder, ved øldrik og andre ølsammenkomster; hvorefter hver lavsbroder og gæst har at rette sig, og tage vare for klammeri, trætte, hug, knivslag, hårdræt, ørepust og anden efterkommende skade og ulempe.

Oldermands skrå i bonde-gæstebud

Ingen — uden alle lavsmænds samtykke — må udvælges til oldermænd, bortset fra hjulmagere eller kulbrændere, for deres veltalenhed og anseelses skyld.

På bondens hustrus eller majgrevens og majgrevindens, skal I alle være os velkomne, dannemænd på dannekvinder, ledige karle og lokkede kvindfolk, svende, drenge, piger, små rumplunge, grønskollinge, halvhyntinge, spøttegøge og valdebuge, hver efter sin stand og vilkår:

Eftersom vi nu er ret plejede med mad, og har lagt en god grundvold til en tønde øl eller mere oven på maden; og er færdige med at hænge på hinanden med de gule skåle, passeglas og trækander. For at vi da ikke — når vi bliver ølbidte og berusede, fluespyet, fæ-blæst, vætteset og

vammelmavede — af harm og hastmodighed i vor ølsammenkomst skulle fuse på hverandre og hænge vor næste om halsen som en hund på en halv dør og en flue på et bøttelåg, en lus på en tjæret kåbe og en borre i en hesterumpe eller en købstadsdreng på en bondeslæde. Ej heller i hast overfalde nogen, enten kilde hverandre i tarmene med en madkniv, eller for skæmt trykke nogen til væggen, så den halvfordærvede mad går igennem halsen, eller hjertet bæver i livet, og heller ikke kaste kvindfolk næsegrus på ryggen.

Da vil vi forbyde følgende ulovlige våben: For det første spyd, hellebarder, knebelspyd, bogespyd, slagsværd, ride-sværd, lange bøsser, fyr-rør, pistoler, musketer, puste-rør, vandsprøjter, punninger, stømosser, kiltedaggerter, hollandske daggerter, madknive, otte-skilling-knive, hverdags knive, markeds knive, skæreknive, saveknive, penneknive, slåknive, kokkeknive, tærningeknive, hosefletterknive, skomagerknive eller skinderknive.

Ligeledes skal det forbydes i dette vort lav, at ingen bonde, svend eller dreng på fægtervis med unødigt fix-faxeri eller anden udpyntning må bruge følgende våben: Forker, lange skagler, læsmeder, holter, høtyve, rodkøller, morgenstjerner, møggreve, økseskafter, bundstager, jernlod, træfødder, stegepander, bradespyd, sprættebuer, strålbuer, håndbuer, lodbuer, flitsbuer eller armbryst, strøgaffel, plejler, kisteskafter, kageskafter, svøbeskafter, strygholte, tængesler, segle, engelske daggerter, langskafte økse, håndøkse, kødøkse, slagteøkse, vindøkse og alle andre våben, som man kan gøre sin medkristne skade med, brun og blå, blodig, harm, vred eller gal med, enten på skæg, tand eller skinneben.

Ligeledes må ingen hemmeligt have hos sig stumpede søm, afrevne tøndetappe eller stumpede synåle, til at forvolde skade med.

Ligeledes forbydes: Råben, skrigen, skrålen, vrælen, stormen, banden, purken, snorken, truen, trodsen, kiven, senden, skænden og skælden.

Ligeledes næsekneb, ørekneb og hårdræt, spyttten, biden, støden, høden, søden, murren, knurren, snurren, at hviske Pokker ud, at se på sned eller tværs, at se igennem hverandre, at le ad hverandre som hunde ler ad svin, at virre med hovedet, at stryge sit hår op på hovedet, at støde hinanden i siden, at sætte sin hat på snur med vredt sind, at trykke vognsmerelse i hverandres skæg, eller snyde ild af næsen.

Ingen må krybe under bordet for at bide sin næste i benet, som vildkatten gjorde ved narren, eller rykke ham i hans kran eller varme sine hænder ved hans kakkelovn; ingen må sætte sin næste på bænken, så tarmene eller maven runger i ham; ikke heller utugtige ord med kvinder eller piger, men lade dem uberørte og ubagvaskede, og tale dem venligt til, og skænke for dem af de gule skåle; gå ud og ind med hverandre på naturens vegne og gå langt bort fra døren, så vi til sidst ikke træder i det til op over skoene.

Ligeledes må ingen spøttegøge eller lundstikkerdreng foragte købstadspiger eller vise tænder ad dem, thi de pryder med deres skikkelighed vort lav.

Om nogen finder handske eller sko med guldpal på, så gem dem ikke, thi de tilhører majgreven eller majgrevinden.

Ingen må tage tappen af tøndens, eller violinbuen ud af spillemandens hånd for at skamfere hinanden med.

Ingen må lukke hunde eller svin ind i vores gildestue, så vi — hvis nogen ond

lugt kommer — ikke mistænker vor næste derfor, og siger at hunde eller svin gjorde det.

Hvis nogen bliver så drukken, at han ikke kan gå hjem, og der fattes senge i gildehuset, da skal to af bondens drenge ledsage den samme gæst og sagtfærdigt lægge ham i den seng, som bondens so bruger om sommeren i den allerstørste hede.

Når nu om morgenen gildegården eller gildehuset gøres rent, hvis da majgreven eller majgrevinden finder noget som gæsterne om aftenen har tabt i gården eller ved gærerne, då skal man oplyse det i gildehuset, at hver vil kendes ved sit, men alt det som ikke vedkendes, skal majgreven eller majgrevinden beholde for deres omkostning.

Ej heller må nogen af hoffærdighed bekoste sig over sin evne, bære i vort gilde kostelige retter som mussepander eller postejer, uden det er vel stegt, ej heller løbe med fastelavnsklæder, og om vinteren bekoste sig og komme i vort gilde med

Den spanske kappe er sammen med træhesten ét af de berygtede tugtemidler, som blev taget i anvendelse fra omkring 1600. Som straf for mindre forseelser dømtes ofret til i kortere eller længere tid at vandre omkring med tønden på — ofte i byens gader. Hensigten med straffen har først og fremmest været, at den skulle virke beskæmmende — selvom »kappen« næppe har været et behageligt klædningsstykke at bære.

klæder som er gjort af sildegarn, ej heller om sommeren med spansk kappe på.

Sidder hermed i Eders fred allesammen.

Peder Palladius: Af Visitatsbog.

Peder Palladius (1503-60) var superintendent over Sjællands stift. Under sine besøg i sognene i 1530'erne nedskrev han sine iagttagelser over såvel kirkelige som ikke-kirkelige forhold. Optegnelserne var ikke oprindelig ment til udgivelse. Dette betød, at Palladius kunne være ret fri. Bogen giver beskrivelser af mange forskellige situationer og emner — lige fra døbefondens placering i kirken til omtale af de hellige sakramenter. De to udvalgte tekster drejer sig om holdningen til de fattige (eller den holdning man burde have) og om, hvorledes man skal opføre sig under og efter et gilde. I Palladius bog får vi altså beskrevet nogle mennesker, om hvem der ellers sjældent fortælles noget.

Om gilde

Når I kommer sammen og drikker en skål med hinanden på grund af jeres tørst, da må I ikke bagtale nogen. Sid ik-

ke og bagtal folk fra forskellige dele af byen ligesom de ugudelige gør: Nu sidder næsen ikke i hovedet på ham, som de ugudelige har ønsket det; nu ved de en

fejl med hvert eneste menneske, og de ved dog intet. Før de får set sig om, da er de selv allermest beskidt og tilsmudset. Fordi den som gerne vil tilsmudse en anden, han får gerne selv skam og skade inden han dør. Bagtal ikke nogen, sid hellere og syng en god vise sammen. Og når du er glad, så gå hjem til dine kone og lad hende få en god aften, når du har haft en god dag. Lad ikke din fuldskab

De nordiske reformatorer var nok mildere end Luther i synet på hustrutugten. Men deres manende tale om besindighed vidner om hverdagens praksis, som også fremgår af datidens mundheld og talemåder: »Tre ting høre til ond kone: krabask (pisk), knyt næve og blåt øje«.

At gøre befolkningen mere civiliseret var en stor opgave for kirkens mænd. På denne tegning af et adeligt drikkelag brækker damen sig i en skål — et syn den unge junker beredvilligt lader hende overvære i et spejl. — Det umådeholdne leben fremgår også af lavsartiklerne — som bl.a. har til formål at regulere samværet i lavet, så det ikke udarter.

gå ud over hende, irrettesæt hende ikke, når du er drukken og fuld! Det gør ingen dansk mand. Har hun lavet noget forkert, som du vil bebrejde hende, så gør det når I er ligestillede om morgenen sammen i sengen, eller når I er kommet op og er både fastende og ædru. Lad ingen høre på det, hvis det kan undgås, da du ikke selv skal give din kone et dårligt rygte. Tag hende til side og fortæl hende med gode spagfærdige ord, hvad du mener: »Kære kone, det og det har jeg hørt om dig, sådan og sådan har du båret dig ad. Jeg vil ikke have det mere, jeg advarer dig. Gør det ikke tiere, ellers tager jeg dig det ilde op. Mærk dig, at jeg har sagt det!«

Det bør være besindigt og ikke når du er fuld og drukken. Hvad ved en stakels, fuld stymper om, hvorledes han skal irrettesætte sin kone? En seng ville være bedst for ham; dog skulle ingen drikke sig fuld og drukken. Det er et svinelevned, så at de til sidst kalder dig »Peder Svirer« eller »Mads Drukken«.

Pas på at I ikke sidder hele natten og svirer. Al natdruk og usømmelig nattevågen, f.eks. kvegekors, hvidebjørn, julebuk, huggetønde, dåretønde i bryllup er altsammen indbragt for landstinget under kongens sværd, hvor der findes ret. Din seng klager ikke over dig. Man plejer at sige, at fire ravne gør en djævel. Dette er ikke sandt, for ravne er Guds gode skabninger som andre fugle. Men fire natteravne, som sidder og svirer hele natten, de har den femte hos sig — og det er djævelen. Han slår dem ihjel, bringer dem i slagsmål med sværd og knive, så at de gør det kort for hinanden. Nu græder hustruen, nu tuder børnene, nu kommer slægt og venner i ruin. Nu har du forkastet al din velfærd med et krus øl. Skammer du dig ikke for Gud og alle hans hel-

Før reformationen var kirken — og tildels lavsvæsenet — ene om at drage omsorg for samfundets syge og fattige. Spedalskheden var én af de værste plager i senmiddelalderen. På denne altertavle fra Sankt Olai kirke i Helsingør ses en katolsk biskop som uddeler almisser til de spedalske.

lige engle? Den som vil have den sidste drik, han skal have den første lussing.

Om de fattige

Nu vil vi se på, hvem der er de fattige, før vi skilles ad. Så vil enhver kunne kende sine fattige og huske at besøge dem med Guds almisse og anden trøst og lindring.

De første fattige er dem, som er indlagt på hospitalet i København og andre steder på Sjælland, hvorfra der kommer besked til jer om at give Guds almisse til dem. I kan nu ikke længere give jeres almisse til munke, som kom med tårepersende snak og gjorde folk bange med deres tiggerpose og tog begge oste — »begge er gode«, sagde munken, »stop I dem bare ned i sækken«. Dette er nu stoppet. Men hvis du vil se, hvem du nu giver din

almisse til, så gå ind i Helligåndshuset midt i byen, når du næste gang kommer til København. Du vil finde døren åben. Gå op ad den ene side og ned ad den anden og du vil se, hvor mange stakkels almissehoveder, som ligger på disse senge. De er kommet fra hele Sjælland. Hos en er næse, øjne og mund ædt op af syfilis, værk og kræft; hos en anden er arme og ben rådnet af, og han ligger og rådner op af orme og maddiker og vil ikke overleve.

Du ligger ikke derinde, jeg gør heller ikke. Dog har vi fortjent det ligeså meget, som de andre har. Og så var det dem, der kunne spejle sig i os, som vi nu gør det i dem.

Om disse vil jeg ikke befale jer andet, end at I vil give dem det, som I ville have af dem, hvis I var derinde og de var herude, når deres bud kommer til jer. Dette gælder ikke alene med hensyn til mad, penge og korn, men det gælder også med hensyn til sengeklæde, lagen, et gammelt håndklæde, forklæde, halsklæde. Så kan budet tage det med hjem til de fattige til at tørre materien og blodet af deres syfilitiske ansigter.

Og hvis de gamle klæder, som hører til de gamle altre, og hvis kirketjenerne hverken har behov for dem til jeres højalter eller til jeres husarme, da kan disse sendes til Helligåndshuset. Dette er bedre, end at de hænger derinde og rådner.

De andre fattige er fattige peblinge, som får lov til at komme hen til jer og synge for æg, papir, sko, bøger o.s.v. Hjælp dem, så hjælper I også Guds ord fremad. Det er nemlig dem, som skal prædike Guds ord engang, når vi er døde fra denne verden. Gode kristne borger! Find ud af at hjælpe dem med husly og Guds almisse.

Den tredje slags fattige er dem, som ikke selv har hus, eller er så langt fra deres

eget at de ikke kan nå det. De kommer og beder om husly hos jer. I Jesu navn — giv dem husly, luk ikke jeres døre for dem! Der er jo flere øjne i gården end de to, som kommer til din gård. Derfor tør du ikke sige, at de vil stjæle fra dig. Stjæler de noget fra dig, da bliver det værst for dem selv. Du bliver ikke af den grund en tigger, men de kommer til galgen og til baljen! Giv dem i Jesu navn husly og vær glad for, at Gud har undt dig et hus, som du kan låne andre! Vil du ikke så gerne gøre det, da vil Gud — som har undt dig huset — blive vred på dig. Han vil så sørge for, at der går ild i alle husets fire hjørner. Da skal du sammen med din hustru og dine børn gå og tigge husly af andre. Sådan plejer det at gå dem, som ikke vil give nogen husly.

Og I danske kvinder! Når der kommer en gæst til jeres hus — udslidt og træt — da sæt en kedel vand over ilden. Vil I ikke selv gøre det, da lad jeres pige, eller ham selv, vaske hans fødder, som vor Herre Jesus vaskede apostlenes fødder. Thi således siger Paulus i sit brev til Timoteus, at den kvinde, som lider nød, skal hjælpes af fattige folk. Derfor vil et fattigt, udslidt og træt menneske, som har gået seks eller syv mil om dagen, gerne have noget varmt vand hos dig, ligesåvel som han vil have enten mad eller drikke. Dette er ikke munkegerninger, men derimod rigtige, gode, kristne gerninger, som den hellige skrift lover og priser.

De stoddere, som nu ikke længere må gå på valfart, men tvinges til at blive hjemme sammen med os, fordi de kun får spot af deres pilgrimssang. Disse er nu ugudelige stoddere, ligesom vi tidligere havde ugudelige munke. Nu her fornylig gav en stodder en anden stodder ni knivstik ved et bryllup i Roskilde. I kirken her ser man ikke mange af dem. Men

hvis der her i sognet blev holdt bryllup en søndag, så kunne det ske, at man dér skulle finde to eller tre af dem, hvis de da ikke var på sildemarked.

Dem må I virkelig passe på. Når de kommer og beder jer om Guds almisse, da må I kontrollere, om de kan deres ti bud, trosbekendelsen og fadervor. Kan de deres børnelærdom, da giv dem dog noget i Jesu navn. Kan de ikke deres børnelærdom, eller hvis stodderen er så stolt, at han ikke vil læse dem op for dig, da kan du godt lade ham pille af, indtil han vil lære det. Sådan gør jeg, når de kommer til mig. Det er bedre, at de lærer af deres egen fejltagelse, end at de længe skal væ-

re nogle ugudelige kroppe og blive for-dømte.

Den fjerde slags fattige er jeres sognepræst og jeres degn. Hvis de skulle blive fattige, da er I forpligtet til at dele et stykke brød med dem, hvis I ikke har mere. I bør have dem så kær. Fordi de er jeres sjælesørgere, så bør I sørge for deres legemer. Paulus siger, at grunden til dette er, at det I får af dem er åndeligt, men det de får af jer er legemligt og vil fordærvs på jorden. Det er den smule, som de fødes og klædes med. Og dersom deres præstegård eller degnegård brænder ved en ulykke, da vær opmærksom på, at det er jeres gårde og ikke deres. Det er ik-

Tiggertavle fra St. Peders kirke i Næstved. Over kirken og tiggeren står der: »Kirkens bygning du tænke på/ thi du får intet med dig herfra/ En ærlig ihukommelse det dig er/ hvis du giver kirken til Guds ære// De fattige hjælp i deres nød/ så velsigner Gud dit daglige brød/ thi aldrig har jeg set den forladt/ som frygte Gud og gør godt«.

ke arvegods, som man siger. Når præsten dør, så må hans fattige hustru og børn flytte ud inden der er gået et år. Derfor finder I ud af at hjælpe dem i en sådan nød. Hver bonde skal bidrage med en dags arbejde eller hjælpe til med at bygge et fag af huset.

De sidste fattige er nu de fattige i jeres hus og andre fattige her i sognet hos jer. Vi har tidligere i dag talt om deres blok, kornkiste og tavle, som bør være indenfor denne kirkedør. Og når I sidder

hjemme i jeres hus ved jeres bord og har en misundelsesværdig ret foran jer, så væn jer til at have et lille fad ved siden af det store. Kom en skefuld varmt mad og et stykke brød eller fisk — hvad Gud har forundt dig — i det lille fad og lad så din dreng eller pige løbe derhen med det, hvor du ved de fattige er. Vælg dig en Lazarus ud, som du kan finde noget godt til, når du brygger, bager eller laver mad. Denne Lazarus kan senere modtage dig i himmelen.

Chr. Pedersen: Om at holde børn til skole og studium og at give dem gode skolemestre

Teksten er fra 1531. Om Chr. Pedersen: se side 46.

Da de unge menneskedrenge og piger ikke altid kan sidde stille, men altid skal lege, hoppe, løbe, danse og springe og gøre andre sådanne barnagtige lege og gerninger, som de har lyst til, og da man ikke kan forbyde dem den slags ungdoms leg og lyst — hvad der heller ikke var godt at gøre — hvorfor kan man da ikke ligeså godt sætte dem til skole og studium, mens de er unge. Her kunne de lære kunst og visdom og hvorledes de skulle leve, eftersom Gud nu har givet sin store nåde til, at børn og unge mennesker nu kan lære med leg, lyst og glæde om al slags visdom og kunst samt adskillige sprog. Alt dette uden sådanne ubarmhjertige hudstrygelseslag og plager af ferler og af store bøddelris, som man tidligere plejede at bruge i vore danske, svenske og norske skoler. Med skammelige og ubarmhjertige hudstrygelseslag og hug fordrev de umilde skolemestre mange gode unge peblinge og degne fra skolen og god visdom. De skræmte man-

Kalkmaleri fra omkring 1475 i Tuse kirke ved Holbæk. Skolemesteren holder i hænderne tugteredskaerne: riset og ferlen. For mindre forseelser fik man et slag med ferlen i håndfladen, for grovere påknoerne. Særligt udvalgte disciple måtte hver lørdag hente frisk ris, fordi det i ugens løb blev slidt op.

Reinhold Timm: *En forelæsning i Det ridderlige Akademi*, malet omkring 1620 til Rosenborg slot. Historie og sprog var grundpillerne i de unge adeliges uddannelse, men det egentlige formål var erhvervelse af politisk viden. — I 1623 stiftede Chr. den 4. et ridderligt akademi i Sorø, under ledelse af den lærde Holger Rosenkrantz. Denne kom ikke bare på kant med sin far (se side 56), men også med kirken, idet hans teologiske hovedværk, præget af logisk tænkning, blev dømt kættersk. — Den unge modejunker i forgrunden er nok ikke *helt* typisk for standen!

ge med store slag og hug, så at de sad så bange som en hare for hunde. Og de var så angstede for hug, at de ikke kunne mærke eller huske, hvad der læstes eller blev sagt til dem. De tænkte altid mere på de hug, som de skulle have, og de så mere på ferlen og risene, som altid hængte over deres hoved, end de gjorde på deres bøger. På grund af den tunge, slemme og strenge underkuelse kunne de ikke følge med i det, som de skulle høre og lære.

Hvilken forbandet helveds og skærsilds pine de unge folk, peblinge og degne led i min og andres ungdom og mange år tidligere! Senere — både i Danmark, Sverige og Norge — led de under deres vanvittige og umilde skolemestre og lærere med de ukristelige hudstrygelser, slag og hug og plager, som de gav for en lille forseelse. Dette ved både præster og munke, kanniker og skrivere, som var deres disciple. De kunne selv sige det bedre end jeg skriver det her, hvorledes de samme

ufornuftige skolemestre og lærere flåede, sled, hudstrøg og slog de fattige og stakels børn, peblinge og degne, så blodet løb ned ad ryggen på dem, helt ned i deres strømper, bare for en smule eller et ords skyld, som man for vild i. Eller hvis de for vild i kasus eller temporalier. Der ved lærte de kun få ting til det rette fundament i latinen. På den måde trængte lærerne mange fra skolerne med deres skammelige umilde bøddels hug og slag. Forsømte nogen ung dreng eller pebling sin skolegang på en time eller to, eller på en halv dag, da skulle han slide så mange ris som en tyv, der havde stjålet en hest eller en ko — ja næsten flere. De var ikke tilfredse dermed, at de selv hudstrygede dem, men hver og en af de andre peblinge skulle også give ham et slag med riset på hans bag, og yderligere — hvis han ikke slog så hårdt, som skolemesteren ønskede — da fik han selv på røven derfor.

Justesen Ranch: Af Karrig Niding

Karrig Niding handler om den nærige Niding, som rejser hjemmefra for at sulte sin familie og tjenestefolk til lydighed. Medens han er væk, kommer stodderen Jep Skald på besøg og giver konen såvel mad som elskov. På denne måde vinder han familien og tjenestefolkene for sig. Derfor lægger man en intrige, der går ud på, at Nidings tilbagekomst skal forhindres. Da Niding kommer tilbage, er alle enige om at sige, at der ingen Niding bor i huset. Komedien ender med, at Niding drager ud for at søge efter sin familie og sit hus. I det følgende er gengivet Tockis (Jep Skalds tjenestedreng) vise og epilogen (d.v.s. afslutningstalen), hvor stykket morale understreges. Stykket er formodentlig skrevet af præsten Hieronimus Justesen Ranch (1539-1607), antagelig omkring 1598. Men den tidligst kendte udgave er fra 1644.

Tockis vise

1.

Der var engang en rig karrig mand,
han havde så dejlig en lilje vand,
han slog i lås både øl og brød,
at han hend' kunne sulte til død.

Hoska, hova, heja.

2.

Han drog langt bort af landet hen,
og lod sin hustru sidde igen
og lide både hunger og nød,
thi hun kund' ej få mad eller brød.

3.

Der kom en stodder lakkend' i gård,
den dejlig kvinde hun fældte tår,
han bad om mad, hun sagde nej,
hun vidste dertil slet ingen vej.

4.

Jeg haver vel nok både ude og inde,
dog er jeg en arm og hungrig kvinde,
min mand af landet drog af sted,
og tog alle nøglerne med.

5.

Den stodder bød den kvinde til gæst,

traktered hende, som han kunne bedst,
hun drak, hun åd hans pose mad,
så blev hun smuk i hjertet glad.

6.

De gik til senge og sov tilsammen
og havde megen glæde og gammen,
den stodder og den væne viv,
hun delte med ham sit unge liv.

7.

Der lå de sammen den lange nat:
Stat op du stodder, og end vel brat,
min mand han kommer snarlig hjem,
se til, du mig nu ej forglem!

8.

Hendes mand i det samme kom
lakkend' i gård,
hans hustru straks for hannem står,
hun sagde ham, hvor det var fat,
at hun hos stodderen sov den nat.

9.

Han kasted' de nøgler, store og små:
tag dennem, kon' lille, og var selv på.

jeg skal dig aldrig sulte mer,
du æd og drik, hvad du begær.

10.

Ja, havde du sult så gjort tilforn,

da havde din hustru været u-beskårn,
men nu er du en dannis mand,
den stodder han din hustru vandt.
hoska, hova, heja.

Epilogus

Taler således til almuen efter komedien

Værer velkommen alle sammen,
fattig, rige med hinanden,
unge, gamle, store og små,
denne vor leg har set oppå.
I har nu kortlig set og hørt,
hvad i komedien er fremført,
nemlig en nidsk og sulten hund,
altid karg og aldrig rund,
hvorledes han af karrigskab,
drog bort af by, ja langvejs hen,
lod hustru og børn sidde igen,
som lide hunger sult og nød,
tog med sig til øl og brød
alle nøgle, store og små,
på det ingen noget skulle få.
Men hvor det gik den sulten hund,
det har I hørt til bund og grund,
han blev derover til en nar,
årsag til sligt hans kargskab var.
Thi har I her ud af at lære,
hvorledes I eder skal at bære:
Vogter eder for gerrighed,
som er en last både slem og led,
fordi hvor den får overhånd,
der viger bort fluks al forstand,
ja i gemyt, i vid og sind
bliver en gerrig gal og blind,
at han ej andet tænker
end nat og dag på ræve rænker,
at samle gods og peng' til hobe;
betænker ej, den arme tåbe,
han endelig en gang må herfra,
hans rigdom bliver her endda,

får ej med sig, den gerrig gubbe,
uden nogle få arme klude,
så og til med fire kiste fjele,
hans fattige krop sig i kan hæle;
dermed må han af døren ud
fra sin mammon, den arme Gud,
fra gods, fra eje, fra rigdom,
nøgen og blot, som han der kom,
O menneske, derfor betragt
din salighed, ha' den i agt,
brug din rigdom og verdens gods
den korte tid, du er derhos,
så du et ærligt navn kan have,
når du af gård bæres til grave,
derhos en god samvittighed
af verden til din sidste afsked.
Lad mammon ej blive din Herre,
som dog mangelstedes sker desværre,
det mangel elsker mammon så,
at de ej andet tænke på
end gods og rigdom sammen skrabe,
perfas og nefas søge bade,
og når slige tænke mindst derpå,
sker der tit, de er længst derfra.
Æd og drik tilpas og måde,
andet, min søn, vil jeg ej råde,
brug verden så, mens du er her,
at gud og mennesket har dig kær,
giv mad og øl på bord og disk,
mod folk og tyend' vær ej fornidsk,
vær ej en sulten, karg hund
og ej heller for meget rund,
men hold i alting skik og måde,

så vel at give som holde til råde,
 thi hvor mand er for meget rund,
 går gods og penge snart til grund,
 Lær derfor at gemme og give,
 dog med forstand, i rette tide,
 rundhed er værd lov og ros,
 når sparsomhed er derhos,
 formeget rund, som ej vil spare,
 den agter folket kun for en dåre,
 og hvor som sparsomhed er henne,
 og rundhed er i hus allene,
 der kan det ej vare længe,
 før man er nød til hver at trænges.
 Hermed endes vor leg og tale,

eder vi alle Gud befale,
 tager til tak, er vor begær,
 med hvad som nu ageret er.
 I karge, sultne, nidske mænd,
 som Gud hustru og børn har sendt,
 lærer deraf at blive fromme,
 som hidtil har vært' strenge og grumme,
 slaget i lås både øl og brød,
 at hustru og børn har tit lidt nød,
 ser, hvor Niding blev betalt
 for sin surfittighed af Jep Skald.
 Vel den, der sig vil lære lade,
 og vorde vis af andens skade.

H. H. J. Grimmelshausen: Af Simplicissimus

Den eventyrlige Simplicissimus er en beretning om hovedpersonens Simplicissimus' (den enfoldige) oplevelser. Hovedpersonen er fremstillet som meget naiv, men denne spillede naivitet udnytter han til sin egen fordel. Bogen er en ironisk skildring af datidens samfund og den er speciel derved, at også de undertrykte bliver skildret. Grimmelshausen (1622-1676) udsendte i 1668 bogen under pseudonymet von Sulsfort.

1. Du ilde sete bondestand,
 Er dog det bedste i vort land,
 Du ej tilbørligt prises kan,
 Hvis blot man ret dig kigger an.
2. Hvad var vel verden i vor tid,
 foruden Adams bondeflid?
 Fra dem, som dyrked' jord med sved,
 Nu stammer alle fyrster ned.
3. Du har jo alting under dig;
 Ja, alt hvad jorden skænker mig,
 Hvormed den nærer folk og land,
 Er frembragt af en bondemand.
4. Den kejser, som os Gud har givet,
 Kan uden dig ej friste livet.
5. Du skaffer alle sul og kød,
 Med kunst du laver vin og mjød.
 Din plov bereder jordens skød,
 Der skænker alle dagligt brød.
6. En ørken er vor jord vel lig,
 Hvis ej du den med flid gør rig.
 Umuligt verden leve kan,
 Hvis ej den har en bondestand.
7. Derfor du holdes skal i ære,
 at Du os alle kan ernære.
 Naturen selv er og dig huld,
 Gud skænker dig for møjen guld.

8. Den slemme podagra vist ej
 Til bønderne kan finde vej,
 Skønt den blandt adel spreder nød,
 Ja, bringer mangen rigmand død.
9. Til hovmod ej du kender spor:
 Det er et særsyn på vor jord.
 Men skulle det hos dig få magt,
 Du komme vil i Herrens agt.
10. Soldatens slemme, hårde færd
 Er dog for bonden meget værd:
 For hovmod bliver hjertet frit,
 Ved krigsmands ord: Dit gods er mit.

Hertil og ikke længere kom jeg med min smukt klingende sang, thi på et øjeblik blev jeg omringet af en trop kyrasserer og mine får, der havde forvildet sig i den store skov, og som takket være min musik og mine hyrderåb atter var blevet bragt på rette vej.

»Hoho«, tænkte jeg, »det er netop de rigtige, det er de firbenede skelme og tyve, som din far snakkede om;« thi jeg opfattede i begyndelsen hest og mand som eet eneste væsen, ligesom indianerne gjorde, da de så det spanske kavaleri, og troede bestemt, at det måtte være ulve, hvorfor det var min agt at vise tænder og forjage disse skrækkelige kentaure. Men knap havde jeg med henblik herpå sat sækkepiben til munden, før en af dem greb mig i skulderen og med en sådan voldsomhed slyngede mig op på en ubemandet bondehest, de havde stjålet, foruden mange andre, at jeg faldt ned på den anden side, oven på min kære sækkepibe, der begyndte at skribe så ynkeligt og at give en så fortvivlende lyd fra sig, som om den ville anråbe den ganske verden om barmhjertighed; men det hjalp ikke, selv om den ikke sparede selv sit

sidste åndedræt for at jamre over mit uheld. (...)

I sådanne tanker sov jeg ind, mismodig, forfrossen og med tom mave. Da syntes jeg ligesom i en drøm at se, at alle træer omkring min bolig forandredes og antog et helt andet udseende. I hver top sad en rytter, og alle grenene prydedes i stedet for blade af allehånde karle; af disse var nogle udrustet med lange spyd, andre med musketter, korte geværer, partsaner, små faner eller trommer og piber. Dette var morsomt at se på, fordi det hele bredte sig så fint og ordentligt ud efter rangforordningen. Rødderne bestod imidlertid af ubetydende folk såsom håndværkere og daglejere, mange bønder og lignende, der ikke desto mindre gav træet dets kraft og ny styrke, når det fra tid til anden mistede denne; ja, de erstattede også af deres rækker den mangel, der opstod, når bladene faldt af, til endnu større fordærv for sig selv. Samtidig sukkede de over dem, der sad oppe i træet, og visselig ikke uden grund; thi hele træets byrde lå på deres skuldre og trykkede dem så hårdt, at alle pengene blev klemt ud af deres besiddelse, om så mønten lå under syv låse. Og hvis de ikke ville ud med pengene, blev de striglet af kommissærer med koste, hvilket man kalder militær execution, så at sukke trængte fra deres hjerter, tårer fra øjnene, blod fra neglene og marv fra benene. Der var alligevel folk blandt dem, som man kaldte for spøgefugle; disse bekymrede sig lidet, tog alting ganske let og havde al slags spot på læben i stedet for trøst.

Simplex drømmer om krigen langt mere, hvor menigmand sjældent kan avancere. Følgelig måtte disse træers rødder leve i åbenlys nød og klage, men personerne på

de nederste grene tåle og lide i langt større møje, arbejde og ubehag; dog var disse sidste ofte gladere end de førnævnte og desuden trodsige, tyranniske, oftest gudløse og til hver en tid rødderne en tung ulidelig byrde. Om dem gik der følgende rim:

Tørst og kulde, varme, frost,
 Slid og armod, møje stor,
 Voldtægt, uret, drab og mord -
 Det er daglig landsknægt-kost.

Dette vers var så meget sandfærdigere, som det stemte overens med virkeligheden; thi at æde og svire, lide sult og tørst, hore og hæрге, rafle og spille, myrde og myrdes, frådse og smovse, plage og plagges, jage og jages, skræmme og skræmmes, røve og frarøves, plyndre og plyndres, frygte og frygtes, anrette ulykker og selv lide ynkeligt, slå og blive slået og alt i alt kun fordærve og beskadige og til gengæld at blive fordærvet og beskadiget var hele deres gøren og laden. Og heri lod de sig hverken hindre af vinter eller sommer, sne eller is, kulde eller varme, regn eller vind, bjerg eller dal, mark eller mose, hverken af grave, pas, hav, mure, vand, ild eller mure, hverken af fader eller moder, brødre og søstre, hverken fare for deres egen krop, sjæl og samvittighed, ja, hverken tab af livet eller himlen eller noget som helst andet i verden. Nej, de gik altid lige rastløst til værks, indtil de til sidst efterhånden omkom, døde, gik under og krepere under slag, belejringer, stormløb, felttog og endda når de lå i kvarter, som ellers er soldatens paradis på jorden, navnlig når de træffer på fede bønder. Sådan gik det dem alle, med undtagelse af nogle få, der i en højere alder blev de dygtigste tiggere og landstrygere, hvis de ikke havde hærget og stjålet

grundigt nok. Nærmest over disse besværede personer sad gamle krigskarle, der i nogle år med den største fare havde fristet livet på de nederste grene og haft held til hidtil at undgå døden. De så alvorlige og noget agtværdigere ud end de nederste, fordi de var steget et trin op. Men oven over dem sad der folk, som var endnu fornemmere og havde endnu højere tanker om sig selv, fordi de kommanderede de nederste; dem kaldte man trøjebankere, fordi de med deres kæppe og hellebarder plejede at maltraktere pikenererne både på ryggen og i hovedet og at varme musketerernes rygstykker. Oven over disse havde træstammen en afsats eller en slags skillerum, som var et glat stykke, uden grene, smurt med misundelsens forunderlige materialer og skinsyngens sælsomme sæber, så at altså ingen mand, medmindre han var af adelen, kunne stige op, hverken ved mandighed, dygtighed eller klogskab, uanset hvor godt han kunne klatre; thi stammen var glattere poleret end en marmorsøjle eller et stålspejl. Over dette sad de, som holdt de små faner. Nogle af dem var unge, andre var ældre; de unge var hjulpet op af deres fætre, men de gamle var for en dels vedkommende steget op af sig selv, enten ad en sølvstige, som man kalder Bestikkelse, eller ad en sti, som lykken havde anlagt til dem af andres mangler. Endnu længere oppe sad endnu fornemmere personer, der også havde deres sorger, besværligheder og anfægtelser; men de havde den fordel, at de bedst kunne fylde deres ransel med det flæsk, som de skar ud af roden med en kniv, de kaldte contribution. De havde deres allerbedste dage, når en kommissær til deres vederkvægelse kom og hældte et kar med guld ud over træet og lod dem opsamle det bedste af gaven fra himlen, medens de underste

Træsnit fra 1532. Træet er ikke identisk med Grimmelshausens. Især adskiller billedet sig fra teksten ved andyningen af hvordan bøndernes liv *kunne* være — i toppen.

praktisk taget intet fik. Af de nederste plejede derfor også flere at dø af sult end for fjendehånd, en fare, som de øverste ikke syntes at behøve at frygte. Og derfor var der en evindelig klavren og klamren i dette træ, for hver eneste ville gerne sidde øverst oppe, hvor man var lykkelig. Der var dog også nogle dovne, liderlige slyngler, der ikke var værdige til at spise militærbrødet, bekymrede sig lidet om at sidde øverst og altid kun lod, som om de gjorde, hvad der forlangtes af dem. De ærgerrige blandt de nederste håbede på de øverstes fald, for at de kunne indtage disses pladser. Men når det lykkedes een af ti tusind at nå derop, så var han allerede kommet op i den pirrelige alder, hvor han passer bedre til at sidde ved ovnen end at ligge i felten med fjenden over for

sig og byde denne trods. Og så snart nogen klarede sig godt, redeligt gjorde sin pligt og viste tapperhed i farens stund, vakte han straks skinsyge hos de andre, eller også blev han ved et eller andet uforudset skæbnens vindpust berøvet både embedet og livet. Ingensteds var det vanskeligere end lige neden for den glatte del af træet; thi den, som havde en god feltvebel eller sergent, gav kun ugerne afkald på ham, hvilket imidlertid måtte ske, hvis man gjorde ham til løjtnant. Man tog derfor i stedet for gamle soldater meget hellere blæksmørere, kammertjenere, voksne pager, fattige adelsmænd, og ellers snyltere og usselrygge, som blev løjtnanter og tog brødet ud af munden på dem, som havde fortjent det.

Dansklærerforeningen/Skov

ISBN 87-587-0028-5